

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	12
'AHO	T site, 16 'Akosi 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

Lord Ma'afu Tukuia'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakaf

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

T vita Lavemaau

'Eiki Minisit Lao

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

S misi Taelangi Fakahau

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Semisi Lafu Kioa Sika

Hou'eiki Fakaofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakaofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakaofonga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakaofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakaofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakaofonga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakaofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaofonga N pele Ongu Niua

Kau Fakaofonga Kakai

Fakaofonga Fika 4 Tongatapu

M teni Tapueluelu

Fakaofonga Fika 9 Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakaofonga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakaofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa *Light of Life* Taka

Fakaofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakaofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Havili Lavulavu

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 12/2016
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Tusite 16 'Aokosi, 2015
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015
Fika 05	:	<u>KOMITI KAKATO:</u>
		5.1 Lao Fakaangaanga: Fika 10/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Toutai 2016
		5.2 Ngaahi Fakamatala Fakata'u:
		(i) Poate Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2014/2015 (ii) Potungaue Sitetisitika 'o Tonga 2014 (iii) Potungaue Fefakatau'aki, Takimamata & Ngaue 'a e Kakai 2012, 2013 mo e 2014 (iv) 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he ta'u 2014-2015 (v) Potungaue Ngoue, Me'atokoni, Vaotata mo e Toutai 2014 (vi) Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokangaekina 'o e Fakatamaki Fakanatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'o e 'Ea mo e Fetu'utaki 2015.

		5.3 Fakamatala Pa‘anga ‘a e Pule‘anga Tonga ki he ta‘u ‘oku ngata ki he ‘aho 30 Sune 2015
		5.4 Ngaahi Lipooti Folau:
		<p>(i) Fekau‘aki mo e Fakataukei ki he Ako Ngaue ki he Vakai Fakalukufua ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu (UNCAC) mo e Kautaha Fakamamanilahi ‘a e Hou‘eiki Fale Alea ki hono Fakafepaki‘i ‘a e Ta‘efaitotonu (GOPAC), fakataha mo e UNODC mo e NDP ‘i he malumalu ‘o e Poloseki ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Vahefonua Pasifiki fekau‘aki mo hono Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu (UN-PRAC). Nadi, Fisi ‘i he ‘aho 20 – 21 Siulai, 2015.</p> <p>(ii) Konifelenisi hono 16 ki hono Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu, ‘aho 2 – 4 Sepitema, 2015 Putrajaya, Maleisia</p> <p>(iii) Fakataha ‘a e Hou‘eiki Fale Alea ‘o ‘Esia Tonga ke fakangata ‘a e Mali Kei Ta‘u Si‘i, ‘aho 25 Ma‘asi 2016, Kathmandu, Nepal</p> <p>(iv) Fakataha ki hono tali ‘o e ‘Asenita ki he Fakalalakaka ‘o e 2030, ‘aho 25 - 27 Sepitema 2015 mo e Fakataha Lahi hono 70 ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha, ‘aho 28 – 29 Sepitema, 2015 – Niu ‘Ioke, ‘Amelika</p> <p>(v) Konifelenisi ‘a e Hou‘eiki Memipa ‘o e Fale Alea fekau‘aki mo e Tupu Tokolahi mo e Fakalalakaka ‘i he teuteu atu ki he Fakataha G7 ISE-SHIMA, Tokyo, Siapani – ‘aho 26-27 ‘Epeleli, 2016</p> <p>(vi) Konifelenisi Faka-Fale Alea Fakamamanilahi ne fokotu‘u ‘e he Kautaha Fengaue‘aki Faka-Fale Alea fekau‘aki mo e Pangike ‘a Mamani mo e IMF, Washington D.C, ‘Amelika ‘aho 10 – 12 ‘Epeleli, 2016</p>
		5.5 Fakamatala Fokotu‘utu‘u Ngaue Fakapa‘anga – Pangike Pule Fakafonua ‘o Tonga, ‘Aokosi 2015.
Fika 06	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 07		Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu.....	7
Ui ‘a e Fale.....	7
Poaki	7
Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e hala pule’anga	9
Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e vai.....	10
Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e maama hala.....	10
Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e fale l langa kakai fefine	11
Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e ‘ataakai ma’a mo faka’ofa’ofa.....	11
Mahu’inga fengau’e’aki mo e ngaahi K miti Fakavahe Fakalalakala	12
Fakamamafa’i vahevahe Patiseti fai pe fakatatau ki he ivi e Pule’anga.....	13
Poupou ki he langa ng ue Vava’u 16.....	14
Faka’amua ha maama sola ma’a Vava’u	15
Fokotu’u tali ngaahi Fokotu’u Tu’utu’uni Vava’u 16 ke tukuatu ki he Pule’anga	15
Mahu’inga ke tauhi e fa’unga ‘a e fonua	16
Tokanga ki he ‘uhinga pulia Lao Fakaangaanga fika 11/2016 mei he ‘asenita Fale	17
Tokanga ki he tu’unga lelei ‘o e ika ke ma’u me’atokoni ai e kakai	25
Taukave Pule’anga ‘oku faka’ofa’ofa pe ika fakatau ki he kakai.....	26
Tokanga ki he totonu tangata’i fonua Tonga totonu	28
Tokanga ki he Lao Fakaangaanga fekau’aki mo e <i>CEO</i>	30
Fokotu’u ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 11/2016 ki he K miti Kakato.....	31
L pooti Fakata’u ko ena ‘a e Komisoni Fili	32
Paloti’i ‘o tali L pooti Fakata’u ‘a e Komisoni Fili.....	32
Kole toloi alea’i Lao Fakaangaanga fika 16/2016 ke fai fakataha & kau toutai.....	34
P loti’i ‘o tali toloi alea’i Lao Fakaangaanga fika 10/2016	35
Alea’i Lao Fakaangaanga fika 11/2016	35
L pooti Fakata’u ‘a e Komisoni Fili 2015	36
Fehu’ia tuai hono fili e fetongi ‘o <i>Barrie Sweetman</i>	37
Fokotu’u Pule’anga na ‘oku sai ke tamate’i e Komisoni	38
Fokotu’u ‘oua tamate’i Komisoni Fili	39
Tokanga pe ‘oku kei hoko atu tokanga’i ‘e he Komisoni e <i>ID</i> fakafonua	40
Poupou ki he mahu’inga e Komisoni mo ‘ene fakahoko fatongia	41
Tokanga ki he pepa fekau’aki mo e ako ki he paati fakapolitikale	41
P loti’i ‘o tali ‘a e Lipooti Fakata’u Komisoni Fili 2015	42

L pooti fakata’u Poate Sino’i Pa’anga M 1 1 mei he Ng ué, 2014/2015.	42
Tu’unga lelei ‘aupito ng ue Poate Sino’i Pa’anga M 1 1	42
Tokanga ki he teemi tip siti e Poate V henga M 1 1	43
Tokanga ki ha fakamatala fekau’aki mo e monu’ia kau ng ue fakapule’anga	44
Tokanga ki ha fakamatala fekau’aki mo e fale e Poate na’e toki langa.....	44
Tali Pule’anga ki he ‘invesiti e Poate ‘oku teemi tip siti.....	44
Tali Pule’anga fekau’aki mo e monu’ia kinautolu tuku kitu’a ng ue fakapule’anga	45
Tali Pule’anga fekau’aki mo e fakamatala ki he ‘ofisi fo’ou e Poate	45
Tokanga ke ‘i ha ha ‘ofisa e Poate V henga M 1 1 ‘i Ha’apai	46
Tokanga ki he ‘akauni liliu tauhi & ngaahi tupu te’eki ma’u	46
Tali Pule’anga ki he’ene mo’ua ki he Poate V henga M 1 1 he ‘akauni liliu tauhi.....	47
Tokanga ki he ngaahi mon ’ia ‘a e kau m mipa Poate	48
‘Ikai ha mon ’ia ma’u kau m mipa Poate he ‘osi taimi fai fatongia	48
Tokanga ke fakafofonga’i lelei kau M mipa	48
L pooti Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale 2014/2015	50
L pooti Fakata’u ‘Ofisi ‘Atita Seniale 2014/2015	50
Fakamatala Faka-Ta’u Potung ue Ngoue, Me’atokoni, Vaot t & Toutai 2014.....	50
Fehu’ia ‘uhinga ki he palopalema uta fua fonua ki Nu’usila	50
Tali Pule’anga ki he palopalema uta fua ngoue ki Nu’usila	51
Palopalema he uta meleni he Pasifiki	51
Tatali ki he alea <i>PACER PLUS</i> kae fakakakato e fefakatau’aki mo e Pasifiki	52
Kole pulutousa Potung ue Ngoue ke tokoni ki he fakahoko ngoue ‘i Ha’apai	52
Tali Pule’anga ki he kole pulutousa ke teke’aki mohemohe.....	53
Tokanga ki ha polokalama Potung ue Ngoue ke tokoni ki he fakamaketi Ha’apai	54
Tokanga ki ha polokalama <i>biogas</i> ma’a Ha’apai.....	55
Tokanga ke tokangaekina Ha’apai he polokalama tokoni Potungaue Ngoue.....	56
Fokotu’utu’u Pule’angá ke fakalalakaka e ngoue & toutai ‘a Ha’apai	57
Kole Ha’apai ke ‘oange <i>biogas</i> ki Ha’apai	57
Kelesi	60
Fakam ’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o tonga.....	61

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: T site, 16 'Aokosi 2016

Taimi: 1000-1010 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

Lotu

'Eiki Sea: K taki 'o fai mai e lotu 'a e 'Eiki.

(Na'e kau k toa e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea hono hiva'i e lotu 'a e 'Eiki.)

'Eiki Sea: K taki Kalake 'o fai mai 'etau tali ui.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afi kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí kae 'at ke fakahoko hono ui e Falé ki he pongipongi ni 'aho T site, 16 'Aokosi 2016.

<002>

Taimi: 1010-1020

Kalake T pile: Sea ko e ngata'anga tali ui e Falé ki he pongipongi ni.

Poaki

Ko e 'Eiki Minisit Ki He Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá 'oku poaki 'e toki me'a t mui mai. Pea kei hoko atu e poaki folau 'a S miu Kuita Vaipulú, ko e toenga e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai tali honau ui ko e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M l 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifió, Kingi Tupou VI kae 'uma' e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'amoheofo. Tapu foki ki he Pal miá, Tokoni Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e fonuá, kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki 'oku tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otua Mafimafi he kei fakakoloa 'aki tautolu e mo'uí, tau a'usia e pongipongi ko ení, ke kei hoko atu e ng ue 'a e Falé. 'Oku ... ke 'ai p ke mea'i p mei taumu'a 'a e tau polokalama fehu'i, ta'eteuteu ki he Tu'apulelulú, efiafi Tu'apulelulú, koe'uhí ka 'oku ai ha me'a 'a e kau Fakafofongá 'oku fiema'u ke fakafehu'i ki taumu'a fekau'aki pea mo e ng ué pea mo e ngaahi Potung ue ha me'a 'oku ... 'oku 'ikai ke 'uhinga eni ke ke fehu'i noa'ia ha me'a fekau'aki p mo ho'o fiema'u 'a'au. 'Ikai me'a fekau'aki tonu p mo e ng ué. Ka koe'uhí ko e taha p foki ia 'etau ngaahi polokalama pea 'oku ai p foki mo e ngaahi fehu'i 'e toki fai ki ai 'amui ia, 'a e ngaahi fehu'i tohi pea mo e *oral question* p 'oku lava ke fai. Kai kehe ka ki mu'a

ke tau hoko atú, na'e kole p pea mei he Fakafofonga Vava'u 16 ke ne me'a mai ha me'a 'oku tokanga ki ai ki he Loló. Me'a mai Fakafofonga.

'Akosita Lavulavu: Fakatapu ki he Tama Tu'í ko Tupou VI ko e Tu'i 'o Tonga. Peh ki he Ta'ahine Kuiní mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, mo e Fale Alea 'o Tonga pea m l ho'o laum lie lelei ki he pongipongi ni. Fakatapu kia *Lord Vaea*, fakatapu ki he 'Eiki Pal miá, mo e Tokoni Pal miá, mo Lord Ma'afu mo e toenga 'o e Hou'eiki Kapinetí hotau Pule'anga ni. Fakatapu kia Lord Vaea mo Lord Tu'i' fitu mo e toenga 'o e Hou'eiki N pelehota fonua ni. Pea peh 'eku fakatapu ki he Sea 'o e K miti Kakató pea mo e toenga 'o e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí pea peh ki he kau taki lotu pea mo e kau Faifekau kotoa p 'i he ngaahi siasi kotoa p 'i Tonga ni pea peh foki 'Eiki Sea 'eku faka'apa'apa ki he ngaahi tamai, si'i ngaahi fa' mo si'i fanga tuonga'ane mo si'i fanga tokoua kotoa p 'oku mou ng ue mai mei 'api na 'i he ngaahi tapa kehekehe hotau pule'anga ni mei Niua mo Niua, ki 'Eua, ki Ha'apai, mo Tongatapu ni pea ki he Fatafata M faná ki Vava'u Lahi, pea peh foki ki he toenga 'a e kakai kotoa p hotau pule'angá ni 'oku mou me'a mai mei 'api na 'i he pongipongi ni. P 'oku ke ng ue mai mei t kanga p mei falehanga p ko ng tai p 'oku ke ng ue fakapule'anga, pe 'oku ke ng ue p kiate koe, 'oku ou faka'amu ke a'u atu mu'a 'eku faka'apa'apa mo 'eku 'ofa 'i he houa ni. Pea 'ikai ke ngata aí, ka ki he 'etau fanga kuí, mo e kau toulekeleká mo si'i kau faingata'a'ia kotoa p 'oku mou toka mai mei he ngaahi mohe'anga 'o e mamahí mo faingata'a'ia. Ke a'u atu ki ai 'eku 'ofa mo 'eku lotu he houa ni. Pea peh foki 'eku faka'apa'apa makehe ki si'etau k inga Tonga kotoa p 'oku mou me'a mai mei muli na. M l e tau mo e ng ue lahi, 'oku mau fakam l mo loto hounga'ia mo'oni 'i ho'omou kei mo'ui manatu mai kia kimautolu mo e fonua ni. Pea peh foki 'Eiki Sea 'eku faka'apa'apa makehe 'oku ou loto ke u 'oatu ia mei he lotofale 'Eiki ni, ka ko e Fale Alea 'o Tonga ki si'i ngaahi fofonga'i f mili kotoa p 'o Vava'u 16 'oku mou me'a mai mei Vava'u na p ko Tonga 'Eiki ni pe ko muli na, ke a'u atu p kiate kimoutolu 'eku faka'apa'apa mo 'eku 'ofa mo 'eku fakam l 'i he loto hounga'ia mo'oni 'i ho'omou laum lie lelei ka mou fili mai au, 'a e ki'i finemotu'a tu'a mo ta'e'iloa ko au ke u hoko ko ho'omou Fakafofonga ki Fale Alea.

'Oku hounga 'aupito ia kiate au mo hoku ki'i f milí 'a e falala mo e tui kuo mou fakah mai'aki 'a ho'omou lotó. Pea 'i he 'ene peh , kuo u tukup ai 'eku mo'uí ke u fai hoku 'osi'osingam lié mo hoku iví, hoku loto, hoku 'atamai mo hoku kotoa ke u fakahoko'aki hoku fatongia kiate kimoutolu hono kotoa p , ke 'oua na'a faifai ange kuo siva ho'omou 'amanakí kae hoko 'eku fakahoko fatongia ko e koto t puaki ki ho'omou ngaahi f milí mo hotau v henga Vava'u 16 pea mo Vava'u hono kotoa p pea mo Tonga ni fakalukufua.

Si'i k inga Vava'u 16, ko au eni kuo u a'u lelei mai ki loto Fale Alea ni pea 'oku fakam fana mo fakafiefia ko hono talitali lelei 'o'oku 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea mo 'ene kau ng ué, pea peh ki he 'Eiki Pal miá mo e toenga 'o e Hou'eiki M mipa kotoa p 'o e Fale 'Eiki ni. Pea ko eni te u kamata leva hono fakahoko homou le'ó mo ho'omou kole ki he 'Eiki Sea mo e 'Eiki Pal miá mo e toenga 'o e Hou'eiki M mipa. Pea ke u fakapapau'i ke kei tu'uma'u p 'eku kaveinga ng ue 'oku ou kei taukave'í, ke tokoni'i e masivá mo e faingata'a'ia pea ke u fakapapau'i he 'ikai ke to e li'ekina ha taha 'i he V henga Vava'u 16. Ko 'eku taumu'a ng ue ia 'oku ou loto ke u taukave'i mo teke 'i he Fale 'Eiki ni pea ke hoko 'a e ngaahi faka'amu 'a e kakai 'o Vava'u 16 ke hoko pea ke fakaa'u 'a e ng ue kotoa p na'e te'eki ai ke fakaa'u ki Vava'u 16. Pea ke 'omai mo e ngaahi tokoni kotoa p na'e te'eki ke 'omai ma'a Vava'u 16 ke 'omai ai leva ke nau 'inasi ai.

Ko e anga ia 'Eiki Sea 'eku fokotu'u mo 'eku kole ke kamata'aki 'eku fakahoha'a 'i he pongipongi ni. 'Eiki Sea, 'oku ou kole fakamolemole p ki he Feitu'u na ke 'oua mu'a te ke si'i tuput maki mai ki he finemotu'a ni 'i he ngali l l a 'eku ki'i fakahoha'a. Pea hang p ko ia kuo ke 'osi tokamea'i p Sea na'e 'ikai foki ke si'i 'i ai ha le'o ia 'o e kakai 'o Vava'u 16 p ko ha'anau Fakafofonga ke nau kau 'i hono alea'i mo tipeiti'i 'o e Lao Fakaangaanga ki he Pa'anga patiseti 'o e Pule'anga ki he 2016 ki he 2017, pea 'e lava p ke u peh si'i 'amusia ange mu'a 'a e ngaahi v henga fili kehé 'i Tonga ni, he na'e kau atu 'enau Fakafofonga Fale Aleá 'i he tipeiti'i mo alea'i mo vahevahe 'a e pa'anga 'a e Pule'anga 'i he faha'ita'u ko ení. Ka ko si'i kakai 'o Vava'u 16 na'e 'ikai ke nau ma'u 'a e mon 'ia tatau ke hang ko e ngaahi v henga fili kehe 'i Tonga ni he na'e 'i loto mo fakah loto honau Fakafofongá pea nau to e fai tu'utu'uni ki hono vahevahe 'a e Pa'anga Patiseti 'a e Pule'angá. Pea a'u ki he 'enau hikinima 'o tali ke fakapaasi ke tali 'o hoko ko e Lao mo e patiseti 'o e faha'i ta'u ng ue ko ení.

Ko ia ai 'Eiki Sea, 'oku ou tu'u hake ai 'i he pongipongi ni 'o fakahoko 'eku kole mo 'eku fokotu'u ko ení ke hoko mu'a ia ko e fokotu'u ke fakah loto ki ai ho Fale 'Eiki ni pea ke kau atu 'eku fokotu'u ni 'i hono fakakaukau'i mo tali ke fakapa'anga mo 'ave ki he Kapinetí ke nau aofangatuku 'a e si'i kole mo e faka'amu mei he k inga 'o e V henga Vava'u 16.

'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga, 'oku ou lave'i p 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'asenita ng ue mo e taimi totonu 'oku toki fakah mai ai 'a e ngaahi kole mo e ngaahi fokotu'u ko ení, ka 'oku fu'u tuai ia ki he fiema'u mo e kole 'oku fai 'e he kakaí ki he finemotu'a ni. Pea 'oku to e lave'i p 'e he finemotu'a ni 'Eiki Sea 'oku 'i ho'o mafaí p 'a e Feitu'u na ke ke fai tu'utu'uni ke tuku fakatafa'aki 'a e 'asenita mo e ng ue 'a ho'o Fale 'Eiki ni 'e he ngaahi fiema'u fakavavevave mo vivilí...

<003>

Taimi: 1020-1030

'Akosita Lavulavu : ... 'aki ha laum lie lelei ki ai 'a e Feitu'u na, pe ko e fakah loto 'a e Kau M mipa ho Falé, pea u toe lave'i p 'oku 'ata p ke u fokotu'u tohi. Pe fokotu'u ngutu ha Fokotu'u Faka-Fale lea 'o kapau te ke laum lie lelei p ki ai mo e Hou'eikí.

'Eiki Sea 'oku ke mea'i p 'oku ou fo'ou ki he fatongia ni, ka 'oku ou fu'u fiema'u lahi 'aupito ho'o tokoni mai, 'Eiki Sea, mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale 'eiki ni. Pea kapau 'oku si'i taimi hala mo ngali fu'u l loa 'eku fakamalangá, pea mou si'i fakamolemole'i ange au. Ka ko 'eku si'i feinga p ke si'i a'u atu 'a e le'o 'o e kakai 'oku nau falala mo fili 'a e finemotu'a ni, ke u lele mai 'o 'omai honau lotó mo honau le'ó, ke me'a ki ai, ke ke me'a ki ai, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, ko e Fokotu'u Tu'utu'ni Faka-Fale Alea leva eni, 'a ia ko e ngaahi Fokotu'u 'e 5. 'A ia 'oku ou fokotu'u atu mo kole, ke ke fakakau atu mu'a ki hono fakapa'anga 'i he ta'u fakapa'anga 2016/2017, 'e he Fale Alea 'o Tonga.

Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e hala pule'anga

Ko e 'uluakí. Fokotu'u ke tokoni mai e Pule'anga ki hono faka'osi, mo fakakakato 'a e ngaahi ng ue ki he hala pule'anga kotoa p 'i Vava'u, 'o kamata mei he ngaahi hala pule'anga 'o Vava'u

16, pea hoko atu ki Vava'u 14, pea faka'osi ki Vava'u 15. Ke kakato kotoa 'a e ngaahi ng ue ko ení ki he ngaahi hala lalahí, ngaahi hala 'i he ngaahi koló, ngaahi hala faka-takimamatá, ngaahi hala ki he tahi f ngota, ngaahi hala ki he ngaahi ngoue'anga 'a e kakaí. Pea ke 'omai 'e he Pule'angá 'enau ngaahi m sini tanu hala ke fakahoko'aki 'a e ng ue ni, pea vaeua m lie leva 'a e kakaí mo e Pule'angá, 'a e ngaahi fakamole ki he ng ue ni. 'Oku fakafuofua ki he fo'i halapule'anga 'e 213 fakak toa ke ngaahi, pea ko e pa'anga 'oku kole ke tokoni mai ai 'a e Pule'angá, ke totongi 'o e kau faka'uli, mo e totongi 'o e 'utu 'o e ngaahi m sini mo e kongá ki he valit , ko e pa'anga e 650,000. Pea ko e toenga leva 'o e maká, mo e leipá, mo e kongá ki hono fakatau mai 'o e valit ki he ngaahi halá, 'e tokoni mai ai 'a e kakaí 'o Vava'u 16, mo e toenga 'o Vava'u ki hono fakapa'angá. Pea ko e faka'amú ke kamata 'a e ng ue ko ení 'i he m hina ko Sepitema 'o e ta'u ni, pea ke kakato ia ki T sema 'o e 2017.

'Eiki Sea, ko e halapule'anga eni 'o e Pule'angá, pea ko honau fatongiá ke fakahoko e ng ue ko ení. Ka 'oku fu'u tuai hono fakahokó, pea 'oku fiu tali mai e kakaí, ke fai mo ngaahi kae hoko atu 'enau langa fonuá, mo 'enau langa fakalakalaka faka'ekon miká. Pea ko hono ngaahi fakaikiiki te u toki 'oatu ia 'i he fokotu'u tohi 'amui ange.

Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e vai

Ko e fokotu'u hono uá, ko e kole tokoni fakavavevave ki he ngaahi ma'u'anga vai kotoap 'o Vava'u 16, ke fai hano fakalelei'i mo fai ha ng ue ki ai he taimi ni, he ko e fu'u palopalema lahi eni ki he kakaí mo 'enau f nau. He 'oku 'i ai e feitu'u 'oku lele 'enau vaí, pea 'i ai e feitu'u 'oku 'ikai. Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi kolo 'e ni'ihi 'oku lahi ange 'a e taimi tu'u ia 'a e vaí he taimi lele, pea 'oku fakatupunga ai 'a e mo'ui mahamahaki, ki he kakaí, mo 'enau f nau. Pea lahi mo e ngaahi f mili 'oku toe fu'u faka'ofa, he 'ikai ha filita vai mo ha sima vai, ki he 'enau fiema'u vai inú. 'Oku fu'u ongo 'aupito 'aupito ia ki he finemotu'a ni, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou kole ke mou tokoni mai ke solova ange 'a e palopalema ni.

Ko honau ngaahi ma'u'anga vaí 'o e kolo 'e 12, 'oku kau heni 'a e ngaahi ma'u'anga vaitupu, ke toe fakapaipa fo'ou 'a e ngaahi kolo 'e ni'ihi. Peh ki he vili fo'ou ha ngaahi ma'u'anga vai 'e 2, 'i he ngaahi kolo lalahí, pea 1 ki he ngaahi kolo iiki. 'A ia 'oku to e fiema'u ke 'i ai ha ma'u'anga vai inu 'oku ma'a mo tolonga pea tu'uloa, mo lelei ki he f mili takitaha. Pea mo ha ma'u'anga vai 'oku malava ke ng ue mo lele 'i he houa 'e 24 'i he 'aho kotoa p . Pea ke a'u 'a e vaí ki he 'api kotoap , mo e f mili kotoap , tatau ai p pe ko e h . Ko e kole mo e fokotu'u ke fakapa'anga 'e he Pule'angá 'a e ngaahi fiema'u ki he ma'u'anga vai ko ení, ko e pa'anga fakak toa 'e 240,000. 'Oku faka'esitimeti, te ne malava ke fakapa'anga 'a e ngaahi fakalelei ki he kolo 'e 12 'i Vava'u 16.

Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e maama hala

Pea ko hono tolu 'o e fokotu'ú, mo e kole. Ko e fiema'u ha ngaahi maama hala mo e ngaahi maama sola ki he ngaahi kolo 'e 12 'o Vava'u 16, ke fokotu'u ki he ngaahi hala ki he ngaahi 'Api Lautohí, ngaahi feitu'u faka-Takimamata., mo e ngaahi manga'i hala kotoa p 'oku te'eki ai ke a'u ki ai e maama halá. 'A ia 'oku fiema'u ke ongo'i 'e he kakaí, 'oku nau hao mo malu, *safety* mo e *security* 'i he ngaahi kolo taki taha. Pea hang ko ia kuo mou 'osi mea'i, 'a e lahi 'a e ngaahi kaiha'a mo e ngaahi haefale, mo e ngaahi t fakamamahi 'i he ngaahi halá, pea toe fakailifia ki he f nau fefiné mo e kakaí, ke fononga he hala 'oku fakapo'uli he taimi po'ulí.

Ko e taha foki ia 'a e ngaahi fatongia tefito 'o ha Pule'anga 'i m mani, ke ne tokanga'i 'a e *safety* mo e *security*, mo e malu 'a e koloa 'a e kakaí, mo e mo'ui 'a e kakaí, ke nau ongo'i 'oku nau malu. Pea ko e fakak toa 'o e pa'anga 'e fiema'u ki he ngaahi maama halá mo e maama solá, ko e pa'anga e 82,300. Pea ko e fakak toa 'a e fo'i maama 'oku fiema'ú, ko e fo'i maama 'e 203.

Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e fale l langa kakai fefine

Ka ko hono f leva 'o 'eku fokotu'ú, ko e fiema'u ke fakapa'anga leva 'a e ngaahi fale l langa ki he hou'eiki fefine 'o Vava'u 16. 'A ia ko e kolo 'e 12, mo e fale l langa 'e 32 'oku fiema'u ke fakalelei'i mo langa fo'ou. Pea 'oku 'i ai e konga 'e fai p ia 'e he ngaahi kulupu l langá, pea ko e konga leva 'o e ngaahi fakamolé, 'e fiema'u ha kole tokoni fakapa'anga mei he Pule'angá, mo e ngaahi fonua mulí, 'oku hoa ng ue mo e Pule'angá. Ko e fakak toa 'o e pa'anga 'oku fiema'u ke kumi mai'aki 'a e naunau ki he fale l langá, ko e pa'anga 'e 760,000. Pea ko e toenga leva 'o e leipa, mo hono ngaahi, 'e fakahoko p ia 'e he ngaahi hoa 'o e kau fefine toul langa, mo e kakai 'o e koló.

'Eiki Sea, ko e taha eni ha ma'u'anga ng ue ki he kakai fefine 'o e Vava'u 16. Ko e ngaahi fale l langa 'oku nau ng ue mei aí, ko e taha ia 'a e ngaahi fale 'oku ta'efe'unga mo'oni. 'A ia 'oku hala ha holisi, ko e falikí 'oku makamaka, pea mo kekeke. Pea ko e 'ató, ko e la'i milemila p . Ko e taimi 'uhá, ko e taimi ia 'oku faka'ofataha aí 'a e si'i ngaahi fa' , pe ko e kau fefine toulalanga ko ení. Ka ko e 'ai ko , Sea, ke toe f f . Ko e ma'u'anga mo'ui eni 'a e ngaahi f mili hoku v hengá. Pea 'oku ou tui ko e taha p ia e fatongia 'o ha Pule'anga ke tokoni'i e kakai fefiné, mo 'enau ma'u'anga mo'ui, mo ha feitu'u ke nau ma'u ng ue mei ai. Ka 'oku fu'u faka'ofa 'aupito si'enau kole mai ke u ha'u 'o 'omai honau le'ó, pea mo e kole ki he Fale 'eiki ni, ke tokoni mai.

Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e 'ataakai ma'a mo faka'ofa'ofa

Ko hono nima leva 'o e fokotu'ú. 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e fu'u fiema'u ke toe mo'ui lelei ange 'a e kakai pea nau nofo 'i ha ' takai 'oku ma'a mo faka'ofa'ofa, 'e 'ikai ke 'uli mo fakatupunga mahaki. Pea ko e fokotu'ú, ke tokoni mai e Pule'anga ki hono fakapa'anga mo kumi mai 'a e ngaahi me'ang ue ke tauhi'aki 'a e koló, kae fakahoko p 'e he kakaí honau kosi mo hiko e vevé. 'a ia 'oku kole ai ha pa'anga 'e 117,400. Ke kumi'aki 'a e ngaahi m sini kini, ngaahi m sini kosi, ngaahi m sini kini lalahi, loli hiko veve, ngaahi talamu veve, ke fakahoko'aki hono tauhi 'o e ngaahi koló. Ngaahi mala'e faka-kolo, ngaahi m tanga faka-Takimamata he koló, ngaahi toumu'a 'o e Pule'angá, ngaahi 'api li'aki 'i he ngaahi koló, pea ke fakama'a mo tauhi 'a e kolo kotoa p 'i Vava'u 16, ke hoko ko e kolo 'oku ma'a mo matamatalelei. Pea 'e hoko ko e kolo mo'ui lelei mo ma'a hono ngaahi ' takai, pea 'e hoko ko e ngaahi kolo 'oku faka'ofa'ofa mo fiefia e kakaí ke nau nofo ai.

'Eiki Sea, ko e ngaahi fokotu'u ko 'eni 'e 5, 'oku ou fokotu'u atu mou kole atu ke tali 'e ho'o Fale 'eiki....

<006>

Taimi: 1030-1040

'Akosita Lavulavu: .. Hang ko ia 'oku ou 'osi lave ki aí, na'e 'ikai he le'o 'o e kakai 'o Vava'u 16 'i he taimi na'e alea'i ai 'a e Patiseti 'o e ta'u ní, pea 'oku fiema'u ke takimu'a 'a e Fale ni hono fakapapau'i ke 'i ai 'a e pule lelei mo e taki lelei hotau Fale ni. 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'e 'ikai ke 'i

ai ha me'a 'e faingata'a kapau te tau ma'u ha laum lie 'oku lelei, mo ha loto 'oku lelei, ke fakahoko'aki 'a hotau fatongia ki he kakai.

'Oku ou fakam l atu 'Eiki Sea ki he Feitu'u na, mo e hou'eiki 'o e Fale Alea, 'i ho'o mou tali lelei 'a e finemotu'a ni, ke fakahoha'asi kimoutolu he pongipongi ni. Pea ko ia ai 'Eiki Sea, 'oku tatau mo e h 'eku fiefia 'i ho'o tali lelei, ke u 'oatu 'a e kole mo e ngaahi Fokotu'u kuo 'omai mei he kakai 'o e V henga 'o Vava'u 16, pea mo 'eku fakatauange 'Eiki Sea, te u malava ke u hokohoko lelei atu 'a e ngaahi ng ue ne 'osi kamata'i mai 'e he Fakafofonga m l l . Pea mo 'eku fakatauange na'a malava, ke tau ng ue fakataha mo fepoupou'aki fakataha 'i hono langa hake 'a e ngaahi mo'ui 'a e kakai hotau fonua ni fakalukufua, pea ke tau tukup kakato ke tau fakamu'omu'a 'a e ngaahi fie ma'u 'a e kakai 'i he taimi kotoa p . Pea ke tau fakafanongo mu'a ki he le'o 'o e kakaí, pea fai ha ng ue ki ai 'i he vave tahá. He ko e Pule'anga faka-temok lati eni 'o e kakaí, ka tau feinga ke fakahoko ha ngaahi ng ue lelei, ke fiefia ai 'a e kakai 'oku tau fakafofonga'i. Kae tautautefito ki he mo'ui l tolu 'a e kakaí, 'i he mo'ui fakasino, mo'ui fakalaum lie, mo e mo'ui faka'atamai. Ke 'i ai ha tokanga makehe 'a e Fale 'eiki ni, ki he ngaahi mo'ui l tolu 'a e kakai hotau fonua ni. Pea ke hoko 'etau fakahoko fatongiá 'i he Fale Alea 'o Tongá, ke hoko 'a e pule lelei mo e taki lelei, ko e k pasa ke tau fou kotoa ai. Ke hoko 'a e Pule'anga faka-temok lati ni, ko ha Pule'anga 'e tali ui kakato ki he kakaí mo 'enau ngaahi fie ma'u. Pea ke 'at kitu'a 'etau ng ue kotoa p , pea ke vahevahe ke taau mo tatau 'etau tufotufa ki he kakai kotoa p . Pea ke tau mo'ui'aki 'a e angatonú, mo e faitotonú 'i he 'etau ng ue. Pea ke tau fakapapau'i 'e pule 'a e Laó 'i he me'a kotoa p . Ko e ngaahi tefito'i mo'oni faka-'Otua ia mo faka-temok lati, 'oku tau feinga ke tau mo'ui 'aki 'i he taimi kotoa p . Ke hoko 'etau ng ue 'oku fakahoko 'i he Fale Alea ni, ko e koto t puaki pea mo tafenga mon ki he kakai kotoa p 'i hotau ngaahi v henga. Te u tatau atu h 'Eiki Sea, mo 'eku fokotu'u ke mou si'i tali ange mu'a 'eku ngaahi Fokotu'u ni 'e nima, pea ke tali, pea 'ave mu'a ki he Kapineti ke nau aofangatuku. 'Eiki Sea 'oku ou fakam l atu he ma'u faingam lie, pea 'oku ou fokotu'u atu mu'a ke tali, m l .

Mahu'inga fengae'aki mo e ngaahi K miti Fakavahe Fakalalakaka

'Eiki Sea: M l 'aupito Fakafofonga Fika 16, 'oku ki'i kehe foki 'a e ngaahi me'a ni, ka 'oku 'i ai foki 'a e founa ng ue 'a e Pule'anga he ko e me'a tatau p foki ia ko e anga 'o e vahevahe 'a e Patiseti 'oku pau p ke vahevahe tatau mei Tongamama'o ki 'Eua. Pea 'oku fai p 'a e vahevahé 'o fakatatau pea mo e ki'i me'a ko ia 'oku ma'u 'e he Pule'angá, pea 'oku 'i ai p pea mo e ngaahi polokalama ng ue 'a e Pule'angá, kaikehe ko e kole kuo tukumai. Ka te u fakamanatu p foki kia kimoutolu, 'oku 'i ai ho'omou ngaahi K miti takitaha 'a e V henga . Pea 'oku tonu leva kia kinatolu 'a e ngaahi K miti ko eni K miti Vava'u, K miti Ha'apai, 'Eua, Niua pea ko e me'a ia 'a moutolu ke mou vakai'i ki he ngaahi fiema'u vivili mei homou takitaha v henga . Koe'uhí he ko e ngaahi me'a ko ení 'oku lava p ke mou talatalanoa pea toki.. Ko hai 'a e Minisit ko ia oku fekau'aki pea mo e Potung ue Laláhí, pea ko e Potung ue f . Ko e me'a ko ia na'e fakakaukau ai ke 'oua 'e fai ha 'ahi ko ia 'i he ta'u ní, ka mou atu 'o vakai 'a e ngaahi me'a fie ma'u vivili ko ia 'i he ngaahi l pooti na'a mou 'omai. Pea ko eni, sio ko e me'a tatau p . Ko e hala, 'uhila, vai, ko e ngaahi me'a ko ia. Kaikehe ko e me'a ia 'oku tonu p ke 'i ai ha'amou polokalama fakalalakaka 'a e ngaahi K miti takitaha. Ka koe'uhí kae ki'i fakanounou 'a e taimi 'o e Fale Koe'uhi ko 'etau 'i hení koe'uhi 'oku 'i ai hotau fatongia ia 'o kitautolu. Kai kehe, te u tuku p mu'a ki taumu'a. Kole p ke u tukuatu kia kimoutolu hou'eiki ke mou toki fai ha feme'a'aki ki ai, ki he fie ma'u...'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: 'Oku ou fakam l atu 'Eiki Sea he 'omai 'a e faingam lie ko ení, pea 'oku ou kole p ke u h fanga atu p he fakatapu kuo fakahoko 'e he Feitu'u na, kae 'at ke u fai atu p ha ki'i lave nounou ki he .. 'uluaki p 'oku ou fakam l ki he Fakafofonga ko eni Fakafofonga 13 he 'omai kakato 'a e ngaahi fie ma'u 'a e v henga . 'Oku tau fanongo k toa p hou'eiki ki he ngaahi me'a ko eni kuo 'omai, pea 'oku ou faka'amu p ke t naki atu p Sea ki he me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai. Ko e k toa 'a e ngaahi fie ma'u ko eni 'a Vava'u 13, hang ko e hala, ko e vai ko e maama p ko e fale l langa, ko e mo'ui lelei mo e ngaahi me'a k toa ko ia, 'oku t fufia k toa p 'a e ngaahi V henga .

Lord Tu'i'afitu: Sea ko e fakatonutonu p ko e 16 fakamolemole, 'ikai ko e 13 ki he 'Eiki Pal mia. Ko e Vava'u 16.

'Eiki Sea: 'Io 'Eiki Pal mia ko e 16 'ikai ko e 13.

Fakamamafa'i vahevahe Patiseti fai pe fakatatau ki he ivi e Pule'anga

'Eiki Pal mia: Ko e Vava'u 16, kae kehe ko e ngaahi me'a k toa ko eni hou'eiki 'oku mou me'a k toa ki ai 'oku fakalau fakalautelau maí, 'oku tofuhia k toa p 'a e ngaahi V hengá 'i he ngaahi fiema'u ko ia. Ko e 'esitimeti ko eni kuo fakah mai ki he ngaahi fie ma'u takitaha, 'oku ou tui p na'e 'osi fai p 'a e ng ue ki ai 'a e Pule'angá ki hono vahevahe 'o e s niti. 'A ia ko hono mo'oní hou'eiki 'e 'ikai p ke lava 'e he s niti ko eni 'oku lava t nakí, hang ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e Seá ke fakakakato 'a e ngaahi fie ma'u k toa 'a e ngaahi v henga . Kaikehe ko e me'a 'oku mahu'inga hení, ke tau hanga p 'o fakakaukau'i fakapotopoto p 'etau ngaahi fie ma'ú 'o fakatatau ki he'etau ngaahi me'a ko ia 'oku ma'u. Mahalo ko e me'a mahu'inga hení na'e lave ki ai, 'oku ou peh 'oku mahu'inga 'i he fakahoha'a ko eni 'oku fai mai 'e Vava'u Fika 16, 'a e fie ma'u ke ala mai 'a e kakaí ke tau ng ue fakataha pea mo kinautolu. Hang ko e ngaahi siasí, ke tokoni mai ki he Patiseti ko eni kuo 'osi vahevahé, ke lava fai'aki 'a e ng ue. Kapau ko e anga 'o e fokotu'u maí hang ko e halá ke fakat t 'aki, 'e ala mai 'a e ngaahi koló ia pea mo e ngaahi K mitú, 'o tokoni mai ki he tanu 'a e hala, mahalo ko e me'a ia ko 'oku mahu'inga 'i he'ene fokotu'u 'oku ou fanongo ki ai. 'E ala mai 'a e ngaahi K miti 'a e ngaahi koló, pea mo e ngaahi v hengá 'a e me'a kotokotoa p tenau lava 'o tokoni ki ai, pea tau ng ue fakataha pea mo kinautolu. Kaikehe Fakafofonga, fakam l atu 'i he me'a ko eni 'oku ke hanga 'o 'omai, kapau 'e toki fakahoko mai ki he Kapinetí, ka ko ena kuo 'osi fai mai 'e he Seá 'a e tali ki ai. Pau p ke fai 'a e vahevahé 'o fakatatau p ki he 'etau s niti ko ia 'oku ma'u. Kapau te u fakalau atu 'e au ia hoku v henga ko ia 'o'okú, pea toe fakalau mai 'e he ngaahi v henga kehé 'enau fie ma'u mo 'enau ngaahi 'esitimeti, 'oku ou tui p 'e 'ikai ke lava 'e he ivi t naki pa'anga 'o e Pule'angá ke feau. Kaikehe, 'oku tau fanongo k toa ki he fie ma'u ko ení, pea 'oku tau fakam l ki he Fakafofongá he'ene 'omai 'a e ngaahi me'a ni ke tau fakakaukau p ki ai. M l .

'Eiki Sea: 'Ai p 'Eiki Pal mia, ko e fakakaukau p mo fai, he ko e 'uhingá, he ko e me'a faingata'a 'a e kole ko eni koe'uhi... pea m l ke fakafofonga'i mai 'a e kakai fefiné ki hotau Fale. 'Eiki N pele Fika l 'o Vava'u.

Lord Tu'i'afitu: Fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi fakatapu atu Sea ki ho Fale, Peh 'a e fakatapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku ou fakafeta'i hoku lotó pea 'oku ou loto m fana he pongipongi ni, he faifai ange pea 'osi eni 'a e ta'u 'e fiha 'aho 'e 20 tau onгона ha le'o 'o ha fefine ko e fa'unga ia 'o e fonuá 'oku 'omai 'ene fakakaukau' he'ene

ongoi 'a e anga 'o e ' takai hotau fonua ko Tonga. 'Oku ou fakam l heni ki he Fakafofonga Vava'u 16, 'oku 'ikai ke u kau au he fakafaikehekehe'i 'a e fa'unga 'o e tangata mo e fefine, ka ko e 'uhinga 'o e totonu 'o e tatau 'a e tangata mo e fefine faka-'Otua. 'Oku ou fakam l atu ki he me'a lelei, mo ke ofongi 'a e ngaahi mafasia 'oku ...

<008>

Taimi: 1040-1050

Lord Tu'i' fitu: He ' takai ho v henga, Sea h hoa tatau eni mo e fa'unga Pule'anga fo'ou 'a e tau'at ina ha Fakafofonga te ne fokotu'u 'i he tu'unga 'o e fakafeitu'ú 'o e *local Government*, ke ofongi e Pule'anga ke nau ' ke fai e ngaahi alea e folau ki muli kae fakamata atu e fakalalakalaka hang ko e me'a 'a Ha'apai 13 mei lalo mei he m sie, kae lava ke tafe 'a e fakalalakaká 'i hotau ngaahi va'a feng ue'aki mo m mani. Ko e h e mahu'inga 'etau m mipa he Pule'anga Fakatahataha kae 'ikai ke tau fakatokanga'i 'a e ngaahi kupu 'oku feng ue'aki mo e fakalalakalaka faka-feitu'u kamata mei he s siale 'o e ' takai 'o e kakai.

Poupou ki he langa ng ue Vava'u 16

Sea 'oku ou fakam l heni ki he Fakafofonga, ko Vava'u foki 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga f f e politikale ia 'i Vava'u, ko e taha p ia 'i Vava'u 'oku tokanga ki ai 'a Vava'u ia he ko e kakai tatau p ia 'i Tonga ni. Ka ko e mea' ko eni 'a e Fakafofonga 'e kamata mei Vava'u 16, 'oku ou fiefia au ai he ko e kongala p 'o Vava'u ia ko 'ene lava p 'a 'uta Vava'u ia 'oku 'osi 'a Vava'u ia. Ko e uho 'o Vava'u. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha loto ia 'e t la'a he motu'a ni (Tapu p mo e Fakafofonga 16 peh ki he teu'i p ho V henga 16, fiefia lahi au ai Sea he langa ng ue 'oku fai 'e he Fakafofonga 16, he ko 'ene lava p e fu'u vahe 'o e Fakafofonga 16, kuo tonu leva e t keti talu mei he kuohili 'a e fokotu'utu'u 'a Vava'u ia ko ha fonua ke hoko ko ha fonua 'o e takimamata 'i Tonga ni. Pea 'oku hang ko e ngaahi ng ue kotoa ke fakapa'anga 'o Vava'u 'oku toka ia he feitu'u ko eni 'o e Fakafofonga 16.

'Oku ou fakam l heni ki he Fakafofonga 'oku 'ikai ke u tui ko ha Pule'anga ko ha Pule'anga 'oku m lohi ke ne fakasi'isi'i e polé. 'I ai p e ngaahi kupu 'o e Pule'anga ko e Va'a 'o 'etau alea mo muli fakatipilom tika. Ka 'oku 'ikai ke tau hanga 'o fakasi'isi'i ha fa'unga Pule'anga 'oku 'unu ki ha Pule'anga 'oku fa'a me'a'aki 'e he Fale ni ko e Pule'anga 'o e kakai ke tau fakasi'isi'i ai 'a e mo'oni 'o e lea 'i he totonu 'o e loto lelei mo e kumikumi tokoni mo e lelei fakalukufua ki he fonua ke tau hanga ai 'o faka'ikon mika'i fakaf'ilea'i 'o fakatonuhia'aki 'etau vaivai 'etau fili ke hoko ko e kakai kitautolu ke tau taki 'i ha Pule'anga. Ko ha kakai 'oku hoko ko ha taki hang ia ko e fehu'i na'e fai 'e he Palesiteni 'o 'Amelika, ko e fehu'i ia e temok lati. Ko e h e me'a te u fai kiate kimoutolu, talamai 'e he kakai ko e me'a na'a mau ... 'ave ai koe ki he mafai. Sea ko u fakatokanga'i atu 'a e lelei fakalukufua 'a Vava'u 'oku t loto he me'a malanga lelei ko eni he pongipongi ni. 'Oku 'ikai ke peh ko u hanga 'o teke e poupou ni ko e 'uhinga ko ha tu'unga fakapolitikale, he 'oku tau fiefia hotau Fale ni, fo'i Fale p 'e taha 'oku toka ai e me'a 'oku laum lie lelei ki ai e Pal mia 'o Tonga 'i he'etau ng ue fakataha, vahevahe taau pea ko u fakamolemole heni ki he Fakafofonga 16, na'e 'ikai ke fai ha fakatokanga'i ho v henga ko e tu'utu'uni p ia 'a e Pule'anga, 'a e pa'anga mo e ngaahi mon 'ia ke tapa atu ki ho'omou fai'anga filí ke mea'i p 'oku pule p e Lao 'o e Pa'anga 'o e Fale Pa'anga mo e Lao 'o e Pule'anga 'o Tonga. Ko eni kuo ke me'a mai pea 'oku ou fiefia kuo fakah ho loto 'oku liunga tolu pea 'oku tonu leva ke fai he

Pule'anga ha ng ue, Sea 'oku ou fokotu'u atu ke tali pea 'oku ou fakam l heni ki he Fakafofonga. Fo'i 'aho p eni 'e ua, 'oku ke kamata ke ke 'alu ho'o patiseti 'a'au he 4 miliona ... Fakafofonga ... ia ko e Fakafofonga, ke hanga tohi'i 'a m mani ke 'alu ki he ngaahi feitu'u ka te toki toli hifo mei 'olunga pea 'oku 'ilonga ia ko ha Pule'anga 'oku ng ue, tatau hang ko hono tokanga'i he Hau 'o Tonga 'a hono kakai hang ko e ngaahi show mo e ngaahi langa fonua ne ngaahi mai. Ko ia p Sea. Leveleva e fakahoha'a, m l .

'Eiki Sea: N pele Fika 2 'o Vava'u, na'a ke hiki nima? 'Ai ai leva 'a Vava'u ke mou lava he pongipongi ni.

Lord Tu'ilakepa: M l Sea. Na'e 'ikai ke u hiki nima au ka 'oku ke me'a mai pea ko u peh ke u tu'u p 'o pou pou Sea ki he me'a ko eni.

'Eiki Sea: M l .

Lord Tu'ilakepa: Kuo 'omai 'e he Fakafofonga Fika 16. 'Eiki Sea 'oku mo'oni 'aupito e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele Fakafofonga Fika 1 'o Vava'u. Mahalo ko 'eku manatu 'Eiki Sea ko e tokotaha eni 'i he kakai fefine si'isi'i taha (h fanga he fakatapu) kuo h mai ki he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Hokohoko mai 'e he kakai fefine pea 'oku tangane p pea mo e Fakafofonga Fika 16 'Eiki Sea koe'uh he 'oku m 'opo'opo 'aupito pea ne 'omai pea mo e ' fika pea 'oku mo'oni e me'a 'oku 'omai 'e he Fakafofonga ko eni 'Eiki Sea. 'Oku malava p ke fokotu'u, fokotu'u ngutu (h fanga he fakatapu) 'o hang ko 'etau tohi tu'utu'uni 'Eiki Sea pea 'oku ou pou pou kakato atu ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, taha e me'a 'oku ou ongo'i taha 'i he'ene, mo'oni p hang ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia, kapau 'e fakam 'opo'opo e faingata'a'ia he ' v henga kotoa 'Eiki Sea, 'oku meimeitatau p 'Eiki Sea, hala pule'anga, mahalo ko e fale l langa p 'Eiki Sea 'oku kehekehe 'Eiki Sea, me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 16 ko e kau ia he tu'unga faingata'a lahi taha 'a e si'i malele holo e kakai fefine, kumi ha feitu'u malu ke nau 'o fai ki ai 'enau ng ue ko eni 'Eiki Sea ki he ngaahi fakalalakalaka faka'ikon mika 'Eiki Sea.

Faka'amua ha maama sola ma'a Vava'u

Me'a eni ia 'oku ou ki'i tokanga 'Eiki Sea he me'a ko eni 'oku 'omai 'e he Fakafofonga fekau'aki mo e maama sola 'Eiki Sea. Mau nofo p mei motu 'o manumanu mai ki he ngaahi fu'u maama sola 'Eiki Sea, fakamaama'aki he ngaahi feitu'u 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke mau 'amanaki 'e tonu ke fakamaama ia 'Eiki Sea. Mo mau peh p kapau nai 'e ma'u mai e ngaahi maama ko eni, tokoni ki he V henga Fika 16, ko e 15 kae 'uma' e 14 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke mau l unga 'Eiki Sea ka 'oku mau fakatokanga'i p pea ko e 'oatu p ke fakatokanga'i 'e he Pule'anga 'Eiki Sea. Pea 'oku ou, 'ikai ke u fa'a lava 'o lea ki ai 'Eiki Sea he 'oku 'ikai ke lava 'e he maama hala ia ko eni 'oku lele 'aki 'e he sola 'o fakalele 'aki e ngaahi feitu'u ko 'oku 'amanaki, mahalo p 'oku 'ai p ko e teuteu. Fakatokanga'i p he ngaahi fa'itoka 'oku 'i ai p e fanga ki'i maama sola ai, na ko ha 'uhinga peh p e ngaahi fu'u maama sola hala ko eni, 'o 'ave 'o hulu ia ki he ngaahi feitu'u, 'oku 'ikai ke 'i ai ha kakai ai 'Eiki Sea.

Fokotu'u tali ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni Vava'u 16 ke tukuatu ki he Pule'anga

Kai kehe 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu p au 'Eiki Sea ko 'eku pou pou ki he Fakafofonga, Pule'anga,

‘oku ou angamaheni ho’omou, tau kamata mai he ta’u ni. Ko e fo’i lea ia ‘a e ‘Eiki Tau p ko e me’a ia ‘oku me’a mai ke tau, tukumai ke mau ng ue ki ai ‘Eiki Sea. ‘Oku ou kole atu ke fakamolemole ‘oua mu’a ‘e si’i talamai ko e, mou me’a mai ko e, ko ‘etau founa ‘eni ke peh . Ka koe’uh ‘oku ‘omai ‘e he Fakafofonga Fika 16 ‘i he founa lelei mo m ’opo’opo ‘Eiki Sea pea ‘oku ou fokotu’u ai ‘Eiki Sea e pou pou ki he ‘Eiki N pele Fakafofonga Fika 1 mo e Fika 16 ke tuku atu ki he Pule’anga, ... p Hou’eiki Pule’anga he ‘ikai ke ‘osi ko e toe eni ke tau vakai’i e ngaahi *motion* na ko ha *motion* fakavavevave eni he ‘oku mo’oni e Fakafofonga ko ‘ene toki kau mai eni kuo ‘osi tali ‘e he Fale ‘Eiki ia ‘a e fu’u patiseti lahi faufaua ko e talu e tu’u e Fale Alea ‘o Tonga kuo tau l kai e fakalalakala ko ia ‘Eiki Sea mo e pa’anga lahi. Ka ‘oku ou fokotu’u atu ke tuku ki he Pule’anga ke nau fai ha ng ue ki ai pea a’u p ki he ta’u fo’ou ko e h ha’amou l pooti mai, pea ko e ngata’anga ia ka kuo mahino mai ‘oku si’i ng ue ‘a e Fakafofonga 16 hotau Fale ‘Eiki ni ‘Eiki Sea. Fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: M l . Pea ko ia ‘oku, ... ke tau fakatemokalati, ko ia ‘oku ke loto ke tuku atu eni ki he Pule’anga ke nau ng ue ki ai ...

M teni Tapueluelu: Sea, fakamolemole p ‘Eiki Sea, fakatapu atu ki he Feitu’u na kae peh ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Ko e ki’i fehu’i p ko e ‘uhinga ko e tali ‘i hono tu’unga ko e *Resolution* p ko e tali p ke tuku ki he Pule’anga? Ko hono ‘uhinga kapau ‘e tali ia ko e *Resolution* ‘Eiki Sea ...

'Eiki Sea: Mahalo ‘oku sai ke tuku atu p ia ki he Pule’anga ke, ‘oua ‘e ‘ai ke fu’u faingata’a’ia e...

M teni Tapueluelu: M l ‘Eiki Sea.

Mahu’inga ke tauhi e fa’unga ‘a e fonua

'Eiki Sea: He ‘oku mahino p . M l . Ka ko e me’a ‘e taha p ‘oku, ‘oku ou fakam l atu ki he Fakafofonga he mahalo ‘oku ne faka’ata mai e founa ke tau ng ue’aki ke m ’opo’opo e anga ‘etau feme’a’aki e me’a mai he Falé, pea ko e me’a p ‘e taha ke ki’i tokanga atu, ko e temok laté ko e taha p ia e ngaahi founa fakapolitikale ‘oku ng ue’aki he ngaahi fonua ke fakalele ‘aki e fonua. Pea ko e me’a ‘e taha ke toe fakatokanga atu, ‘oku ‘ikai ko ha Pule’anga eni e kakai ko e Pule’anga Tonga eni. Meia he ‘Ene ‘Afio ki lalo ‘aupito ko e kakai Tonga ko e Tonga kotoa ko e Pule’anga Tonga eni ko ho’omou ng ue ko e ng ue’i ‘a e Pule’anga ‘o Tonga ‘oku ‘ikai ko ha ng ue’i e Pule’anga ‘o ‘Akilisi p ko e Pule’anga ‘a hai, ko e Pule’anga Tonga ke mou manatu ki he ngaahi me’a ko ia ...

Veivosa Taka: Sea ki’i ...

'Eiki Sea: Me’a ki lalo. Me’a ki lalo ko e taimi ‘oku ou me’a atu ai pea ke lalo, ke mahino kia kitautolu ko ‘etau ng ue’i eni hotau Pule’anga, kau k toa ai, Hou’eiki, Kakai, ‘Ene ‘Afio, ko hotau Pule’anga. Tuku atu ‘a ‘Amelika ia ko e me’a ‘a ‘Amelika ia ko e Pule’anga ‘a e Kakai ‘oku nau kehe kinautolu. ‘Oku ai e fa’unga ‘o e fonua pea ‘oku tonu ke tau tauhi ke maau koe’uh p ko e kaha’u. Fakafofonga, ko e h e me’a ‘oku ke fie me’a ki ai?

Veivosa Taka: Tapu mo e Sea ... Tapu mo e Sea, tapu mo e Fale ...

Taimi: 1050–1100

Veivosa Taka: Sea ko e ki'i me'a p ia 'oku tokanga ki ai e motu'a ni ko e kakai Tonga maoutolu, 'oku 'ikai ko ha kakai p langi ka ko e kakai Tonga...

'Eiki Sea: Ka nau f f atu au?.

Veivosa Taka: Ko u pou pou atu p ki ho'o me'á Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. M l . Hou'eiki 'oku 'ikai ke tau to e l loa kae tuku mu'a ke tau hoko atu ki he'etau ng ue ka tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia, tapu mo e Hou'eiki Minisit e Kapinetí, tapu ki he Hou'eiki Fakafonganga e kau N pele 'o e fonuá, tapu mo e Hou'eiki Fakafonganga e Kakaí, tapu ki he Kalake Pule kae 'uma' e kau ng ue 'a e Falé. Tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otua 'i he'etau a'usia 'a e 'aho fakakoloa ko eni. Hoko atu 'etau fai fatongia.

Ko e potu folofola ke tataki'aki 'etau fai fatongia 'o e pongipongi ni pea mo e 'aho ni, Kolose vahe 3 veesi 12. Ko ia, ke mou fai 'o taau mo e fili 'e he 'Otua, 'a ia 'oku tapu mo 'ofeina, 'o mou 'ai 'a e fatu 'oku langa 'i he fai meesi mo e anga'ofa, mo e faka'aki'akimui mo e anga k taki mo e anga mokomoko. Ko e folofola ia, tataki'aki hotau fatongia 'i he pongipongi ko ení.

Ko u fakam l atu Hou'eiki 'i he ngaahi feme'a'aki 'o e 'aho 'aneafí, pea 'oku ou fiefia ke u fakam l atu kiate kimoutolu 'i he ngaahi feme'a'aki lelei pea mo e ngaahi fakakaukau lelei na'a mou fakaa'u lelei mai. Ko e t pile 'a e kakaí na'a mou 'omi 'a e ngaahi fakatokanga pea mo 'etau sio ki he kaha'ú, ko e t e langó kei mama'o. Pea ko e ngaahi fakakaukau lelei na'a mou 'omí, na'e 'omi mei he t pile 'a e Hou'eikí 'a e ngaahi me'a sivi ke sivisivi'i lelei 'a e kupu'i lao ko ení, pea tau toki hoko, *scrutinize*. Pea ko u fiefia ke u fakam l ki he Pule'angá ho'omou 'omai 'a e ngaahi fakamaama lelei. 'Eiki Minisit Toutai, ko u fakam l atu kiate koe 'i he ngaahi tali fehu'i mokomoko p mo ke 'omi 'a e ngaahi fakakaukau lelei 'i he'etau fai fatongia. Ka 'oku ou kole p Hou'eiki te tau hoko atu ka mou k taki 'o nofo p he'etau poiní. Ne te'eki ai ke 'i ai ha kupu'i lao peh ni, ki he'etau lao lolotonga ke fakalao'i 'a e ngaahi vaka mei mulí. Pea 'ikai ko ia p ka ko hono fakalao'i 'o e kupu'i lao ko ení ke lava hotau k inga Tongá 'o n mai ha ngaahi vaka mei muli ke tau, tokoni mai ki he'etau toutaí. Pea hang p ko e ngaahi fakamahino mo e ngaahi fakama'ala'ala kuo fai mai mei taumu'á. Ka ko u kole mu'a ke tau hoko atu 'a e fatongia. Ko 'etau malangá eni. Ko e fika 1, ko e N pele Fika 1 mei ...

Tokanga ki he 'uhinga pulia Lao Fakaangaanga fika 11/2016 mei he 'asenita Fale

Lord Vaea: Sea, fakahoha'a p fekau'aki mo e 'asenita ko eni ko 'a e K miti Kakató. Sai p ke u fakahoha'a atu ai Sea. Fakahoha'a atu p Sea ko e 'uhinga na'e mahino mai ko e lao fakaangaanga 'oku ua, mei 'aneafi. Ko e 'aho ni ia 'oku taha p lao fakaangaanga Se a. Ko e fehu'í, ko e fo'i lao ko fika 11/2016, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Ng ue Fakapule'anga 2016. Pulia ia Sea. Ko e fehu'í, ko e h hono 'uhinga 'oku pulia aí. Na'e fai fakak 'a hono

tanumaki 'a e fo'i lao ko ení 'o to'o ai mei ho'o 'asení. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku ou fiema'u ke fai, ke ke me'a mai mu'a Sea. Ko 'eku lave'i ko ia ki ai na'e tukuhifo mei he 'Eiki Sea e Falealeá 'a e kaveinga ngaué ko e Fika 10/2016 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai 2016 'a eni 'oku fai e feme'a'aki ai Sea.

Ko hono uá, ko e fika 11/2016, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Ng ue Fakapule'anga. Te'eki ai ke a'u ki ai e feme'a'akí ia Sea kuo pulia ia. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku ou fehu'i atu ai ki he Feitu'u na Sea, ko f taimi na'e to'o ai ení. Na'e 'i ai ha tu'utu'uni mai 'a e 'Eiki Sea e Fale Alea. Pea 'oku h he'etau Tohi Tu'utu'uní, ko e ngaahi me'a 'e alea'í, 'a 'oku hifo ko mei he Sea e Fale Alea. Ka ko u 'ohovale 'i he pongipongi ni Sea, mahino mai ko hono ng ue ko 'a e K miti si'í Sea 'oku taha p mo e fo'i polokalamá Sea. Ko hono 'uhinga ia 'oku ou fehu'i ai ke ke hanga mu'a Sea tapu ange mo e Feitu'u na 'o fakamaama mai ko e h e tu'unga 'oku 'i ai 'a e lao ko ení. Pea kapau na'e to'o, ko e h 'a e 'uhingá. Na'e 'ikai foki ke me'a heni 'a e Hou'eiki Minisit ia Sea. Ko e fo'i alea p eni ia 'a kitautolu pea 'ohovale p 'oku pulia ia. Ko ia ai 'oku ou fiema'u ai ke fai mu'a ha'o me'a mai fekau'aki pea mo e tu'unga ko ení mo e 'uhinga na'e fai ai hono to'ó Sea. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia. Mou k taki fakamolemole. Na'e 'ikai ke fakafokif p puli 'a e fo'i laó. Ka na'e fai e feme'a'aki ki ai pea me'a mai 'e he Minisit Laó pea me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ke 'ave ki he K miti Laó ke nau sio ki ai pea toki 'omai. Ko e 'uhingá ia 'Eiki N pele.

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i tokoni atu p ko e kupu, Tu'utu'uni 139 ho Falé, toloi fakataimi. 'Oku ngofua p ke toloi ha alea'i ha kupu neongo p kuo fakatonutonu p te'eki ai. Ko e 'uhinga ia e me'a 'a e Seá 'aneafi ke fakataimi p kitu'a ki he K miti Tu'uma'u. Kapau 'e faai atu ai p ia ai ka toki 'osi ha ta'u 'e 1 pea toki h mai pea m l . Ka ko u kole p au ki he Pule'angá ke nau fengau'e'aki mu'a mo e *Crown Law*. 'Oua 'e fa'a ofongi ho Falé 'a e ' Lao Fakaangaanga hono 'omai 'oku 'ikai ke maau. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: M 1 'aupito e tokoni 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Vava'u. Te tau hoko atu ki he malangá. Ko e fika 1 ko e N pele Fika 1 'o...

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole p Sea. Mo fakal ua p moua e ongo Sea fakamolemole. 'Ai p pea mo ki'i me'a takai mai he 'oku mau hiki nima atu kae 'oua te mo fa'a fakavavevave. 'Anenai 'oku tau liliú ko u fakatokanga'i atu e Minisit 'e taha 'oku hiki nima ka kuo tau liliu. 'Oku mau fie lave atu ki he me'a ko eni fekau'aki mo e fo'i lao 'oku 'ohake 'e he 'Eiki N pele Fakafofonga Fika 1 'o Tongatapu. Ko e founga ng ue angamaheni mei fuoloa. Ka koe'uhi ko e founga ko eni 'oku mou ng ue'aki mo e kau Seá. Kuo 'osi fai hono lau 'uluaki 'a e fo'i lao ko ení. Toe p ke lau ua. 'Oku 'i ai 'etau Tohi Tu'utu'uni pea 'oku totonu ke tau muimui ki ai, ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. Na'e fokotu'u atu ke tuku hifo ki lalo ke fai hano alea'i 'Eiki Sea, fakamolemole p ki he Feitu'u na. Pea kapau 'oku tuku hifo ki lalo ke fai hano alea'i. 'Oku 'i he Fale 'eiki ni ke alea'i pea toki mahino mei ai p ko e h e tu'unga 'o e laó. He kuo 'osi mahino ki he Hou'eiki 'o e Falé ko e lao e Pule'angá 'oku hangatonu p 'o hangatonu mai ki he Fale ni. Ko e lao ko 'a e kau M mipa kuo pau ke 'ave ia ki he K miti ke vakai'i e lao ko 'a ha M mipa. Ka koe'uhi ko e lao ko ení na'e 'osi 'omai pea kuo 'osi ofongi e Fale ni pea 'oku mau mateuteu 'o hang ko e me'a 'oku ke me'a mai ki ai. Ke fai e teuteu ke me'a mai ki he Fale ni koe'uhí ko ha *issue* 'oku 'ohake he Fale ni. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke 'i ai ha teuteu, pea 'oku sai ange me'a p 'i laló 'o hang ko e tatakí 'oku 'omai 'e he Feitu'u na. Ka ko e 'uhinga e me'a 'oku mau tu'u

hake aí, 'Eiki Sea ke ke fakatokanga'i mai 'oku mau tokanga atu. Ko e faka'uhinga 'a e Tokoni Sea, pea ko e Fakafofonga Fika 1 e Hou'eiki N pele 'o Vava'ú. Ko mautolu ko e kau M mipa 'oku mau 'osi lave'i 'oku mau mateuteu ki he laó. Ha e me'a na'e 'ikai ke 'o hake, h e 'uhinga e me'a 'oku 'ave ai ki he K mití. Fu'u fiema'u 'aupito 'aupito 'e mautolu kau M mipá ko e h hono 'uhinga. He na'e 'osi fai hono lau 'uluaki 'o e lao ko ení. Lau hono uá, pea mau fokotu'u atu leva ke tuku hifo ki lalo ki he K miti Kakató. Kuo 'osi...

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea, k taki angé. Faingam lie ke u ki'i tokoni atu. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e .. ko u tui p 'Eiki Sea 'oku to e mole 'a e taimi e Feitu'u na he me'a ko eni na'e 'osi mahino 'aneafi. Ka ko u tui p hang ko e ngaahi faka'uhingá, pea ko ena na'e 'osi tuku ki he K mití. Ka ko u tui Sea ko e me'a ko ení na'e 'osi mahino p 'aneafi. Ko 'etau lao ko eni e Falé 'oku ngofua ke 'omai 'e he Pule'angá e laó, ngofua ki he t pile ko ení ke nau fakah mai e lao, ngofua ki he t pile ko ke nau fakah mai e lao. Pea na'e peh hono fakah . P kuo 'osi lau 'uluaki p 'oku 'osi lau tu'o ua, ka na'e tu'u e Minisit Laó. Na'e 'uluaki me'a ko e kole fakamolemole mai ki he Falé he ngali mole taimi e Falé ka ko 'enau toki fakatokanga'i hake 'oku peh , pea na'e kole fakamolemole pea peh mai, ke holomui e laó ia. Sea, ka u fakah mai ha lao pea u tu'u 'o kole atu ke holomui, pea mou to e vili mai moutolu ke alea'i, ko u tui na'e totonu ke nounou p tu'utu'uni ki he lao ko ia. Pea na'e tonu ko e tokotaha ko ia na'a ne fakah mai e laó, kapau 'oku kole atu pea na'a ne 'osi kole fakamolemole ki he Fale Aleá 'i he mole, ngali mole taimi hono fakah mai pea mo hono lau. Pea 'oku kole atu ia, toe fakafoki mai mu'a 'eku laó 'aku kitu'a. Ko 'ene totonu ia 'a'ana na'e tonu ke tau fai'aki p ia 'aneafi pea tau nounou. Ka 'oku ou kole atu ke tau m l l kau toki fai mai e malanga ko ena 'a'aku ko ena na'e hoko atu 'aneafí.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki k taki tau ki'i lepa h ka tau toki hoko atu.

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakató. (Penisimani Fifita)

Sea K miti Kakato: M l Hou'eiki. Tapu mo e 'Eiki Pal mia pea 'oku ou kole p ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kuo aofakí kae 'at ke tau hoko atu. Sai ko 'eku kole p Hou'eiki mou k taki 'o me'a mai mu'a ki he 'etau fakatahá. 'Oku ou fokoutua atu p 'i mu'a ni 'o vakai atu 'oku 'i ai e ni'ihí ia kuo toka ia. Pea ko 'etau pongipongi ni kuo, na'e 'amanaki ke tau hoko atú kuo tau to e foki ki he me'a ko ki mui. Ne 'osi fakamatala'i fakalelei p 'a e 'uhinga hono tukuhifo e fo'i laó. Ka 'oku ou kole atu mu'a ke ma'u kakato 'etau fakataha he 'aho kakató.

Lord Vaea: Sea k taki p mu'a ki'i fakahoha'a p .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Vaea: Ko e tu'utu'uni ko ho Falé Sea ka 'ohifo mei 'olunga mei he Sea Fale Aleá pea 'oku 'osi lau pea 'oku totonu leva ke fai ha ng ue ki ai. Ko e f me'a'aki ko na'e fai ko he 'Eiki

Minisit mo e Feitu'u na me'a, f me'a'aki ia 'oku lolotonga 'oku lele 'a e fo'i kupu'i lao kehe ia Sea. Me'a ange koe ki ai. Lolotonga fai e f me'a'aki ia 'i he fo'i kupu'i lao ko Toutai kuo me'a mai Minisit Lao ia 'i he kupu'i lao 'oku fekau'aki pea mo e CEO pea mo 'ene *extension* 'ene aleapau. 'Oku te'eki ke tau a'u tautolu ki ai Sea. Tali ia 'e he Feitu'u na Sea. 'Oku ta'efakalao ia Sea.

Sea K miti Kakato: K taki fakamolemole ko e tali 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu atu Sea.

Sea K miti Kakato: Na'a tau Fale Alea he taimi ko ia k taki fakamolemole.

Lord Vaea: Ko e Feitu'u na Sea na'a mo f me'a'aki ki ai pea mo e Minisit .

Sea K miti Kakato: Ko ia. K taki 'Eiki N pele fika 'uluaki 'o Tongatapu na'e lolotonga Fale Alea pea ko e fel toi eni 'a e Fale Alea. Ko e 'Eiki Sea eni 'oku me'a'aki pea ko e Minisit Lao fakamolemole atu. Na'e fou p he *process* 'o tu'utu'uni ai 'a e fakataha'anga ke tukuhifo ki he K miti Laa.

Lord Vaea: Ko 'eku, k taki p Sea kapau na'e hala, kae kehe sai p Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Vaea: Ka ko 'eku, ko 'eku ma'u ko ki ai na'e te'eki ke vakai'i e lao ia ko ia. 'Oku 'ikai ke u lave'i au p ko e taimi f ia na'e fai ai hono vakai'i e lao ko ia kuo fai e tu'utu'uni aofangatuku ia 'a e Feitu'u na ki ai pea mo e K miti Si'i ke fai e fo'i me'a ko eni Sea.

Sea K miti Kakato: K taki 'oku 'ikai ko ha'aku tu'utu'uni aofangatuku ko e tu'utu'uni 'a e Fale Alea. Mou fakamolemole tau hoko atu ki he'etau lao. Ko e 'Eiki N pele fika 'uluaki 'o Ha'apai hoko ki ai 'a Vava'u 16, Ha'apai 13, Ha'apai 12 pea Tongatapu 4.

Ka 'oku ou kole p kuo m hino ia ki he motu'a ni 'a e laa pea ko 'eku kole atu ko e 'uhinga ko e kau malanga ko . Kapau 'oku ke peh 'e koe ke tuku ho'o malanga ko e fakafiefia taha ia. Ko 'eku 'uhinga ko 'eku 'uhinga eni kapau 'oku toe 'i ai ha ' me'a ia 'oku toe 'omai e me'a tatau hang ko e talanoa mo e kakai *public consultation* kuo 'osi fai e ' lau ia ki he ' me'a ko ia. Kapau 'oku 'i ai ha ' me'a ia kuo tau 'osi lave ki ai mou k taki fakamolemole ko u fie ma'u p au ha me'a fo'ou. *Fresh* hang ko e me'a 'oku fa'a me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui fiema'u e *fresh fruit*.

Lord Fusitu'a: Fo'i me'a fo'ou eni Sea.

Sea K miti Kakato: Fiema'u e *fresh idea*.

Lord Tu'ilakepa: Sea k taki Sea. Fakamolemole p Sea.

Lord Fusitu'a: K taki Sea kapau ko e me'a ia ko ia ko e me'a fo'ou kuo 'osi fai e ki'i ...

Sea K miti Kakato: Mo k taki ‘o me’a ki lalo mo me’a l ua ki lalo. Koe’uhí ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ko eni ko e fakahokohoko atu ko eni ko e ‘uhinga te mou me’a k toa. Ka ‘o kapau ‘oku ke peh koe kuo fe’unga p ‘a e me’a mai ia ‘a e tokotaha ko pea fai’aki ia pea mou fakamolemole fai’aki ia. Ko e ‘uhingá kae ‘oua te tau toe f tohoaki ‘o ‘alu p he fu’u me’a tatau p . ‘Eiki N pele fika ua ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Sea. Tapu p mo e Feitu’u na fakamolemole e Feitu’u na ‘oku ‘i he Tohi Tu’utu’uni p . Ka ‘oku ‘i ai ha M mipa ‘oku ne me’a ki ha me’a tatau ‘i he Feitu’u na ke ke ta’ofi ‘oua toe hoko atu ‘ene me’á.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Ko ‘etau tohi tu’utu’uni ia ‘Eiki Sea. Mea’i p he Feitu’u na. ‘E Fakafofonga ‘ikai ke toe ‘i ai ha poini tatau poini ko ena ‘oku ke ‘omai pea ke ‘osi *note* ia he Feitu’u na. Kapau he ‘ikai ke toe ‘i ai ha me’a he ‘ikai toe fie ma’u ke ke hoko atu.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu’ilakepa: Pea me’a ‘a e M mipa ki lalo kae ‘ai ha poini fo’ou.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: ‘Uhingá he ‘oku mo’oni ‘a e Feitu’u na ‘oku, ko ‘ene m hino p ki he Feitu’u na pea ko ‘ene hoko atu ia ‘etau p loti.

Sea K miti Kakato: M l ‘aupito e tokoni. ‘Eiki N pele fika ‘uluaki ‘o Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea tapu mo e Hou’eiki K miti Kakato pea ‘oku ou fakam l atu ki he Feitu’u na he ‘omai ‘a e faingam lie pea ‘oku ou pou pou ki he Feitu’u na Sea. Taimi p foki ‘e ni’ihi ‘oku fa’a ‘i ai fanga ki’i poini ‘oku fiema’u ke fakam hino’i pea ‘oku pau ke ki’i hulu’i mai ‘aki ha, ‘a e ki’i me’a na’e ‘osi fai ki ai ha lave.

Kae kehe Sea ko e ki’i lave p fakalukufua e motu’a ni ia ki he lao ko eni ‘a p na’e ‘osi fakam hino mai he ‘Eiki Minisit pea ko e hang p ko ho’o me’á ko e kongá lahi ena ia na’e ‘osi me’a ki ai ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale Alea pea mo e, mo taumu’a. Ka ko e ki’i lave nounou atu p ‘a e motu’a ni ia ki he me’a ‘oku m hino’i he motu’a ni ‘a e lao.

Hang p ko ia na’e ‘osi, ko e me’a ko na’e ‘osi me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Pal mia ke fakam hino ko eni ko . Ko e kulupu ia ko eni ko ‘a eni ko eni ‘oku peh na’e fakama’ala’ala mai p ‘oku nau fakahoko ‘a e fa’ahinga toutai ko eni. ‘A ia mahalo ‘oku fakafuofua p ki he p seti ‘e nima ‘o e kau toutai he ‘otu Tonga ni. Pea m hino p foki ia ‘oku ‘i ai honau ngaahi vaka pea ‘oku m hino p ko e fokotu’u mai meiate kinautolu ke toe faka’at ‘a e, ‘a eni ko eni he n vaka mai ko eni ko ‘oku ‘ai ‘i he lao ko eni. ‘A ia kuo ‘osi ...

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea, Sea ko e ki’i fehu’i p ki he ...

Sea K miti Kakato: ‘Oleva ke ‘osi ‘ene me’á pea ke toki me’a mai.

Veivosa Taka: 'Io he me'a p ko 'oku me'a mai ...

<002>

Taimi: 1130-1140

Veivosa Taka: na'a ngalo. Tapu mo e Seá, ko 'eku ki'i fehu'i p 'a'aku ia p ko e loto, hang na'a ne peh ko e loto 'o e kau toutai'eni ke fa'u 'a e laó, p ko e loto 'o e Potung ué? Ko e ki'i fehu'i p ia. M l Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ko e 'uhingá 'Eiki Sea, ...(kovi e ongo)... na'e lave ki ai e Feitu'u na ...(kovi e ongo)... ke mahino'i 'aneafi.

Sea K miti Kakato: K taki. 'Oku ou kole atu k taki, tuku ka me'a ha taha pea 'ofa mai, tukuange ke 'osi 'ene me'á. Ka ke ki'i hiki'i hifo p ha'o ki'i la'ipepa. Ko e lolotonga ko kei fakalata ko 'alu atu ko 'ene fakakaukaú kuo to e motuhi ia. Ka ko 'eku kole mou k taki 'al , tukuange ha taha 'oku me'a ke 'osi 'ene malangá pea ke toki fai ha'o fehu'i mo ha'o tokoni mo e ngaahi al me'a peh . Hoko atu.

Lord Tu'iha'angana: Kai kehe fe'unga ai 'a e tokoni mai 'a e ngaahi fehu'i ko ení ke fakanounou'i 'a e lave 'a e motu'a ni ia. 'oku 'osi mahino ia ko e, 'a ia ko e p seti 'e 5 ko ení Sea 'oku mea'i p he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni 'a e ki'i kakai ko ení. Mahino ngofua 'aupito p . P ko e toko 5 ko e toko 6 nau fai e toutai ko ení. Ko e p seti 'e 95 ko na'e fai ki ai e lave 'aneafi ia 'a ia ko e kongá lahi ia e toutai e kau toutai fakalotofonua 'a eni ko 'oku meimei 'ai he maile 'e 12 ko ena ko na'e me'a ki ai e Fale Alea 'aneafi. Pea ka nau ka to e 'ova atu he maile 'e 12 ko iá 'oku toe ki'i mama'o ange Sea, te nau kei fai p 'e nautolu 'a e toutai tatau. Ko e p ki he ngaahi hakau, ko e p 'o uku mo e fakatele mo e taum ta'u p 'i he ngaahi feitu'u 'i he ngaahi vaka tatau p . Ko e kulupu ko eni 'oku tau talanoa ki ai Sea 'oku nau toutai nautolu he ngaahi vaka lalahi ange pea mo ki he ngaahi feitu'u mama'o ange pea ko e l 'enau ngaahi lainí 'oku laulau maile pea 'oku nau ng ue'aki 'a e ngaahi me'ang ue makehe pea toki, 'a e fa'ahinga founga toutai ko eni 'oku fakahoko'aki 'e he kulupu ko eni 'oku tau lave ki ai. Pea kapau 'oku kole mai e fa'ahinga ko eni 'oku nau lolotonga fakahoko e fatongia ko ení ki he me'a ni, pea 'oku fai e poupu ki ai Sea. Pea 'oku ai e falala ki he Minisit ko eni 'a e Potung ue Toutai, mea'i p he Feitu'u na Sea, ko e tokotaha eni 'oku 'i ai 'ene 'ilo, taukei makehe fekau'aki mo e me'a ko e toutai, 'i Tonga ni, Pasifikí mo m mani. Pea 'oku ou tui, ki'i taimi na'a ku fakahoko fatongia ai he Vahefonua Ha'apai na'a ma fa'a feng ue'aki 'i he fakahoko e fanga ki'i *workshop* mo e Minisit ko ení pea 'i he te'eki ke ne hoko ko e Minisit , pea ko e fanga ki'i taimi na'a ma fa'a feohi ko iá, na'a ku lave'i 'a e ngaahi 'ilo mo e ngaahi taukei 'oku ma'u 'e he tokotaha ko ení. Pea 'oku ou tui ko e me'a ko eni 'oku ne fokotu'u maí, pau ko e fiema'u 'a e kulupu ko eni 'oku lolotonga fakahoko 'a e me'a ko ení pea mo e hang p na'e 'osi 'omai he fakama'ala'ala, pea mo e faka'ai'ai kiate kinautolu nau fie *invest* 'i he ngaahi toutai ko ena 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea, mea'i he Feitu'u na.

Ka ko e poini ko 'a ko na'a ku feinga ko ke feinga ke fakamahino ko 'aneafi 'uhingá ko e me'a ko 'oku tokanga ki ai e motu'a ni ia ke fakavave e ngaahi ng ue peh mo e nga'unu 'a e Pule'angá ko e 'uhingá ko e h mai 'a e taumu'a ko eni fekau'aki ko eni na'e 'omai he patiseti ki he mo'ui lelei Sea. Pea me'apango p , ko e ngaahi ng ue ko ení ia na'e tonu ke fai ko ki mu'a

pea toki fakahoko 'a e ngaahi hiki ko eni ki he tute fekau'aki mo e ngaahi me'atokoni 'oku 'ikai ke mo'ui lelei. Ka ko e me'a ia 'oku ou pou pou ai ke fakavave, nga'unu e ngaahi, 'ikai ke peh ke fakavave'i kovi, ka 'oku ai e falala ki he, hang ko e Minisit ko eni 'oku ne tataki e ngaahi ng ue ko eni Sea, pea kapau 'e hoko he 'oku 'ikai ke tau lave'i foki p 'e hoko 'a e ngaahi me'a ko eni ke holo ai 'a e iká, ka neongo ia 'oku ai e taimi 'e taha, ko u 'osi lave'i p Sea fa'a lele atu ki Matamoana, ai e tokotaha ko eni 'oku, 'a ko 'oku fakahoko lelei 'aupito e, mahalo 'oku a'u ia ki he vaka 'e 5 p fiha. 'Oku te 'osi, neongo ko e toki, ko e toenga eni 'ene toutai, pea mahalo na'a ku fanongo p na'e 'uhinga ia, kau ia he 'uhinga na'e hiki ai 'a e 'omai he 'Ea Nu'usila, na'a nau ng ue'aki p foki e 767, pea na'e kau e 'uhinga ko ia 'i he 'enau fakakaukau 'i ko eni 'enau to e 'omai ko eni e *triple 7* ko eni 'a e 'Ea Nu'usila, ko e 'uhinga ko e hiki 'a e uta atu ko eni he kau toutai ko eni 'enau toutai ki muli pea na'e to e 'omai ai e vaka lahi ange he 'Ea Nu'usila ko eni.

Kae kehe ka 'oku ou lave'i 'oku 'osi ng ue 'a e kakai tokolahi 'i ai. 'A ia ko 'ete lave'i p eni he fa'a lele 'o fakatau iká, 'oku te sio atu ki honau fale ko eni 'oku *process* ai 'enau me'a 'oku 'i he toko hongofulu tupu mahalo p 'i he toko uofulu tupu 'oku nau ng ue mai ai. Pea mahalo mo e 'u vaká, kapau ko e vaka 'e 5, ai mo e ... 'A ia kuo 'osi fakang ue'i, 'oku 'osi ai e ngaahi f mili 'oku nau ma'u mo'ui mei ai, mei he kakai ko eni 'oku nau ng ue, mei he kulupu, 'a ia te u fakalea mei he kulupu ko eni 'oku nau fakalele eni. Pea kapau 'e toki hoko ia 'o to e, toenga ko eni 'enau utá 'o lava mo e fo'i kaveinga ko ia ki he holo ai e iká 'o ma'ama'a, pea ko e 'uhinga ia 'oku 'oatu ai e pou pou Sea. He ko u tui ko e levolo p eni ia 'o e, p seti 'e 95 'a e fa'ahinga toutai ko eni 'oku tau fai 'i Tonga ni. Ko e lahi p iká 'oku holo ko 'ene si'isi'i p , 'a eni ko eni ko ei fanga ki 'i toutai ko eni he maile 'e 12, fakangatangata fanga ki 'i toutai peh .

Ka 'oku ou tui au ia mo e pou pou ki he nga'unu ko eni he 'oku ou tui 'e, 'a p hang ko na'a ku lave ki ai, ko e kulupu ko eni, pea ka nau ka to e faka'ai'ai atu ke nau 'atu e faingam lie ko eni ke nau to e n vaka, ke fakalahi ange e toutai. Ka lava p 'o hiki e *export* ia ai, kuo 'osi, 'osi sai, fakafiefia ia ki he pa'anga 'e h mai ki he fonua pea kapau 'e hang ko eni 'e ma'u mo'ui, kuo 'osi mahino p kuo 'osi ma'u mo'ui ai e ngaahi f mili tokolahi pea kapau 'e hoko mo e fakakaukau ko ia ke to e lahi ange pea to e holo e totongi e iká ki lalo ko e 'uhinga ke ai ha fili e kaka'i ki he fekau'aki ko eni mo e 'uhinga 'oku 'omai ko eni ko e hiki, na'e hiki ko me'atokoni ko ngako mo e me'a peh , kae ai hanau fili kehe ki he, ke ua'aki e kapaiká mo e h fua ko eni ki he me'a ko eni. Pea ko e ki'i poini p 'oku 'oatu Sea mo e faka'amu p ia mo e pou pou ka ko e taha ia e 'uhinga 'a 'eku pou pou ke tau falala mu'a ki he tokotaha ko eni ki he ngaahi 'ilo mo e taukei, pea hang p ko eni na'a ne me'a mai'aki na'a ne fakat t ko eni, ko e fa'ahinga toutai ia ko eni mo e fa'ahinga kalasi, fa'ahinga mo e matakali ika ko eni p ko e tuná 'oku 'ikai ke hang ia Sea ko e, tau peh ko e mokohunú p ko e, manatu au na'e ai 'emau ki 'i poloseki 'i motu na'e fakalele mai he'e potung ué, ko e tokanoá ke tau atu p tautolu 'o faama'i 'o tukutuku ai p ko , pea nofonofo p ia ai, pea ko 'ene lalahi p pea nofonofo p , 'osi e ta'u 'e 10 'e nofonofo ai p ia ai. Hang kiate au ko 'ene me'a, ko e fa'ahinga ika ia ko eni, kalasi kehekehe ko eni e tuná, mahalo 'e toki lave ki ai 'oku fakataimi p 'enau ha'u 'a nautolu 'i Tonga ni. 'Oku nau takai p nautolu he 'u potu tahi ko 'o m maní. Pea ko e lao 'o e ika ia ko eni, ko 'ene a'u mai p ki hotau potu tahi, to'o he lahi taha hotau 'inasi te tau ala to'o mei heni. 'Uhingá he 'ikai ke peh ia ko 'enau mai p 'o talitali mai ko e 'inasi ia 'o Tonga ni te nau nofo nautolu 'i Tonga ni, 'ikai. Ko e f p taimi te nau a'u ai ki ha potu tahi, kuo pau ke to'o 'a e feitu'u ia ko ia 'i he lahi taha 'enau ala lava. Pea ko ia 'oku ou pou pou au ia ki he me'a ko eni. Pea hang ko eni ko 'ene lave ko ki he kau muli, 'oku tui au ko e me'a eni ia 'oku ou pou pou au ke tokoni mai, tau peh kau muli ko 'oku nau liliu Tongá, 'oku

lahi ange 'enau pa'angá, 'oku fiema'u ia ke tau pou pou 'i 'e tautolu ke tokolahi ange 'a e kakai ko te nau lava, taimi ko 'e ha'u ai 'a e iká ki Tonga ni pea tau to'o 'a e lahi taha e 'inasi te tau ala to'ó. He 'oku 'ikai ha lao ia ke ta'ofi ke peh mai, fakangatangata 'a Tonga ni ko e toni p 'e fiha ka a'u atu e tuná hena, 'ikai. To'o, ko 'ene a'u mai p homou potu tahí mou to'o ko e h e lahi taha te mou ala lavá. Pea 'oku ou tui au mo e pou pou ke, ko hai e kakai ko 'oku fie *invest* lahi 'enau pa'anga heni p ko e muli p ko e Tonga, 'ikai ke u, muli 'oku liliu Tonga, 'oange e faingam lié 'uhingá ke tau hanga 'o teuteu 'a e tokolahi ko iá, ko 'ene ha'u p 'i Tonga ni, tau puke'i 'a e 'inasi lahi taha 'oku tau lava ke 'aí. Pea kapau ko e toki me'a leva ia 'a e pule'angá kapau ko e peh ko e kau muli 'oku lahi e 'ave e pa'angá ki mulí, toki fa'u 'e nautolu e *policy* mo e me'a kehe ke fakatafe mai ai ha pa'anga mei he kau me'a ko iá, puke'i mai 'aki 'a e me'a ko iá. Ka ko e tonu p ke 'oua te tau fu'u siokita peh ko e kau muli te nau 'ave 'e nautolu e pa'anga ki muli. 'Ikai ko e fo'i me'a ia ko ení ia, fiema'u ko e ha'u p 'i Tongá ni ia tau puke lahi taha te tau lava ala ma'ú pea ka tokoni mai ha kau kongá muli p ko e kau muli Tonga 'oku nau 'i Tongá ni fiema'u ia ke tau puke 'a e lahi taha te tau ala ma'ú 'i Tongá ni. Pea 'e tokoni leva ki he 'u me'a ko ena 'oku 'omai ko eni ki he tokoni ki he *export* 'a e fonuá, h mai e pa'anga mulí, pea ka ala hoko mo e me'a ko iá 'o holo ai e totongi e ika ke si'i fili mei ai e kakai e fonuá ke nau ma'u me'atokoní. Pea 'oku fai e pou pou, mahalo ko e pou pou p ia Sea ki he ...

Sea K miti Kakato: M l . K taki 'a e Pule'angá te mou toki tali faka'osi mai 'e kimoutolu kae tuku ke fai e ngaahi malangá. Minisit Pa'anga pea mo e Pule'angá te mou toki tali fakataha mai pea tau toki p loti. Ko Vava'u 16, 'oku ou fiefia 'aupito 'i he Fakafofonga ko ení 'oku mahino ko 'ene toki h mai eni ka 'oku mateuteu 'aupito 'ene malangá 'oku fai 'ene *homework* pea ko 'ene me'a ki 'olungá 'oku ne me'a mai 'i he me'a kuo ne 'osi teuteu 'i he'ene *laptop*. Vava'u 16.

'Akosita Lavulavu: Tapu mo e 'Eiki Sea e K miti Kakató, pea peh ki he 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit pea peh ki he Hou'eiki N pele mo e toenga e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, kuo u fakam l atu ki he Feitu'u na ho'o 'omai ha faingam lie ke u to e t naki mo pou pou ki he'eku fakamalanga na'e fakahoko 'aneafí. 'Oku ou kei tu'uma'u p 'Eiki Sea 'i he'eku tui ko e fakatonutonu mo e liliu lao ko ení ...

<003>

Taimi: 1140-1150

'Akosita Lavulavu : ...'oku fu'u fiema'u ia ke toe fai ha vakai lelei ki he ngaahi lelei 'e ala ma'u ai, 'a e kakai Tongá, pea 'oku peh foki ke tau toe sio ki he tafa'aki e tahá, ki he ngaahi nunu'a kovi 'e malava ke hoko mai ki hotau kakaí. Pea ka hoko 'etau tipeiti'í pea tau toki sio leva ki ha fai tu'utu'uni mo ha fakah loto ke tau fai ki he fo'i Lao ko ení, kaekehe p , Sea, kuo tau 'osi 'omai kotoa 'a e ngaahi 'uhingá, pea tau toki fai tu'utu'uni.

'Eiki Sea, ki mu'a pea ke fai tu'utu'uní, 'oku ou fu'u hoha'a lahi 'aupito ki he ngaahi me'a ko 'ení. 'Uluakí, 'oku ou fiema'u ke mahino pe ko e n vaka ko eni 'oku fakah mai 'e he Lao ko 'ení, 'oku 'uhinga ki he ngaahi vaka f ? 'Oku 'uhinga ki he fa'ahinga toutai fe? He ko hono 'uhingá 'oku 'ikai ke tuhu'i pau mai 'e he fakatonutonu ko 'ení, pe 'oku 'uhinga ki he fa'ahinga toutai f . He 'oku 'i ai 'a e kehekehe lahi. He kapau te tau talanoa ki he ngaahi vaka toutai ki he ngaahi tahi

mamahá, ‘oku kehe ia, pea kapau ko ‘etau talanoa ki he ngaahi vaka toutai ki he ngaahi tahi lolotó, ‘oku kehe p mo ia. Pea kapau ko ‘etau talanoa ki he ngaahi vaka toutai ki he *long line*, ‘oku kehe p mo ia. He ko e toutai ‘i he ngaahi *long line*, pe ko ia ‘oku ‘ilo’i, ko e toutai ‘o e tuná, ‘oku kehe ia. Pea ‘oku toe natula kehe ia. He ko e toutai ko ení ‘oku fai p ia ‘i he tahi loloto, mo e kahi vai ki ‘olungá. Pea ‘oku mahino p ia mo e natula ‘o e ika ko ení ‘oku malava ke nau ‘alu takai holo. Pea kapau leva ko ‘etau ‘uhinga ki he vaka toutai ki he ngaahi toutai lolotó, ‘a ia ‘oku kau ki ai ‘a e ngaahi ika, ko e palu, mo e ngaahi kalasi kehekehe ‘o e palú, mo e h fua, pea ‘oku kehe leva hono natulá ‘ona ia. He ko e ika ko ‘ení, ‘oku nofo ma’u p ia ‘i Tonga ni. ‘Oku ‘ikai ke tatau hono natulá pea mo e tuná. Pea ko e toutai *long line* ia. Pea ko e vaka toutai ki he toutai mamahá, kuo ‘osi mahino p mo ia, Sea. He ‘oku ou hoha’a, he ‘oku ‘ikai ke tuhu’itonu mai ia ‘e he liliu Lao ko ení, mo e fakatonutonu ‘oku ‘omaí, pe ‘oku ‘uhinga ki f ’ia, pe ko e h ? Pe ‘oku ‘uhinga ki he noo vaka toutai ko eni mei mulí, ki ha fa’ahinga toutai te nau ha’u ‘o fai.

Kapau ko ‘enau ‘uhingá, ke tau noo mai ‘a e ngaahi vaka muli ko ‘ení, ke nau ha’u ‘o fai ‘a e toutai mamahá, pe ko e toutai tahi lolotó, pea ‘oku ou kole atu ai p au ‘i heni, ke ta’ofi faka’aufuli ‘aupito.

Sea K miti Kakato : K taki. Ne ‘osi fakamahino’i mai mei he Pule’angá, ko e toutai ko ení ko e toutau loloto. ‘Oku ‘ikai ko ha toutai mamaha eni. Hoko atu, Fakafofonga.

Tokanga ki he tu’unga lelei ‘o e ika ke ma’u me’atokoni ai e kakai

‘Akosita Lavulavu : M l Sea. Ko e fakapekia ai p e fokotu’u Lao Fakatonutonu ko ení. He ko e toutai ia ko ení, ‘oku lava lelei p ia ‘e he kau toutai fakalotofonua, mo e ngaahi vaka toutai fakalotofonua. He ko e kilimi ia hotau potutahi ni, ‘a e ngaahi ika ko ‘ení. ‘Oku fiema’u ia ke tolonga mo tu’uloa ke ‘oua ‘e ‘osi vave. Pea kapau ko e ‘uhinga ‘a e Lao ko ení, ‘e n mai ha ngaahi vaka toutai ki he *long line*, pe ko e toutai ko ia ‘o e ika ko e tuna, pea ‘oku ou peh ‘e ki’i olioli ange ia.

‘Eiki Sea, ‘oku ou fakafehu’ia ‘aupito ‘a e ngaahi fakamalanga ‘oku ‘omaí mei he t pile ‘o e Pule’angá, ‘o peh mai ‘oku sai ‘a e me’a ni, he ‘e ma’ama’a ange ai ‘a e iká, ki he kakai ‘o e fonua. ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke u tui au ia ki he me’a ko ení. Pea te u ‘oatu ‘eku ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke u tui ai ki aí.

‘Uluakí. Ko e iká, ‘i he taimi ni, ‘i Tonga ni mo Vava’u, ‘oku pa’anga e 6 mo e pa’anga e 8. Pea a’u ki he taimi, he taimi ‘e taha ki he pa’anga e 10 ki he pa’anga e 12 ki he kilo. Ko hono fakatau fakalotofonua ia ‘a e iká, ‘i he taimi ni. Pea ‘i he taimi tatau, ko e vaka toutai tatau mo e kalasi ika tatau ‘oku fakatau atu ia ki tu’apule’anga ‘i he m keti muli, ‘oku kamata ia ‘i he pa’anga e 25, ‘o a’u p ki he pa’anga e 50. ‘I he taimi lahi ‘oku a’u p ia ki he pa’anga e 100 mo e 100 tupu ki he kilo. ‘A ia ‘oku lalahi mama’o ‘ange ‘a e pa’anga ‘oku ma’u ‘e he kau toutai ‘i hono fakatau atu ki tu’apule’anga ‘enau iká. Ka ko hono fakatau mai ki he kakai Tonga fakalotofonua, ‘a e kalasi ika tatau, ‘oku ‘ikai malava ke nau fakatau ‘enautolu ia ki he kakai Tongá, ‘i Tonga ni, he kalasi ika lelei tahá. Ka ko e ika p ia ‘oku *reject*, pe ko e ika ‘oku tau peh , ‘oku ui ko e ika ‘oku ‘ikai ke sai hono *quality*, pea *fresh* ‘o hang ko ha ika ‘oku lavea pe ko ha ika ‘oku fonu toto ‘a hono kakanó, pe ko ha ika ‘oku kamata ke masalai, h fanga he fakatapú, pe ko ha ika na’e fu’u tuku fuoloa, pe ko ha ika ‘oku ‘ikai ke fiema’u ‘e he kau mulí, ke nau ma’u. Pea ko e ngaahi ika ia ‘oku toki fakatau mai ia ‘e he m keti fakalotofonua, ‘o nau fakatau fakama’ama’a mai ki he kakai Tongá. Pea ko hono ‘uhinga ia ‘oku ou hoha’a ai ki he me’a ni, ‘Eiki Sea. ‘Oku totonu

ke tau talanoa mahino ki he me'a ni, ke mea'i 'e he kakai 'o e fonuá, 'a e me'a totonu 'oku hokó. 'Oku ou fehu'ia pe 'e anga f f ke tau talamai 'e ma'ama'a ange 'a e iká ki he kakai Tongá. Te tau tui pe ki ai kapau ko e ngaahi ika *reject*, te tau fakatau atú.

'I he'ene peh , Sea, 'oku 'ikai te u pou pou au ki he me'a ni. He kapau 'e 'ilo'i 'e he kakai Tongá, ko e lahitaha 'a e ngaahi ika 'oku 'omai 'e he ngaahi vaka toutai ko ení, ko e ngaahi ika 'oku ui ko e ngaahi ika ta'efe'unga ia ke fakatau atu ki he ngaahi m keti 'i mulí. Pea ke hoko, pe ko hono toe fakalea 'e taha, ko e ngaahi ika kovi ia. Pea kuo 'omai ia ke fafanga'aki 'a e kakai Tongá, kae 'ave 'a e ika lelei tahá ia mo *quality* leleita'há ki muli 'oku pa'anga lahi, kae 'omai 'a e ika kovi ia mo e ika *reject* ki heni.

Taukave Pule'anga 'oku faka'ofa'ofa pe ika fakatau ki he kakai

Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : Sea, ki'i fakatonutonu. Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Hou'eiki 'o e Falé. Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p , 'Eiki Sea. Ko e ika ko eni 'oku fakataú ko 'i Tonga ni, ko e ika faka'ofa'ofa. 'Oku 'ikai ko ha ika ia 'oku kalasi 2. Pea 'oku fakakalalasi p e kiki, mo e ngaahi me'atokoní, 'Eiki Sea, hang ko ia 'oku mea'í, 'e he kakai 'o e fonua ni ...

Kapau te tau talanoa ki he pulú. 'Oku 'i ai e *steak*, pea ko 'etau talanoa ko ki he *steak*, 'oku fakakalalasi mo e *steak* ia, pea 'oku mahino p mo hono totongi 'o'ona 'oku mamafa ange ia. He ko e 'uhingá, ko e m keti ko fakalotofonuá, 'oku 'i ai p 'a e tu'unga ia ko e ika ia 'oku fiema'u ko ki he lava ko ke fakataú. Ka ko e ika 'oku faka'ofa'ofa hono kakanó, ki he ma'u me'atokoní. Pea ko e taumu'a ia 'a e Pule'angá, ke feinga'i mai ke lahi e ika ko iá, ke lava 'o 'inasi ai e kakai 'o e fonuá, ko e 'uhingá ko e mo'ui lelei 'i he kaha'ú. M l .

Sea K miti Kakato : M l Minisit .

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'ai ke u ki'i tokoni atu ki he me'a ko 'oku me'a ki ai e Fakafofongá 16. Mahalo p ko e fakalea ko 'oku ne ng ue'akí, 'oku 'ikai ko ha ika sai, 'ikai ko ha ika ...ko e ika kovi ia, 'Eiki Sea. Ka kiate au, 'Eiki Minisit , 'oku 'i ai 'eku tui 'oku 'i ai p e mo'oni 'a e Fakafofongá. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia 'oku kovi, ka ko e h ko hono fakalea fakalelei? 'Oku 'ave e ika ia ko , 'a ia ko e palu kula, ko ia 'oku *export*, ko e pa'anga lahi taha ia, 'oku 'alu 'o a'u 'o pa'anga e 16 ki he kilo, 'Amelika, 'Eiki Sea. Pea 'oku 'ave e ngaahi ika lelei ko iá. Ko e palopalema ko 'oku 'uhinga ki ai e Fakafofongá ia, ko e ika *local*, 'a ia ko e ika ko 'i he *long line*, 'oku keina 'e he 'anga. Ko e ika ko iá he 'ikai ke lava ia 'o 'ave. Ko e ika ko iá 'oku si'i 'omai ko 'o me'a. Pea 'oku 'i ai mo e ika 'e taha, ko 'eku faka'apa'apa atu p ki he Fakafofongá. Ke fakatokanga'i 'e he Pule'anga, 'oku hanga 'e he ngaahi vaka mulí, 'o laku e iká, 'oku uesia e kakano e iká, 'oku 'ikai ke ma'u e fa'ahinga tu'unga *fresh* ko 'oku 'uhinga ki ai e Fakafofonga Fika 16, ki he *quality* ko 'oku fiema'u ko 'e mulí, 'oku 'ikai ke ngofua 'i Nu'usila, 'Eiki Sea, he 'oku ou muimui'i 'eau e me'a ko eni 'oku faka'uhinga ki ai e Fakafofonga 16. Mahalo p ko hono fakalea 'e he Fakafofonga Fika 16, 'oku 'ikai ke fu'u t lelei atu, 'Eiki Minisit ki he T naki Pa'angá, ka ko e mahalo ko e toengá. Ko e toetoengá foki, 'Eiki Sea, 'oku mou 'osi mea'i p . Ko ia ko , hang ko e 'ulú. Ko e 'ulú ia, m l p e si'i fiema'ú. Ko e koloa p ke ma'u 'e he kakai, mahalo ko e koloa p ke namu iká, h fanga he fakatapu, 'enau 'iló. 'Ikai ke 'i ai ha kakano, kuo to'o e pona kiá, fo'i me'a mahu'inga taha 'o e iká ia.

'Eiki Minisit Polisi : Sea, ki'i tokoni mu'a ki he 'Eiki N pelé.

Sea K miti Kakato : Tokoni.

Lord Tu'ilakepa : Ko 'emau tokoni 'amautolu ki he Fika 16 ki he'ene malangá, he 'oku mo'oni e Fika 16 he me'a, ka 'oku mahalo ko e t'onga p , mahalo pe ko e leá p , Sea, 'oku ng ue'akí, ka ko e *reject* 'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e Fakafofongá, mahalo ko e tonu pasiká ia, 'Eiki Sea. Ka 'oku ou pou pou atu ki he Fakafofonga Fika 16. Hoko atu ho'o malangá, ka 'oku fakamolemole p , mahalo 'e 'alu p e taimi ke maheni ange e Fakafofonga ko eni. Ka 'oku ou pou pou atu.

Sea K miti Kakato : Ko ia. M l .

'Akosita Lavulavu : M l Sea. K taki p kuo u toe h au ia 'i he'eku malangá, fakamolemole, ka ko e anga p 'eku ki'i fakamalanga, 'Eiki Sea. M l .

Sea K miti Kakato : M l . Ko e me'a mo'oni foki 'oku me'a ki ai a 16 ia. 'A ia ko e 'uhinga ia ko 'eku kole atú, tukuange mu'a ke 'osi kakato. Mo'oni a 16 ia 'oku fa'a peh mo au ia...

<006>

Taimi: 1150-1200 ho'at .

Sea K miti Kakato: Ko u fa'a malanga au pea fa'a h mai ko ia 'a e me'á ko u h au ia. 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: Fakatapu atu Sea pea 'oku ou fakatapu atu ki he Pal miá, fakatapu atu ki he Hou'eiki kau N pelé kae 'uma' 'a e kau Minisit , Fakafofonga 'o e Kakai. Ko e tu'u hake p Sea ke fai atu ha ki'i tokoni atu ki he ki'i fakama'ala'ala mei he tafa'aki ko eni 'a e Pule'anga, 'a e fo'i Lao ni. Pea mou kole atu ai p he faka'osí ke tau p loti mu'a, hang kiate au kuo mahino. 'Oku 'asi 'e Sea 'i he Lao ko ia 'o e 2002 ki he 'inivesi ko ia ha taha muli 'i Tonga ní, pea 'oku 'i ai ai 'a e fo'i kalasi pisinisi 'e 13, kuo 'osi ta'ofi p ia ma'a e m tu'a Tonga. Pea ko hono hongofulu-m -tolú ko e toutai, pea 'oku peh hono fakaleá: Ko e ngaahi toutai 'oku kau ai 'a e a) f ngota 'i he hakaú, toutai mat fanga 'i he loto'i maile 'e 12, p 'i ha potutahi si'i hifo 'i he mita 'e 1000, p ko e taumata'u 'i he tahi 'oku si'i hifo hono lolotó 'i he mita 'e 500. 'I he mahino kiate au 'a e ki'i liliu lao ko ení, ko e 'ai ke hanga 'e he m tu'a Tongá 'o n mai ha vaka ke nau 'o toutai ki he lolotó. Nau lolotonga toutai p nautolu he ma'uto'utá ko ena na'a ku lau atu. Ko e me'a ia 'oku fai, 'oku 'ikai ke mai ia, ko e feinga atu eni ki he tahi lolotó, he ko e lele mai p 'a e ngaahi vaka mulí ia 'o nau toutai ai kinautolu. Ka kapau 'e 'ikai ke tau lava hotau iví 'o 'omai hatau vaka, ko e 'ai p ke no mai *charter* ha vaka mei tu'apule'anga, 'o nau mai 'o nau toutai mei he tahi lolotó 'o hang ko e ngaahi fakamalanga ko ia 'oku mou me'a ki ai. Ma'u mai 'a e mata'i iká, pea 'e tokoni ke holo hifo ai 'a e ma'ama'a 'a e iká, pea ma'u ha ika ki he kakaí, ke nau ma'u me'atokoni ai. Ko 'etau hanga foki 'o fa'u ha me'a 'o sio ki he kaha'u. Ko e kaha'ú 'e toki mahino lelei ai p 'e hoko p 'ikai, ka kuo pau p ke tau fai ha me'a he taimi ni. Ko e 'uhinga ia 'oku 'oatu ai 'a e ki'i konga Laó, 'oku 'ikai ke 'i ai ha h mai 'a ha kakai muli ia 'o maumau'i hotau sone kuo 'osi tapui 'e he Lao. Ko e tahi lolotó p eni 'oku tau feinga ke tau *compete* ai o kinautolu. Ko ia ai Sea 'oku ou peh na'a kuo fe'unga..

Lord Tu’iha’angana: Sea ko e fakatonutonu p mo e tokoni. Ko e ‘uhinga p foki na’e mahino p ‘a e Lao ko ia na’e me’a ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisit , ka ko e ‘uhingá na’e ‘i ai ‘a e fokotu’u ia ‘aneafi, ‘oku ‘i ai ‘a e m tu’a muli kuo ‘osi liliu Tonga kakai Tonga. Ka na’e ‘i ai ‘a e fokotu’u ia ‘aneafi ke fakafaikehekehe’i ia.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Tokanga ki he totonu tangata’i fonua Tonga totonu

Lord Tu’iha’angana: ‘O to’o mo e m tu’a ko iá kae ‘ai p ‘a e kau Tonga. Ka ko e ‘uhingá p ke fakamahino ki he Minisit mahalo ne ‘ikai ke me’a heni, ko e ‘uhinga ia. ‘Oku ‘osi mahino p ‘a e Lao ko ená, ka na’e ai ‘a e fokotu’u ‘aneafi ko e ‘uhingá ko e m tu’a ko ia kuo liliu Tongá ke feinga’i ke vahevahe mo e Lao. Ko e ‘uhinga ‘a e motu’a ni ia ‘oku faingata’a, ‘oku ‘ikai lava ke tau feng ue’aki mo e m tu’a ko eni, mo tokoni ‘e si’i ange ‘a e pa’anga e m tu’a.

Sea K miti Kakato: ‘Oku mo’oni ‘aupito na’e ‘i ai ‘a e monomono ‘aneafi ko e ‘uhingá ko e Tonga f nau’i ‘i Tonga ni ko e Tonga mo’oni. ‘Oku ‘i ai p foki mo e Tonga ia ‘oku liliu Tonga. Na’e ‘omai ai ‘e Ha’apai 12 pea ‘oku mo’oni ‘aupito ia.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea, fakamolemole atu, fakamolemole atu, ko e *issue* ia ‘oku ki’i faingata’a ke tau ala ki ai. ‘Oku ou tui ka tau hanga ‘o toe fakafaikehekehe’i ha me’a peh ‘oku faingata’a he kuo ‘osi Tonga ‘a e tokotaha ko ia. Tonga ia pea kuo ‘osi Tonga ia. Kapau na’e ‘osi fou ia ‘o *process* totonu ke hoko ko e Tonga, ‘oku ne ma’u ‘a e totonu ‘a e tokotaha Tonga, ‘e ‘ikai ke tau hanga ‘o toe fai ‘a e fo’i me’a ko ia. Tukukehe kapau ‘oku toe ‘i ai ha ‘uhinga ia. Ko e anga ia ‘o e tu’u ‘a e Laó, ‘oku lolotonga tauhi ‘e he motu’a ni. Mahalo Sea ko e ki’i fokotu’u atu ia na’a kuo fe’unga ke tau pou pou m l .

Sea K miti Kakato: M l ‘oku toe ‘a Ha’apai 13, Ha’apai 12, Tongatapu 4. Kapau ‘oku mou fiem lie ki he Fokotu’u pea tau p loti ‘atautolu. Ko e me’a fo’ou ena p ko e ha’u p he me’a tatau p .

Veivosa Taka: Ko e toki f ngota’i mai p eni mei motu.

Sea K miti Kakato: Hoko atu.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale Alea, Sea, ‘oku ou fokoutua hake p ‘o fakahoko atu ‘a e le’o ‘o e si’i kau toutai mei Ha’apai. ‘A ia ko e p seti ‘e 5 Sea Ko e p seti ‘e 5 ko ení ko e kau Ha’apai k toa. Pea ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai p ‘eku totonu ke u hanga ‘o ‘oatu honau le’o. Ne fai ‘a e lele ‘o talanoa mo e ni’ihi, ‘oku ‘ikai ko e kotoa ia ‘o e kau tangata ko eni, pea ‘oku nau pou pou ki he me’a ko ia na’a ku fakahoha’a ki ai ‘aneafi, ke k taki p ‘a e Fale ni, ke fakafoki ange mu’a ‘a e fo’i Lao. Pea fakahoko ange ‘a e taimí ka nau fakataha p nautolu ia, miniti p ‘e 10 kuo nau ‘osi ma’u, ‘osi fai ‘a e fetu’utaki holo ia ki he kau toutai p seti ‘e 5 eni ‘oku ou talanoa ai. Ko e ‘uhingá he ‘oku ‘i ai ‘a e fanga ki’i me’a p ke ‘asi ‘i he Lao. Ko e Lao ‘i he kupu ... a) peesi 6 ko e fakangofua ha vaka muli ke h mai ki Tonga ni ‘o toutai ai, kae fakahoko ‘e he tokotaha Tonga. ‘A ia ‘oku lelei ‘aupito ‘a e Laó ia Sea, ka ko e anga ia ‘o e fakatangí, ke fakahoko atu p ia ki he ‘Eiki Minisit ke fakamolemole mu’a, ‘oku fie ma’u ‘e he kau toutai ko eni ke nau talanoa fekau’aki pea mo e Lao. Ko ‘eku fakat t p ‘aku Sea kapau

te u lele atu 'a e motu'a ko eni talanoa ki ha me'a fakal langa. Hili ko iá 'oku 'ikai ke u 'omai 'e au ia 'a e le'o 'o e kau l langa. 'E anga f f ha'aku faka-f tunga'i lelei kinautolu 'i he Fale ni, ka 'oku fiema'u ha tokotaha 'oku ne taukei he mala'e ko ia. 'A ia Sea 'oku 'osi mahino p ki he kau toutai, 'oku 'ikai ke tau lava 'e tautolu ia 'o 'ave 'a e fiema'u 'a e m keti. 'Oku 'ikai ke tau lava 'e tautolu ia, ka 'oku ou tui ko e ki'i me'a si'isi'i p 'oku lava ke fakahoko atú Sea 'i he taimi ni. Ko e kongap 'oku ou fokotu'u atu 'e au ia, he na'e makatu'unga 'a e fa'u 'a e Lao ko ení he fiema'u 'a hai? 'A e vaka mulí p ko e toutai Tonga? Ko 'eku fehu'i 'uluakí ia. Ko e fehu'i leva hono uá, ko hai 'i he kau tamá 'oku ma'u hono vaka 'i he *dealer* ko eni? Ko 'eku fehu'í ia ki he Fakafofongá ...

Lord Tu'i'afitu: Sea ke u ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga Sea. 'A e maama ko ia 'oku 'iate au 'a e fo'i Lao ko eni 'o e vaka n . Hang kiate au ko e taimi to'u iká, 'oku fai ai 'a e n 'o e ngaahi vaka ko ení, ka ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele 'o Ha'apai. Te nau mai 'o kautaha'i 'a e fu'u potanga iká ke ma'u hatau 'inasi he 'oku si'isi'i hotau v henga 'o tautolu 'i he *multi-lateral* ko ia faka-Pasifiki he toutai fakafeitu'u 'i hono ki'i kupenga..Ko e si'i 'uhinga ia 'a e Minisit , ka 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ki he fehu'i...

Veivosa Taka: Sea kae tuku mu'a ke faka'osi atu p 'a e miniti 'e taha ko eni?

Sea K miti Kakato: M l .

Veivosa Taka: Pea 'oku ou tui Sea ko e kongia ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a. Pea mo e fiema'u ko ke fakakakato 'a e ngaahi tu'unga fakalao 'o e kongia ko ení Sea. Ko e me'a p 'oku ou fiema'u ike fakamanatú Sea na'a ku lave ki ai 'aneafí, ko 'enau feinga ke veteki 'a e Konisit tone na'e fokotu'u 'e he 'Uluaki F . Ke tau foki ki he kakaf, kuo 'osi falala ia ki he kakai.

Sea K miti Kakato: K taki 'a e hou'eiki 'o tui homou kote.

Veivosa Taka: Ko e 'uhinga ia Sea 'oku fai ai 'a e fakakaukau ko ení, pea 'oku 'osi mahino lelei p ki he kakaf ia 'a e anga 'o e talanoa fekau'aki mo e anga hono fa'u 'o e fo'i Lao ko ení. 'Oku ou tui Sea ko e falala ia 'oku 'i ai 'a e Ha'a Mohefo. Na'e 'uhinga 'enau hanga 'o puke 'a e Kapinetí, ka tau ma'u ha poto fe'unga, pea ko eni kuo tau 'i ai. Hangehang kia au kuo li'aki 'a e fo'i aleapau ko iá, ke tau foki ki he kakai masivá 'o talanoa mo nautolu. Sea tuku p ke 'oatu 'a e ki'i siteititika ko eni Sea. 'Oku pa'anga 'e 7 miliona he 'aho 'a e pa'anga 'oku tau fefakatau'aki 'i Tonga ni 7 miliona Sea. Ko e fehu'í ia, ko e pa'anga ko iá 'oku 'i heni p 'oku 'i h . Na'a 'oku tau hanga 'o hoha'a hono 'ohake 'o e 'ekon miká ko e 'uhinga ke fakavavevave'i 'a e pa'angá ke 'ave ki he feitu'u ko 'oku 'anautolu. Ka ko u kole atu p Sea ke tau ki'i tokanga si'i p ki he me'a ko ení, he ko e fo'i Laó 'oku faka'ofa'ofa, hono 'ave p 'o nau talanoa mo e si'i kakai ko ení, he ko hono 'uhingá Sea, 'oku 'i ai 'a e ni'ihi tokosi'i ia, 'oku nau talanoa mo ia, 'oku 'ikai ke nau fetaulaki kinautolu ia mo e Kosilio Toutaí. Pea 'oku 'iai 'a e palopalema ia ai, he 'oku 'ikai ke ma'u 'e he kau toutaí 'a e mon 'ia ko ia 'oku ma'u 'e he tokotaha ko 'oku ne teke mai fakataha mo e Potung ue 'a e Lao ko eni. Fiema'u ke nau talanoa, pea fa'u mo e fo'i me'a ko ia ke maau, pea nau 'inasi k toa he mon ko 'e 'omai ko 'a eni 'oku loto ki ai 'a e Pule'anga. Pea ko e kole ia Sea 'oku ou fakahoko atu, pea mo e fakamolemole p ki he Hou'eiki Minisit 'oku ha'ana 'a e Lao ko eni. Tuku mu'a he 'oku 'i ai p 'a e lea ia 'a Molitoni, ko e tuai p 'a e ng ué ko e 'ai ke fu'u lelei, ko 'ene longap , te tau fiefia kotoa ai Sea, 'ofa atu m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: M 1 . Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m 1 'aupito e feme'a'akí, te tau toki hoko atu ki he 2:00 'a ho'at . M 1 .

(Na'e break heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

Tokanga ki he Lao Fakaangaanga fekau'aki mo e CEO

Lord Vaea: Sea ko e k taki p 'a e fakal loa ki ho Fale ni. 'Oku fai e tokanga lahi p Sea ko e 'uhingá he ko e me'a na'e fai e feme'a'aki ki ai 'a e Feitu'u na 'uhinga foki 'a e 'Eiki Minisit Lao 'o fekau'aki pea mo e konga Lao Fakaangaanga ko ia ki he CEO pea 'oku fai 'a e tokanga lahi ki ai Sea 'a e motu'a ni ko hono 'uhinga 'uluaki p Sea na'e fai 'a e femahino'aki 'a e Feitu'u na pea mo e 'Eiki Minisit ke fai hano vakai'i ki he K miti Tu'uma'u. Sea 'oku 'ikai ke 'asi foki eni ia 'i he tu'utu'uni ko ia 'a e K miti Si'í 'a e Fika 11, 2016. 'Oku mate ia Sea. Pea 'oku fai e tokanga 'a e tokanga ki aí ko e 'uhinga ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Ng ue faka-Pule'anga 'o e 2016 'oku 'i ai e manavasi'i mo e hoha'a 'a e motu'a ni ko hono 'uhingá na ko e 'uhinga 'o e fo'i kupu'i lao ko eni kuo tamate'i fakavavevave 'e he 'Eiki Minisit na ko ha tautea na'e 'amanaki ke fakahoko ki he CEO p ko ha ngaahi CEO. 'Oku ou tokanga lahi ki aí Sea he ko hono 'uhinga ko e taimi lahi na'e fai'aki e teuteu'i 'o e lao ko ení pea kuo 'ikai ke a'u ia ki he tu'unga ko eni ki hano vakai'i p fai ha feme'a'aki ki ai ka na'e kole 'a e 'Eiki Minisit ke tuku ki tu'a. 'Oku 'ikai ke 'asi heni 'i he, 'i he miniti ko ia 'o e feme'a'akí tautautefito ki he Fika 11 'oku totonu ke 'asi ai Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ng ue faka-Pule'angá 'oku tuku ia ki he K miti Tu'uma'ú. Ka 'oku mate p he'ene tu'u he lolotonga ni pea 'oku 'i ai leva e manavasi'i ai na ko ha tautea ia na'e 'amanaki ke fakahoko ha CEO Sea pea kuo fai e tu'utu'uni aofangatuku ia

...

'Eiki Pal mia: Sea ki'i fakatonutonu atu...

Lord Vaea: Ho Fale fekau'aki pea mo e lao ko eni Sea.

'Eiki Pal mia: 'Oku ou fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko 'eku fakatonutonu fakamolemole Hou'eiki, kapau kuo peh atu e Pule'anga ke fakafoki he 'oku 'i ai ha me'a 'oku, tau peh 'oku fehalaaki 'o hang ko ho fakamatala, tau peh na'e 'i ai e me'a na'e t nounou, 'o hang ko 'ene fakamatalá, pea 'oku kole atu 'e he Pule'anga ke

fakafoki mai ke fakatonutonu e t nounou ko iá pea fai ha ng ue ki ai, ko e h e me'a 'oku fehalaaki ai?

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki Pal mia ka koe'uh ko 'etau founga ng ue mahalo na'e tonu foki ke fai e kole ko eni 'oku te'eki ai ke lau 'uluaki e me'á, ka koe'uh kuo lau tu'o ua 'a e fo'i Lao Fakaangaangá pea na'e kole ke tuku hifo ka na'e peh p ke tuku ke 'ave p ki he K miti Kakato pea toki, pea ka 'i ai ha kole mei ai he K miti Kakató ke 'ave ki he K miti Tu'uma'u p ko e mahalo p ko 'etau fakafoki he ko e founga foki ia 'e tahá 'e lava p ke 'oua 'e tali kae toki paasi kae toki fakafoki mai he ta'u to'u Fale Alea hono hokó, ka ko e 'uhinga p ko hono lau tu'o uá, 'oku, kae mahalo ko 'etau founga ng ue ke maau p , mahalo ko e me'a ia na'e tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele Fakafofonga 1 'o Tongatapu.

Lord Vaea: M l Sea. Ko e me'a ia 'oku fai e tokanga ko ki ai. Ke 'oua na'a, to'o mu'a eni mei he miniti ko ia 'a e 'as nitá 'o hang ia kuo 'auha ia p pulia kae fakahoko p mu'a 'a e tu'utu'uni ko eni ho Falé he kuo 'osi lau tu'o ua pea 'oku kei tu'u p e fo'i kupu ko eni Sea ke fakahoko ha ng ue ki ai kae 'oua 'e h mai ia 'i he K miti Si'i kuo pulia ia Sea, ko e 'uhingá he 'oku tapu ia 'i he Lao ko ia 'etau ngaahi ng ue kae tautautefito ki he l kooti 'o e Fale ni ka ai ha me'a 'oku pulia peh totonu ke tali ui ki ai 'a e Kalake kae 'uma' foki 'a e Sea 'o e K miti Si'i p 'oku puli ki f , m l Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit ...

'Eiki Minisit Lao: Ki'i tokoni atu p Sea. H p e me'a te tau hanga 'o fakahoko, p ko e h p 'a e founga, 'e kei iku p ki he me'a tatau, 'e fakafoki. Me'a n he 'ikai ke tau lava, kuo tau nofo eni 'o ... nofo he ki'i lao ke tau makuku ai, hili iá ko e 'osi 'a e 'aho 'e kei fai p e me'a ia ko eni 'oku mau kole atu ai he ko 'emau lao ... 'e kovi 'ap ke tau fakavavevave , 'o ngata pe h , he na'e .. mei Fale Alea. Ko 'eku lau te tau faifai, hanga 'e he fanga ki'i lao 'o pukepuke ai kitautolu he'etau 'atamai lelei. 'E kei, kapau ko e me'a ia ke tau, ko eni kuo mau kole atu ke tuku , kapau ko e ki'i Lao Toutaí eni, te tau uike tolu, uanoa ka toe tuku hifo , mahalo 'e toe 'ange'ange h , he ko e kole atu , Hou'eiki, tuku he 'oku mau kole atu mei he Pule'anga, ... Ko 'ene 'osi p ia.

Lord Vaea: K taki p Sea ko e, ko hono 'uhinga 'oku ou fai ai 'a e fakahoha'a ko eni ko e founga ng ue ho Fale Sea. Pea 'oku 'ikai ko e 'uhingá ia 'oku hang p eni ko 'ene 'alu atu ki he 'api polisi na'e 'osi t e tikite e masi'i ko ... Pea peh atu 'e he S tini, to'o he t tikite, tuku ia, tamate'i ia. Sea, fai ki he ng ue mo e founga ng ue hotau Fale. Ko e ng ue ia mo e totonu 'oku tau fai'aki. 'Oku pulia 'a e Lao Fakaangaanga ko ki he ng ue faka-Pule'anga ...fika 11. Pea 'i he, ko e me'a ia 'oku ou fokotu'u atu ai ke fakafoki mai mo ...

Fokotu'u ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 11/2016 ki he K miti Kakato

'Eiki Pal mia: Tuku hifo ia ki lalo ke tau hoko atu kae toki 'oatu 'a e fokotu'u ko eni ke fakafoki.

'Eiki Sea: M l . Mahalo ko e tuku p ia ke toki, ke 'uh ke tuku ki he, toki fakahoko mai he'etau 'asenita hono hokó ke tuku hifo p ia ki lalo pea toki, 'oku ou tui mahalo ko e me'a tatau p 'e hoko kae k taki p 'e Hou'eiki tau 'ai p e me'a ko 'oku tau, mou femelino'aki pea mou

fetokoni'aki he anga 'etau ng ue he ko ena 'oku kole mai, ko nautolu na'e fakah mai e laó, ka 'oku ou tui p , 'ai p e me'a kotoa p 'oku faingofua pea 'e lava p ke tau mahino 'oku tau ng ue, 'oku mo'oni p e ongo tafa'akí ka 'oku ou tui mahalo 'oku sai p ke, 'aonga p ke fokotu'u mai 'a e 'Eiki Pal mia tuku ia ki lalo pea tau, pea toki fokotu'u hake he 'Eiki Minisit mei ai.

Ko e me'a 'e taha p 'oku, ko e L pooti Fakata'u ko ena 'a e Komisoni Fili, ko e kole p Hou'eiki kapau 'e lau p tu'o taha mai p he Kalake koe'uh ke, pea toki tuku hifo ai p te mou h ha'amou tali e me'a ko iá, Kalake ... ki'i lau mai p 'a e L pooti Fakata'u ko ena 'a e Komisoni Fili ...

L pooti Fakata'u ko ena 'a e Komisoni Fili

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea mo e Hou'eiki M mipa kakato 'o e Fale kae lau atu e tohi 'oku fakah mai 'aki 'a e L pooti Fakata'u 'o e Komisoni Fili ki he 2015.

Komisoni Fili

'Aho 9 'o 'Aokosi 2016.

'Eiki N pele Tu'ivakan
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA,

'Eiki Sea,

Kaveinga: L pooti Fakata'u 'o e Komisoni Fili ki he 2015.

'Oku ou fakahoko atu 'a e L pooti Fakata'u 'o e Komisoni Filí ki he ta'u 2015 'o fakatatau mo e Kupu 14 'o e Lao ki he Komisoni Fili 2010

Faka'apa'apa atu,

.....
Fakamo'oni ki ai 'a
Pita Vuki
(Supavaisa 'o e Fili)

Kalake T pile: M l 'Eiki Sea.

Paloti'i 'o tali L pooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki, ko ia 'oku ke loto ke tau tali mai 'a e l pooti ko eni, tau tali p pea 'oku, kole p kapau 'e lava ke toe tuku hifo p ki he K miti Kakato na 'oku 'i ai ha me'a 'oku mou fie me'a ki ai. Ko ia 'oku ke loto ke tau tali e l pooti ko eni, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Manu'opangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. Sea 'oku loto kotoa ki ai e Hou'eiki ...toko 16

'Eiki Sea: M l , ko ia Hou'eiki 'oku, kole p kapau 'e tuku p ia ki lalo ki he ng ue 'a e K miti Kakato na 'oku 'i ai ha Hou'eiki 'oku fie me'a 'oku fie me'a ki ai. 'Eiki N pele, Fakafofonga Vava'u ...

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole p ki he Feitu'u na ...

<009>

Taimi: 1410–1420

Lord Tu'ilakepa: ...Feitu'u na. Tapu p mo e Feitu'u na fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia, Hou'eiki Kapineti kae 'uma' e Hou'eiki e Fonua, Fakafofonga e Kakaí kae 'uma' e kau ng ue 'a e 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, ko 'eku tu'u hake p 'a'aku ia 'Eiki Sea, 'oku ou lave'i p 'oku 'osi mea'i e me'a ko ení 'e he kau Fakafofonga e Kakaí. Ka ko f taimi te mau fakahoko atu ai 'Eiki Sea fekau'aki p pea mo e Lao ko eni 'o e Toutaí 'Eiki Sea. Ka koe'uhi 'Eiki Sea na'e 'ikai ke mau fakatokanga'i ka kuo 'osi mea'i 'e he Minisit ko eni 'o e Toutaí fekau'aki mo e fo'i lao ko eni fekau'aki mo e toutaí 'Eiki Sea. Ka ko u 'ohake p 'Eiki Sea koe'uhi ke me'a ki ai he ko u lave'i ko e Fakafofonga Fika 4 mo e Fika 13 na'a nau fakataha ki ai 'aneho'at 'Eiki Sea. Pea na'e toki fakahoko ange p kiate au 'e he kau toutaí 'Eiki Sea. Ka na'e 'ai p ke u malanga 'i he taimi 'e toki vahe mai ai 'e he Sea e K miti Kakató he 'osi 'a e malanga fika 4 pea toki 'i ai ha'aku lave. Ka kuo mahino mai 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e tu'unga 'oku fiema'u 'e he kau toutai 'o e fonua 'Eiki Sea. Mahino p Pule'anga na'e fa'u e lao ko ení koe'uhi ko e kakai.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele, 'e lava ke, he ko 'etau 'osi eni pea tau hoko atu ki he lao ko ia, ki he K miti Kakató.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia 'Eiki Sea. Ka ko u 'ilo'i 'Eiki Sea ko e fokotu'ú, 'e fai atu ki he taimi ni, p te mau fokotu'u he K miti Kakató he kuo pau ke foki atu e Sea e K miti Kakató ki he Feitu'u na 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, ko e h ko 'a e ng ue 'a e K miti Kakató, pea toki fakahoko hake ki he..

Lord Tu'ilakepa: Poupou atu 'Eiki Sea, m l .

'Eiki Sea: 'I he'ene peh Hou'eiki, 'Eiki N pele mei Niua.

Lord Fusitu'a: M l 'Eiki Sea. Ko e fie poupou p ki he me'a 'a e ongo 'Eiki N pele. 'Oku mahino kuo me'a mai e Feitu'u na ke toki 'ai ki he K miti Kakató. Ka 'oku 'i ai 'a e, 'oku 'i ai e tonu 'a e Pule'angá pea 'oku 'i ai e tonu 'a e hoha'a ko ia mei he toutaí. Ko 'eku malanga fakalukufua te tau toki fakakupukupu he K miti Kakató. 'Oku 'i ai e hoha'a 'a e kakaí pea mo e

N pele pea 'oku 'i ai p mo e tonu 'a e Pule'angá. Ko e sio fakalukufuá, 'oku 'ikai ko ha feinga puke mafai eni, pea peh ke faifaiange pea fakahoko 'e kimautilu ha me'a peh , Fale p taha pea 'oku tau fekainaki p . Ka ko e hoha'a atu p ke fai ha vakai fakalukufua tautautefito ki he me'a ko eni na'e 'o hake mo e Minisit 'aneafi koe'uhi kuo ...

'Eiki Sea: 'Eiki N pele, toki me'a mai 'anai he taimi ko 'oku mou fai e malanga ko eni he K miti Kakató koe'uhi kae 'oua te tau l loa. Tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Lord Fusitu'a: Ko ia, 'oku lelei. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Tapu mo e 'Eiki Pal mia. Tapu mo e Hou'eiki Minisit e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau N pele 'o e fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Tapu ki he Kalake Pulé kae 'uma' 'ene kau ng ue. 'E Hou'eiki m l ho'omou laumalie lelei, mou me'a mai hoko atu 'etau fatongia ko hono hoko atu p 'a e fatongia ko 'etau fo'i lao ko ení. Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Pule'i 'o e Toutaí, 2016. Na'e kei toe mai foki e ngaahi fakamalanga. 'Oku kei toe, 'osi e N pele Fika 1 'o Ha'apai, Vava'u 16, ko e toe eni 'o Ha'apai 13. 'Osi 'a Ha'apai 13. K taki 'Eiki Minisit .

Kole toloi alea'i Lao Fakaangaanga fika 16/2016 ke fai fakataha & kau toutai

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Fakatapu atu Sea. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele peh foki ki he 'Eiki Pal mia pea mo e Hou'eiki Minisit peh foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea ko eni na'a ku ma'u e ki'i faingamalie 'o takai 'o sio ki he kau toutaí. Pea 'oku nau kole mai ke ki'i toloi ange mu'a, ki'i toloi ange mu'a e laó he 'oku 'i ai e fanga ki'i me'a iiki 'oku 'ikai ke mahino kia nautolu. To e ki'i toloi ange kae ki'i, ke fai 'a e fakataha ki ai pea toki fakah mai, to e fakah mai 'a e laó ki Fale Alea. Pea ko e ki'i fokotu'u atu p ia koe'uhi kae lava ke fakahoko e fakataha ko iá pea toki fakah mai. 'Io, m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku ou lave p ko e 'uhinga 'oku ke ki'i tokanga ki he Kalaké. 'Oku ou poupuu atu ki he me'a 'oku 'o hake 'e he Minisit . Ka nau fakaongoongo p foki ki hono vahevahe 'etau, koe'uhi he 'oku 'i ai p kupu ia 'Eiki Sea 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni, fel ve'i hangatonu mo e fatongia 'o e Sea 'o e Fale Alea. Ko e me'a ia ko na'u kole atu ai 'Eiki Sea koe'uhi ko 'eku toki lave'i hifo koe'uh , hang ko hono lau 'uluaki, lau ua mo hono lau tolú 'Eiki Sea. 'I he kupu 131 'Eiki Sea, 'Eiki Sea 'a ia 'oku peh ni hono, "Kuo pau ke tu'utu'uni leva 'e he 'Eiki Seá ki he Kalaké ke lau 'uluaki mo hono lao 'a e Lao Fakaangaangá." Pea 'oku 'i ai leva e kupu ia ai 'Eiki Sea, 'a ia ko e kupu 131 kupu si'i 'uluaki, 'E 'ikai ke ng ue'aki 'e he Fale Alea ki ha Lao Fakaangaanga hili hono lau 'uluakí ki ha taimi, ko e uike 'e 2 p ko e taimi 'oku l loa ange ai. 'Oku peh 'e he Falé 'oku fiema'u ke faka'at 'a e kau M mipa ke nau sivi'i 'a e Lao Fakaangaanga. Pea ki he kakai 'o e fonuá ke nau fai ha fokotu'u ka 'e 'ikai ke kau 'i heni 'a e Lao 'Esitimetí mo ha lao 'oku faka'ilonga'i mai 'e he Pal mia ko ha lao fakavavevave 'Eiki Sea. Pea 'oku 'i he kupu si'i uá leva. Kuo pau ki he 'Eiki Sea ke ne fakahu atu 'a e Lao Fakaangaanga ki he k miti fekau'akí ke fakafatongia'i'aki. Ko hai e k miti ko ia 'oku fakafatongia'i'akí, ko e K miti Laó, 'a hono sivi'i e taumu'a pea mo fakam 'opo'opo 'a e ngaahi fokotu'u 'a e kakai e fonua ki he lao fakaangaanga 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ia 'oku t tonu mai p 'a e fokotu'u ia 'oku 'omai

‘e he ‘Eiki Minisit . Ka ko u kole atu ‘Eiki Sea, ko u poupou atu, ‘ave mu’a ki he kakaí ke fai ha’anau, pea ‘ave Hou’eiki ko eni, ‘a e laó pea ‘oku ‘i ai mo e k miti ke nau fakam ’opo’opo, hoko atu he kupu si’i tolú ‘a e ngaahi *presentation* ko te nau ‘ave ki he kakaí mo e ‘uhinga ko mo e taumu’a e laó..

‘Eiki Pal mia: ‘E lava ke u ki’i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Pal mia.

‘Eiki Pal mia: Ko u fokotu’u atu ke ‘ave. Ko e to e h e malanga ko ení ‘oku mau ‘osi fokotu’u atu ke ‘avé.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Pal mia, me’a hifo ki ho’o Tohi Tu’utu’uni pea ke muimui’i ‘etau feme’a’aki kae vave p ko e ‘uhinga kae ‘ave e laó. Pea ko ‘emau fokotu’u ia ke mau poupou atu ‘Eiki Sea he koe’uhi na’e ‘i ai e kole mai mei he kakaí pea ‘oku ‘i tu’a e kakaí ‘oku nau fakaongoongo mai ki he me’a ko ení ‘Eiki Sea. Ka ko u fokotu’u atu ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i he’etau Tohi Tu’utu’uni p ‘Eiki Sea m l .

‘Eiki Minisit Lao: Sea ko ‘eku ki’i fakamanatu atu p . Sai p ‘Eiki Minisit , uike ua p , ko eni ‘oku tu’u he laó, ‘e to e vave p .

Sea K miti Kakato: Hou’eiki ko e fokotu’u ke toloi, tau p loti. Moutolu ‘oku mou loto ke toloi ‘a e feme’a’aki ki he Lao Fakaangaanga..

Lord Tu’ilakepa: Ki’i me’amai’aki koe’uhi ‘e fakapapau’i ‘e he kau kalaké mo e kau, toloi kae ‘ave ki he, hang ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘Eiki Sea, ke fai ha feme’a’aki ki ai pea to e fakafoki mai ‘Eiki Sea. M l .

P lotí ‘o tali toloi alea’i Lao Fakaangaanga fika 10/2016

Sea K miti Kakato: Ko ‘etau p lotí, ko e toloi ke ‘ave ki he K mit Laó pea ‘e to e fakafoki mai ke to e fai ha feme’a’aki ki ai. Ko kimoutolu ‘oku mou loto ke toloi atú, pea mo u k taki ‘o hiki homou nima.

Kalake T pile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka’osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, ‘Akosita Havili Lavulavu, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai, ‘Eiki Minisit Pa’anga, ‘Eiki N pele Fusitu’a, ‘Eiki N pele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki N pele Tu’iha’angana, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, ‘Eiki N pele Vaea, ‘Eiki N pele Tu’i’ fitu, ‘Eiki N pele Tu’ivakan . Sea ‘oku loto ki ai e toko 14.

Sea K miti Kakato: M l . Ko kimoutolu ‘oku ‘ikai ke loto ke peh ‘etau tu’utu’uni. K taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai Sea.

Alea’i Lao Fakaangaanga fika 11/2016

Sea K miti Kakato: M l . M l ‘aupito Hou’eiki. Tau hoko atu ki he’etau ‘asenita hokó.

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Falé, te tau hoko atu ki he Lao Fika 11, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Ng ue Fakapule'angá 2016. 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: Toe fo'i lele l loa . Kaekehe, ko e toe fokotu'u atu ai p eni he 'oku vilitaki e N pele Fika 1 'ia 'o Tonga ke tau lele he fanga ki'i laó. Neongo 'etau 'osi p 'osi 'a e, te tau faka'osi p ki he me'a tatau ka tau to e lele p ai ke nau fiem lie. Fokotu'u atu.

Sea K miti Kakato: M l ko e fokotu'u mei he Pule'angá ke 'ave ...

<001>

Taimi: 1420-1430

Sea K miti Kakato: ... 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Ng ue Fakapule'anga 2016 ki he K miti Laó pea ka 'osi e fatongia ko iá pea to e fakafoki mai ki he Fale Alea. Ko kimoutolu tau...

'Eiki Minisit Lao: 'Eiki Sea ko e ki'i fakatonutonu p ko e holomui ko e *withdraw*.

Sea K miti Kakato: M l . Ko kuo holomui 'a e Pule'angá pea mei he fo'i lao ko eni ka tau hoko atu tautolu ki he 'etau 'asenitá.

Lord Vaea: Sea ki'i, sai p ke fakahoha'a atu p .

Sea K miti Kakato: M l fakahoha'a mai.

Lord Vaea: K taki p Sea ko e fakahoha'a atu p 'o fakam l atu p ma'u faingam lie kuo 'omaí ko e tu'utu'uni ia Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Vaea: Ko e holomui ia ko e me'a kehe ia Sea ka ko u fai p ki he tu'utu'uni hang ko ia ko eni 'oku 'omai kiate koe pea kuo ke fai tu'utu'uni pea ko eni 'oku me'a mai 'a e 'Eiki Minisit , faka'ofa'ofa ia. Me'a p ia na'e fai atu ki ai 'a e hoha'a.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Vaea: M l Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki ko u fakam l atu kiate kimoutolu 'i he f toka'i'aki pea mo e f faka'apa'apa'aki 'etau fai fatongia hotau Falé. M l 'aupito e laum lie ko iá tau hoko atu ki he 'etau 'asenita hokó.

Ko e L pooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015 k taki e Pule'anga 'o fai mai ha fakama'ala'ala.

L pooti Fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015

'Eiki Minisit Lao: (mate maika) ... kakato 'oku fa'a kamata 'aki ma'u p 'i Fale Alea ni pea

‘oku ou kole ke u h fanga atu ai.

Ko e ki’i lao ko e l pooti ia ko eni ko e ki’i kau ng ue hení ‘oku toko fitu p . Ka ko e hang p ko e me’a ‘oku mou mea’i ko e taha eni ia he Komisoni na’e taumu’a p hono fokotu’u ke fai e fili ko ‘o e tatau p ‘o e kau Fakafofonga mai ki he Fale Alea, kau ‘ofisakolo, kau pule vahe fai ‘i he founga ma’a mo lelei. Ko e ‘uhinga lahi p ia hono fokotu’u ‘o e ki’i komisoni ko eni. Hang p ko e me’a na’a ku lave atu ki ai ‘oku nau toko fitu p nautolu. Pea ko e kau, ko eni kuo kakato e kau komisoni ‘e toko tolu pea mo e kau ng ue ‘e toko fá.

Ko e me’a p ‘oku kau atu ki ai ‘a e ‘ofisi ‘a e *Justice* ia ko hono tokanga’i ‘o e pa’anga. Ka ko e k toa ‘a e fakamatala ko ena ia ko e ki’i fakamatala nounou p . Ko u ‘osi ‘ilo p na’e me’a atu p Hou’eiki ‘o nau me’a ki ai pea ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha fu’u me’a l l a. Ko e me’a fakapa’anga ‘oku sai p ia ka ‘i ai ha me’a fakapa’anga ko e Minisit Pa’anga p eni ia ‘oku lave atu ai. Ka ko e me’a p ke mou hanga ‘o fakatokanga’i kuo kakato ‘a e Komisoni ko eni kuo ma’u honau toko tolu. Na’e ‘osi ‘uluaki ko e tama ko na’e fua lele ko *Peter Sweetman* na’e ‘osi hono ta’u ‘e nima pea ko *Dalgety* eni ko *Barry* pea ko e mahalo ko e ngata’anga p ia ‘a e ki’i fakamatala ki hena. Pea ko ena mou me’a hifo p ki ai. ‘Eiki Sea ...

Sea K miti Kakato: M l .

‘Eiki Minisit Lao: Fokotu’u atu ke tali.

Sea K miti Kakato: M l . ‘Eiki N pele mei Niua pea toki ‘Eiki N pele fika ‘uluaki ‘o Tongatapu pea ‘Eiki N pele fika tolu ‘o Tongatapu.

Fehu’ia tuai hono fili e fetongi ‘o *Barrie Sweetman*

Lord Fusitu’a: M l Sea. Tapu mo e Feitu’u na pea tapu mo e k miti. Ko e ki’i kole fakama’ala’ala p . Na’e ‘osi ko ‘a e teemi ng ue ‘a *Barrie Sweetman* pea ki’i fuofuolao mai pea toki fakanofa ‘a *Dalgety*. ‘A ia na’e ‘i ai ‘a e ng ue fakafonua ia fekau’aki mo e Hou’eiki M mipa mei he Vava’u 16 ki he fili si’i. Na’e meimei vaeua ta’u ia pea toki fakahoko. Pea ko e fakama’ala’ala p pe ko e h e ‘uhinga na’e fu’u fuolao peh ai ‘a e t loi me’a ko eni ‘a e potung ue ko eni.

‘Eiki Minisit Lao: Ko e taha p ia ‘a e founga ng ue ‘a e Pule’anga ko eni na’e fononga mai, toki feinga eni ia ke sai. Lele atu, na’a mou hanga ko ‘o fakatokanga’i na’a mau kamata mai he Pule’anga te’eki ke fili ‘a e kau *CEO* ia na’e tonu ia ke fili te’eki ai ke me’a. Ko e ki’i founga ng ue p ia na’e angam heni mai ‘a e fonua ni ai ka ko ‘ene feinga eni ke ‘oua toe peh . Pea ‘oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou eni ia ka na’e ‘ikai ke peh ke tat sia ai ‘a e lele ‘a e vaka. He na’e ‘osi e me’a ka na’e kei heni p ‘a *Barrie* ia ‘o ne hanga ‘o *show e road* kia *Dalgety* ‘o fili mai. Pea mou manatu’i komisoni ia ko eni ‘oku fili mai ia ‘e he Tu’i pea ‘oua fu’u ‘ai ke tau fa’a ‘o ‘eke me’a fakahoha’asi e Tu’i. Ko e taimi p ‘oku ‘alu ai ki ai ki’i mam lie p ‘oua fu’u fakavaveveve.

Lord Fusitu’a: ‘Ikai ko e fakama’ala’ala mei he Feitu’u na.

‘Eiki Minisit Lao: Ko ia ka ‘oku lava p ‘o tali atu ho’o fehu’i.

Sea K miti Kakato: M l , m l ‘aupito. ‘Eiki N pele fika ‘uluaki ‘o Tongatapu.

Lord Vaea: M l ‘Eiki Sea. Ko u fakam l atu ki he ‘Eiki Minisit Lao ‘i he l pooti lelei Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Vaea: Kau eni he l pooti faka’ofa’ofa hono lea faka-Pilit nia pea mo hono faka-Tonga. Sea pea ko u faka’amu ke ako ‘a e Pule’anga kae ‘uma’ ‘a e ngaahi potung ue ‘i he founa ko eni. Lelei hono fakalea faka-Pilit nia pea toe faka’ofa’ofa hono lea faka-Tonga.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Ko e taha e ngaahi tu’unga tu’ukimu’a eni Sea ko u tui ki ai ko e Sea ko eni ‘o e Filí ko *Lord Dalgety* Sea. Pea ‘oku ou tui ‘oku ne ‘omai ‘e ia ‘a e tu’unga ma’olunga ‘aupito ki heni. Pea ko u ‘oatu e fakam l ki he ‘Eiki Minisit Lao ‘i he l pooti lelei l pooti lava ‘o fakatonu lea lelei ‘a e faka-Tonga pea mo e faka-Pilit nia. M l ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . ‘Eiki N pele fika tolu ‘o Tongatapu.

Lord Tu’ivakan : (mate *sound*) hang p ko e me’a ‘a e ‘Eiki N pele fika ‘uluaki ‘o Tongatapu ... (mate *sound*) ngaahi ng ue ‘oku fai he ng ue ko eni ... ‘Oku toe ‘i ai ha ngaahi ng ue kehe ‘oku fai he ... faka’ofa’ofa ... ng ue ... ka ‘oku ou sio atu ‘a’aku fakamole e pa’anga ‘a e Pule’anga ke fakang ue’i ‘a e ki’i toko fiha ko eni. ‘Oku to e ‘i ai ha ng ue makehe mei he ki’i fo’i peesi ko eni ‘e f ‘oku ‘omai ?

‘Eiki Minisit Lao: Ko ‘emau toki feinga eni ‘Eiki N pele pea mo e Pal mia M l l ke fakalelei’i ‘a e ‘ lao na’a mou hanga ‘e moutolu ‘o ‘omai. Ko ‘emau mai eni ‘o hoko atu e ng ue na’a mou hanga ‘o faí pea k taki ‘o toki feinga’i ke to’o.

Lord Tu’ilakepa: Sea ki’i fakatonutonu atu ‘a e Minisit Lao. ‘Ai ha me’a fo’ou tuku e ‘ai hake p me’a ko e teke’i ki he Pule’anga ‘aneafi. Kuo tau ma’u e me’a ko eni ko e ‘ofa ko e ‘i ai ha me’a ‘oku matamata lelei pea faka’ofa’ofa hono vikia fai ia. ‘Ai hake p me’a pea teke’i.

Kapau ‘oku ‘ikai ke ke toe lava he Feitu’u na ...

‘Eiki Minisit Lao: K taki ‘Eiki Sea.

Lord Tu’ilakepa: Pea ke fakafisi kae ‘oua fu’u ‘ai e fa’ahinga tali ko ia mo e fakalotomamahi he Fale.

‘Eiki Minisit Lao: He ko e tali atu p eni ‘ene fehu’i ‘ikai ko ha’aku tali ‘a’aku ko ha’ane fehu’i, ko e tali atu p eni e fehu’i ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Minisit tali mai ki he fehu’i fekau’aki mo e toko ono ko eni he ‘oku taki ai e taha e kau *Law Lord* pea ‘oku ‘ulu ki ai ‘a e Feitu’u na kae ‘oua ‘ai hake p me’a ‘oku tau aafe ‘alu ki he Pule’anga motu’a ‘oku mau ‘osi fo’i mautolu he fanga ki’i poini ko ia.

Fokotu’u Pule’anga na ‘oku sai ke tamate’i e Komisoni

‘Eiki Minisit Lao: *Eh* ki’i ‘alu hifo kae faka’osi atu ‘eku tali. M l e fehu’i. Tuku ke mau toki

hanga ‘o siosio lelei na’a ‘oku mo’oni na’a ‘oku tonu ke tamate’i ki’i ‘ofisi ni ia. Ka koe’uhi p ka ke toki, ‘io, ‘Eiki Sea ‘ikai ko e me’a ia ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘oku kovi ka tau toe sio lelei p he na’a ku fakamole pa’anga. Mo’oni ‘a e fika muimui taha ko ‘o Tongatapu he Hou’eiki na’a sio ia na’a ‘oku mo’oni á ke tamate’i e ki’i me’a ni ia.

Sea K miti Kakato: M l ‘e Hou’eiki na’a ku fakahoha’a atu kiate kimoutolu na’e ‘i ai ‘a e polokalama ‘a e ‘Eiki Minisit kuo m l l ko S nia *Bloomfield* pea na’e fakahingoa ‘ene polokalama ko e Tou’anga ‘o e Kuohili kai m lie ai e lolotonga ni. Pea ‘oku mo’oni ‘aupito. Ko u kole fakamolemole atu kia moutolu talu ‘etau Pule’anga na’e ha’u mei a T vita ‘Unga ‘o fononga mai ‘i he kau Pal mia na’a nau tukumai ‘a e ngaahi fatongia. Pea na’e ‘i ai p me’a na’e fai na’e ‘i ai e ‘uhinga. Ka ‘oku ou kole fakamolemole atu. Mo’oni ‘aupito e me’a ko eni fakatokanga mai he ‘Eiki N pele fika ua ‘o Vava’u. Tau ‘ohake ma’u p me’a ‘oku lelei faka’ofa’ofa. M l .

Fokotu’u ‘oua tamate’i Komisoni Fili

Lord Vaea: Ko u fie tokoni atu p Sea ki he ‘Eiki Minisit ko e ‘uhingá ne u m mipa foki he *Electoral Commission* ko eni ‘i he 2008 ki he 2010. Pea na’e kau ‘a e komisoni ko eni hono fokotu’utu’u ‘a e liliu faka-p litikale Sea pea mo hono fokotu’utu’u ke a’u ko ki he ‘aho ni...

<002>

Taimi: 1430-1440

Lord Vaea: pea ‘oku hoko atu ia ‘i he Komisoni ko eni Sea. Ko e taha ‘a e ngaahi lelei ‘oku sai ‘oku h ‘i he Komisoni ko eni, ko e ‘uluaki, ko ‘ene fai e ngaahi ng ue na’e fai ‘e he Potung ue ko ‘Ofisi Pal miá. Hiki mai ia mei ai ‘o ne fai ‘e ia. ‘A eni ‘oku ‘i ai ‘a Pita Vuki. Ko e ua ko ki ai, ‘oku kei fo’ou ki he ngaahi v henga Sea, *constituency*, ‘a e *local government*. ‘A e tefito ‘i fatongia ko ia ‘oku fai ‘i he ‘Ofisa Koló pea peh ki he Pule Fakavahe. Pea ‘oku taha eni ‘a ngaahi ng ue kuo pau ke fai ia ‘o fuofuoloa kae toki lava ia ke fakahoko lelei. Sea ‘oku ‘ikai ke u tui ki he me’a ko eni ko ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he Minisit Laó, totonu ke tu’usi. Ko e me’a ko eni ‘oku hokohoko lelei p ia pea ‘oku ma’u mon ai ‘a Tokelau. V henga ‘e 7 ‘a Tokelau. Ka ko e ‘uhingá Sea ko hono toka ‘i ke tuku p ‘a Ha’apai pea mo e ongo Niuá pea mo Vava’u hona f tungá, na’e ‘ikai ke le’ei ‘aki ‘a e ‘uhinga ko eni ko e tokolahi pea ‘oku kei tauhi ia Sea. ‘A ia ‘oku mahu’inga ‘aupito e ki’i k miti ko eni Sea pea ‘oku totonu ke tokanga ‘i ko e pa’anga lahi ‘aupito eni ia ‘oku pau ke fai e ngaahi ng ue ki ai, ko hono liliu fakapolitikale e fonua ni. Pea ‘oku m l e tokoni mai ‘a Nu’usila mo ‘Aositel lia ki hono fai e ngaahi fatongia ko eni, pea ‘oku ma’u e sea lelei. Ko e *Law Lord* Sea pea ‘oku mahu’inga ‘aupito eni ki he kaha’u ko eni hotau fonuá ‘i he fili Fale Aleá kae ‘uma’ foki e tu’unga fakatemokalati Sea.

‘Eiki Minisit Lao: Ki’i fakatonutonu p Sea. Ko ‘eku kole fakamolemole p , na’e ‘ikai ko au ia na’a ku peh atu ke tu’usi. Ko e fokotu’u mai mei a moutolu he ‘oku fu’u lahi e fakamolé ke mau to e sio lelei na’a ‘oku tonu ke fakakaukau ‘i. Na’e ‘ikai ko ha ... ka ko e fokotu’u fakakaukau lelei ena ia ke mau to e sio ki ai, na’a ‘oku tonu ke toe fakalahi ‘enau ng ué p ke nau *attach* ki he ‘ofisi ‘e taha ke feng ue ‘aki. Ko ‘ene toki hoko p taimi filí pea nau mavahe. Ko e fokotu’u fakakaukau ‘a e Fakafofonga N pele Fika 3 ‘o Tongatapu, fokotu’u faka’ofa’ofa ia, ke mau sio angé na’a ‘oku tonu ia ke nau ... mo’oni foki, ko e pa’anga lahi ‘oku ‘alu ia ki ai. Ka koe’uhi ke

mau to e lava ke 'omai ke *attach* mai, peh p ke *attach* mai ki he Fakamaaú. Ki he Fakamaaú'angá, ke to e ai ha'anau ng ue 'e taha ke *justify* 'a e peh 'oku lahi e silini 'oku 'oange kia nautolú. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . 'Eiki N pele te ke to e hoko atu? Lava? 'Eiki N pele Fakafofonga Fika 1 'o Tongatapu, lava?

Lord Vaea: M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . 'Eiki N pele Fika 1 Ha'apai.

Tokanga pe 'oku kei hoko atu tokanga'i 'e he Komisoni e ID fakafonua

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Seá 'uma' e k miti. 'Ikai ko e ki'i fehu'i p ia 'Eiki Sea, ka 'oku poupuu atu p au ia he fu'u ... 'oku ou tui p au ia 'oku ai p ng ue ia 'a e Komisoni ko ení 'oku fakahoko, tautefito hang na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele, he 'oku mahino 'enau ... 'oku nau siofi ofi e ngaahi me'a ko eni fekau'aki mo e fili hang ko e *boundaries* mo e me'a, meimei, fili ko eni na'e toki 'osí 'oku ai 'a e ngaahi me'a ke liliu, pea peh ki hono tokanga'i e ... taimi tatau 'oku lele p l sisitá he 'oku 'alu hake p to'utupú ki he ta'u l sisita pea nau l sisita. Ko 'eku fehu'i p 'aku ia Sea p ko e h ko e me'a ... 'oku kei hoko p 'a e potung ue ko ení ... 'asingá he na'e toki tufa mai foki 'ikai ke u ... 'a e ID fakafonua. Ko nautolu 'oku nau kei hoko atu ení, ko e 'uhinga mahalo 'oku ai 'a e ngaahi me'a fekau'aki mo e ID kuo *expire* ke fetongi p 'oku kei hoko atu 'e he Potung ue ko ení?

Sea K miti Kakato: K taki e Pule'angá 'o tali mai e fehu'i ko ení?

Lord Tu'iha'angana: P ko e Potung ue 'a ... Ka kuo 'osi lele lelei he taimi ni? He mahalo na'e ki'i ...

Sea K miti Kakato: Hou'eiki Pule'anga tali mai e fehu'i ko ení.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea na'a mau ... 'oku 'i Fale Pa'anga p e pa'anga ia ki hono tokanga'i ko 'etau misini ko ki hono ngaahi ko kaaú, pea 'oku fai p ngaahi ng ue ki ai, 'a ia 'oku mau feng ue'aki, ai p 'ofisi 'oku tu'u 'i he 'ofisi ko palasí 'oku ne tokanga'i e poloseki ko ení. 'A ia 'oku lele p ngaahi poloseki ia ko ení. Tokoni ia ko ki hono ng ue'aki e ngaahi kaati ko iá 'i he fili mo e ngaahi me'á fakapule'anga kotoa p ID ko iá Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Pal mia ai ha me'a na'a ke tokanga ki ai? 'Eiki Pal mia?

M teni Tapueluelu: Sea 'e lava ke u fakahoha'a atu ai Sea.

Sea K miti Kakato: Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e 'Eiki Sea e K miti Kakató, pea kuo u 'oatu e faka'apa'apa lahi ki he Hou'eiki M mipa e K miti Kakató 'Eiki Sea. Tuku mai mu'a ke u ki'i fakalavelave atu 'i he poini ko ení 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke taki ki ai e tokangá. Ko e ng ue mahu'inga 'oku fai he Komisoni ko ení 'Eiki Sea. 'Oku ou kau 'i he poupuu ki he poini na'e ohake

ko eni 'e he 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu, pea 'oku ou fakam l lahi ki he poini 'oku ne hanga 'o 'omai, ko e poini fisifisimu'a ia 'Eiki Sea.

Poupou ki he mahu'inga e Komisoni mo 'ene fakahoko fatongia

'Oku hoko atu 'e he Komisoni ko eni 'a e ng ue ko hono takitaki 'a e tokanga ki he anga 'a e ngaahi founga fakatemok lati. Pea 'oku ou fie taki p ho'omou tokanga ki aí, l pooti ko eni, peesi 8, fakatongá, 'aitemi 10.3, pepa ke t langa'i fekau'aki mo ha ngaahi paati fakapolitikale. Ka u ki 'i lau atu p 'oku nounou 'Eiki Sea 'oku peh , na'e kau foki 'i he polokalama ni hano 'omai ha tokotaha mataotao 'i he paati fakapolitikale mo e ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e filí Konisit tone mo hono langa hake 'a e temok latí, ko *Mr Andrew Ellis* 'o Pilit niá ke fai ha'ane vakai tau'at ina mo hano to e ki 'i fakaikiiki ange 'a e ngaahi nunu'a p ola 'o ha 'unu'unu 'a Tonga ki he founga fili fakapaati. Na'a ne 'i Tonga ni ai 'o fakahoko 'a e talanoa mo e ngaahi kupu fekau'aki mei he 'aho 1 – 9 'Okatopa 2015 pea ne tuku ai 'ene l pooti fekau'aki mo 'ene ng ue ni ki he Komisoni Filí ki hano toki t langa'i. Ko e poini ia 'oku ou fie taki ai 'a e tokanga 'a e K miti 'Eiki Sea ki hano toki t langa'i.

Tokanga ki he pepa fekau'aki mo e ako ki he paati fakapolitikale

'A ia ko 'eku fie fehu'í p 'Eiki Sea, ko e hokohoko hifo ko aí, 'aitemi 10.4, Fakamanatua 'o e 'aho Temok latí mo e ngaahi Pule'anga Fakatahatahá. 'Oku ne takitaki 'etau tokangá 'Eiki Sea ki hono fakamamafa'i ko ia 'o e Temok latí 'a ia te tau peh p ko hono fakakau 'a e kakaí ki he mafai pulé ki he fatu mo hono tufotufa e koloá ko e 'ekon miká ia. Ko e l pooti ko eni 'oku 'asi ko he 'aitemi 10.3 'Eiki Sea, ko e pepa mahu'inga ia. Kapau na'e lava mai ha taukei mei muli 'o fakahoko ha'ane *presentation* 'i Tonga ni ki he kovi p ko e lelei 'o 'etau nga'unu ki ha fili fakapaati 'oku totonu ke mai e pepa ia ko iá ke fai ha sio ki ai he ko e me'a ia 'oku tohi'i 'uli'uli mo hinehina hake h 'Eiki Sea, he s tesi fakamuimuí ki hano toki t langa'i. Ko e ki 'i fehu'í p ki he 'Eiki Minisit p ko e f e pepa ko iá? F nai, ko e *layer* fika fiha e laipelí 'oku tata 'o ai e pepá na'a lava 'o 'omai Sea ke fai ha ki 'i sio ki ai, tufotufa mai ha'atau tatau. 'Oku ou tui mahalo 'oku kau ia he me'a mahu'inga he'etau fakalalaká. 'A eni 'oku tuhu'í mai ko eni he 'Eiki N pele ko e me'a mo'oni ia. 'Oku ou fakam l p au ia 'i he l pooti ko eni 'oku mahu'inga. 'Oku ou kau 'i he tui ko e Komisoni ko eni 'oku fu'u mahu'inga 'aupito Sea pea 'oku ai p 'enau ng ue 'oku fai kae mahalo p 'oku totonu ke faka'ilonga'i mai 'a e ng ue ko 'oku nau faí ke tau hanga 'o 'ilo'i.

Ko hono tokanga'i ko eni e 'u kaati *ID*, kau eni he me'a mahu'inga 'aupito Sea. Ko 'ete tu'u ko he hala pulé'angá 'oku 'eke maí kapau 'oku 'ikai ke ai 'ete laisení, ko 'ete kaati *ID* ko ia ia 'oku fai ai ko hono tala ko hai kitá. Ko e me'a mahu'inga ia Sea ke kei, ko e fo'i polokalama ia 'oku mahu'inga pea 'oku ou poupou 'aupito ki he Komisoni ko eni 'Eiki Sea ka 'oku ou kole ki he Pule'angá p 'e lava 'o tali mai mu'a p ko f pepa ko iá, pea 'oku ou kole atu, ka faingam lie 'omai mu'a ha tatau e pepa ko eni ke fai ha vakai ki ai. M l e ma'u faingam lie 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Ko ha pepa ke tufa he Fale Aleá kuo pau ke laum lie lelei ki ai e 'Eiki Sea pea 'e toki tufa leva. 'A ia kuo pau ke ma'u e fakangofua mei he Sea e Fale Aleá. 'Eiki Minisit ?

'Eiki Minisit Lao: Sai p Fakafofongá, te u hanga 'o teuteu mai 'a e pepa ko eni ki he vave tahá. Kuo u tui p 'oku mahu'inga'ia k toa 'a e Fale ni 'i he ola 'o e pepa ko iá, ka te u 'alu

ki h ke kumi ke ma'u mai ke mai ha me'á he 'oku mahu'inga p ko e h ko e ola 'o e ... mou k taki p na'e te'eki ke u sio au he l pootí. M l , ka 'e feinga'i mai Sea, ki he Fale ni.

Sea K miti Kakato: Na'e ai e 'osi fokotu'u mai ke tali 'a e l pootí. Tau p loti. Kalake. Ko moutolu 'oku mou loto ke tali 'a e l pooti fakata'u 'a e Komisoni Fili 2015, k taki 'o hiki ho nima.

P loti'i 'o tali 'a e Lipooti Fakata'u Komisoni Fili 2015

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoué, 'Eiki Minisit ki he T naki Pa'anga H maí, 'Eiki Minisit Fonuá. 'Eiki Tokoni Pal mia. 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele, Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakan . Sea 'oku loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko hongofulu m hiva.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito Hou'eiki. Tau hoko atu ki he Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he Ng ué, 2014/2015.

L pooti fakata'u Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he Ng ué, 2014/2015.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e Seá pea peh ki he Hou'eiki K miti Kakató. Sea ko e l pooti ko e kautaha ko ení 'oku 'asi p he peesi 35, 'a ia ko e fakaikiiki p ia e tu'unga ko 'oku ai e kautaha ko ení. Pea ko e kautaha foki ko ení Poate ko V henga M l l , ko 'enau pa'anga ko na'a nau 'i ai he ta'u fakapa'anga ko kuo 'osí 13/14 na'e fe'unga ia mo e 115.7 miliona. Ko eni hiki eni 'o 'alu k toa e mahu'inga ...

<003>

Taimi : 1440-1450

'Eiki Minisit Pa'anga: e koloa ki he 126.1 miliona, Sea. 'A ia 'oku meimei 'i he 11 miliona ia 'oku hiki'aki 'a e lahi ko 'o e pa'anga 'o e kautaha ko ení. Ka ko e 126.1 miliona ko 'enau pa'anga kuo a'u mai he ta'u fakapa'anga ko , 'a 'oku ngata 'i Sune 'o e ta'u kuo 'osí, 'a ia 'oku 'i he 126 'oku 'i ai e 123.9 miliona, ko e fo'i pa'anga *cash* 'ata'at p ia. 'A ia leva ko e pa'anga e 2.18 miliona, ko e pa'anga ia ko 'enau ki'i koloa, ngaahi koloa tu'uma'u ko eni ko 'oku 'i ai he kautaha ko ení. 'A ia ko hono 'ai e tahá, 'oku kau eni ko . ko e taumu'a ko na'e fokotu'u ai 'a e sino'i pa'anga ko ení, ke 'alu ki ai 'a e pa'anga ko 'a e v henga ko 'o tau ki ai. Ko e tokoni lahi eni ia ke ma'u e pa'anga 'oku fakah 'e he fonuá, ke ng ue'aki 'e he ngaahi pangik ki he ngaahi noo mo e ngaahi polokalama ko iá, Sea.

Sea K miti Kakato : Ko ia.

Tu'unga lelei 'aupito ng ue Poate Sino'i Pa'anga M l l

'Eiki Minisit Pa'anga: 'A ia 'oku kaunga e kautaha ia ko eni he lahi e ngaahi pa'anga 'oku 'at ko mo faingam lie. 'A ia ko e tu'u ia 'a e kautaha ko ení, pea ko e tu'u ko he taimi ni, 'oku 'i

ai 'ene kautaha n . Na'e 'i ai 'a e polokalama n 'a e kautaha ia ko ení, Sea, ki he'ene kau M mipá p . 'A ia ko e taha ia ko 'a hono tokangaekina kinautolu, pea na'e fai 'i he ta'u fakapa'anga ko ení, holoki e totongi tupu ko ki he kau M mipá, mei he p seti e 7.5 ki he 6.4. 'Ikai ke toe 'i ai ha totongi makehe ia. Ko e totongi p ki he'enu fanga ki'i fiema'u. Ka 'oku fiema'u koe'uhí, ko 'ene ngaahi fatongia kehekehe.

Pea 'i he'ene peh , Sea, 'a ia na'e holo'aki ia 'a e p seti e 1.1. 'A ia ko e tu'u ko eni 'a e kautaha ko ení, 'oku faka'ofa'ofa 'aupito. 'A ia ko 'eku lau fakal kufua ki aí. Tokoni fakal kufua k toa ki he langa fakalalaka e fonua ni, 'aki e pa'anga 'oku ma'u ke ng ue'i. Pea 'ikai ngata aí, 'oku fe'unga p e pa'anga ko ení, 'i hono tokangaekina e kau M mipá 'i he taimi ni, Sea. Sea, ko e ki'i fakamatala fakal kufua p ia 'a e tu'unga e kautaha ko ení, Sea, kae fokotu'u atu. M l aupito.

Sea K miti Kakato : M l . Ko e fokotu'u e ke tau tali. Ko kimoutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali 'a e

M teni Tapueluelu : Sea, fakamolemole mu'a kau ki'i

Sea K miti Kakato : Tongatapu 4.

Tokanga ki he 'isiu fekau'aki mo e 'inivesimeni e pa'anga 'a e Poate

M teni Tapueluelu : Fakahoha'a atu p mu'a, fakamolemole p , Sea. Sea, ko e ngaahi. 'Oku 'i ai p e ki'i me'a nounou 'oku ou tokanga ki ai, fakamolemole 'Eiki Sea, fekau'aki pea mo e 'inivesimeni. H eni 'i he peesi 42, 'Inivesimeni. Ko e ngaahi kongokonga lalahi eni e 'inivesimeni 'oku ng ue'aki 'a e pa'anga ko 'a e Komisoni ko eni, mahalo 'oku fe'unga mo e pa'anga e 126 miliona kuo 'osi t nakí, ma'u he taimi ni. Ko e ki'i polokalama inivesimeni 'oku tokanga ki ai e motu'a ni, Sea, 'oku h ia he peesi 44. Polokalama 'Inivesimeni 'o e n iiki. 'A ia 'oku 'uhinga eni, 'Eiki Sea, ko e fanga ki'i n 'oku tuku atu ia ki he

Sea K miti Kakato : K taki Fakafofonga, tuhu'i pau mai angé 'i he peesi 44, kof ?

M teni Tapueluelu : Peesi 44, tafa'aki to'omata'u ki 'olungá, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e *sub heading* kulokula ko – Polokalama 'Inivesimeni 'o e Ngaahi N iiki.

Sea K miti Kakato : Sai.

Tokanga ki he teemi tip siti e Poate V henga M l l

M teni Tapueluelu : 'Oku fakafuofua, 'Eiki Sea, 'oku mei peh ko e ta'u fakapa'anga kuo 'osí, ko e 13 miliona na'e noo'i atu 'e he fnga ki'i polokalama iiki ko eni, 'a ia 'oku nau peh meimei ko e 1 miliona ia 'oku noo'i atu he m hina kotoa p . Ko e p seti tupu ena ko e 7.5 mo e 6.4 na'e ki'i tuku'i hifo ki lalo. Ki'i fakamatala p 'oku 'omaí, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e pou pou lahi ki he l pooti ko eni 'oku 'omaí, 'oku m 'opo'opo. Fakam l lahi atu he ng ue, 'Eiki Sea, ki he Pule'angá hono tokanga'i e fu'u pa'anga lahi peh , ko e fu'u 'ahi'ahi lahi eni, 'Eiki Sea. M l hono tauhi totonu 'etau silini, kau ng ue faka-pule'anga. Ka ko e kole maí. 'Oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau fokotu'u, Sea. 'Oku 'i ai e ngaahi 'inivesimeni 'oku 'ave ke teemi tip siti. Fakah e

pa'anga ko eni ke teemi tip siti, pea 'oku ma'u ai e tupu. Ko e ongo'i 'e he ni'ihii e kau M mipá, 'oku lahi ange e tupu 'oku ma'u 'i he n p seti lahi ko . 'Oku hang kia au, ko e teemi tip siti ia 'oku p seti p ia e 2 ki he 4. Pea ko e p seti ko 'oku ma'u he fanga ki'i n iiki ko ení, 'oku 6. 'A ia ko e ongo ko 'enau fakakaukau. 'E ngali lelei ange ke ma'u ha lelei 'e ua, l ua 'i he taimi p e taha, kapau 'e fakalahilahi 'a e fanga ki'i n iiki ko eni ki he kau M mipá, ke fai'aki ha'anau fanga ki'i ng ue, pea 'i he taimi tatau p , toe t p 'enautolu kia nautolu p ia ki he'enau sino'i pa'angá. 'I hono tuku 'i he pangik , kae tupu si'isi'i. 'A ia ko e 'uhinga ko 'anautolu. Kapau 'e toe ki'i fakakaukau'i p 'a e p seti tupú, ke toe ki'i taha si'isi'i hifo, kehe p ke mahino, 'oku lahi ange p e tupú ai. Pea ko e anga ko 'enau ongo'í, 'Eiki Sea, 'e *benefit* ange ki he kau M mipa e kau ng ue faka-Pule'anga kapau 'e fakalahilahi 'a e n iiki ko 'ení kia nautolu.

'Oku 'i ai mo e kole ia meia kinautolu ke toe fakakaukau'i ha *Housing Loan*, ko hono 'uhingá p ke lava 'o. Kapau 'e ma'ama'a ange ia 'i he pangik , 'eiki Sea, 'e lelei ange ia ke nau n p nautolu mei he'enau silini p 'anautolu.

Tokanga ki ha fakamatala fekau'aki mo e monu'ia kau ng ue fakapule'anga

Ko e ngaahi fakamatala ko eni kuo u 'oatu, 'Eiki Sea, ko e fakahoko mai p ki he motu'a ni ke fakahoko atu p mu'a ke ongo atu ki he Pule'angá. Mole-ke-mama'o, ke peh 'oku fai ha fakakovi fonua. Pea 'oku 'i ai p mo 'enau fehu'i mai, 'Eiki Sea. Na'a lelei ke 'oange ha fakamatala fekau'aki mo e ni'ihii kuo 'osi tuku kitu'a mei he ng ue faka-Pule'anga, ka 'oku 'i ai 'enau pa'anga 'oku kei tauhi 'i he sino 'oku ng ue ko ení, ke 'oange mu'a ha fakamatala pe ko e h e t kunga 'oku 'i ai 'enau pa'angá?

Tokanga ki ha fakamatala fekau'aki mo e fale e Poate na'e toki langa

Ko e fika 3, 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e faka'amu, ke 'oange mu'a ha'anau fakamatala fekau'aki mo 'enau fale ko eni na'e toki langa fo'ou, 'i he ngaahi *benefit* mo e tupu ko 'oku ma'u mei aí. Pe 'oku lava 'o *rent* atu 'a e fale ko iá, 'Eiki Sea. Ko e 'uhingá ke fakapapau'i p , ko e ngaahi 'inivesimeni ko eni ko 'oku fakamole'aki ko ki he'enau pa'anga, 'oku fiem lie ki ai. Mahalo na'a 'i ai ha ni'ihii, Sea, na'e ki'i loto mamahi. Nau ongo'i ko nautolu ko kau M mipá, ka na'e a'u ko eni 'o huufi e fu'u fale ko ení, hangehang ko e ni'ihii p 'e saluni 'i 'olungá na'e i aí, ko e toenga ia e kaung ué, na'e si'i tu'u p ia 'itu'a he ' 'o sio kai, h fanga he fakatapú. 'Oku ou fakaa'utonu atu p e me'a na'e si'i 'omai ki he motu'a ni, Sea.

Pea ko e anga ia 'a e le'o 'o e kau ng ue faka-Pule'anga 'oku 'omai ki he motu'a ni, 'Eiki Sea, ke fakahoko atu p , mo 'enau faka'amu ke fai pe ha ki'i fakataha *AGM* ke ongo atu ai honau le'ó, 'Eiki Sea. Ko e ki'i poini p 'oku ou fokotu'u atu p , 'Eiki Sea, ko e pou pou mo e lango vaka ki he ng ue lahi ko eni 'oku fai 'i hotau Pule'anga. M l 'aupito e ma'u faingam lie, Sea.

Sea K miti Kakato : M l 'aupito. Ko e fakahoko e mei Tongatapu 4. Ko e tupu ko eni e n ke 'ai ke si'isi'i. Ko e fakakau atu 'i he polokalama 'a e n fale, pea 'omai ha fakamatala 'o fel ve'i pea mo e falé, pea mo e 'ai ha fakataha lahi fakata'u. Ka ko e ngaahi fakakaukau ia 'oku tuku atu p ki he Pule'angá, ke mou toki me'a kimoutolu ki ai.

Tali Pule'anga ki he 'invesiti e Poate 'oku teemi tip siti

'Eiki Minisit Pa'anga : Tapu mo e 'Eiki Sea, peh ki he K miti Kakató kae fai ha ki'i tali. Ko e tu'u ko he taimi ni. Hang ko na'e me'a ki ai e Fakafofongá. Peesi 44, ko e p seti e 19

k toa e pa'anga ko e 'oku ma'u, 'a e 123 miliona, p seti e 19, 'a ia ko e 23, ko ia 'oku 'alu ia ki he polokalama n , 'a e p seti e 19. 'A ia 'oku ma'u ki ai ko , 'a ia na'e 'osi holoki hifo 'o 6.45 'i he taimi ni. Sai, mo'oni ia, ko e fakafehoanaki ko mo e ngaahi pangik kehe, 'oku 'i ai e ' pangik ia 'oku meimei ko e tupu ko 'oku 'alú, ko e tohi fanga ki'i *saving account*, 'alu ko ki he teemi tip siti, 'oku si'isi'i ia he p seti e 1. Ka 'oku 'i ai e ngaahi pangik , 'oku 'i ai p e ngaahi 'akauni 'oku 'alu hake 'o p seti e 6.5. Kai kehe, ka ko e poini eni ia 'oku mo'oni, ko e taha eni ia 'a e ma'u'anga pa'anga 'a e vilohi p e kau M mipá, ke 'inasi ai kinautolu he ngaahi fiema'u fakapa'anga, pea toe ha'u p mo e tupu ko iá, 'o vilo p 'o toe 'alu p kiate kinautolu. Kuo 'osi fakalahi e poate ia ko eni he ta'u fakapa'anga ko ení, ke 'oatu pea mo e polokalama ke tokoni'i e kau M mipá 'i hono ng ue'aki 'i hono ki'i fakalelei'i 'a honau ngaahi fale nofo'anga, Ko e ki'i polokalama ko ení 'oku 'alu ki he ta'u e 10. Pea ko e anga ko eni ko 'a e fokotu'utu'u 'a e polokalama ko 'i he taimi ni. 'E ngofua ia ke ke hanga 'e koe 'o ng ue'aki ko 'a e p seti e 50 ko 'a e pa'anga 'oku ke ma'u ko 'o fakahú, 'oku ke mon 'ia ki ai, ke ke toki tohó. 'A ia 'oku 'ia koe ia, 'oku ke lava p koe 'o noo'i ia, kae ng ue'aki p e toenga ko p seti e 50 ke ne malu'i. 'Ikai ke toe 'i ai ha'o to e 'omai ha'o me'a malu'i 'au mo ha'o fale mo ha me'a peh . Hanga p 'e ho'o ki'i 'inasi ko 'i loto 'o malu'i p 'a e pa'anga ko 'oku ke hanga 'o noo'i. 'A ia ko e tu'u he taimi ni, ko ia, kuo 'osi 'oatu mo e ngaahi s vesi mo e *product* ko ení, mo e ngaahi faingam lie ko eni ke nau n , pea kuo kamata ia. 'A ia ko hono tokangaekina p e kau M mipá.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e monu'ia kinautolu tuku kitu'a ng ue fakapule'anga

'Oku ou 'ilo p ko e fehu'i hono 2, ko e fiema'u ha lave ko eni kia kinautolu ko eni kuo nau 'osi mei he ng ue faka-Pule'anga 'oku 'ikai ke 'oange 'a e mon 'ia. 'A ia mahalo ko e fiema'u p eni ia ke 'ave ha l pooti. 'I ai pe foki 'oku tufa ma'u p 'e he Poaté 'a e l pooti 'anautolu, kau M mipá. Kau ai mo e ni'ihi 'oku kei 'i ai 'enau pa'anga, neongo kuo nau mavahe, pe kuo v henga m l l . Ka ko e anga ko e Laó, kuo pau ke ta'u 60 koe pea ke toki a'u ki ai, pea toki 'oatu ho'o s niti. 'A ia ko e ni'ihi k toa ko iá, 'oku 'oatu p 'enau ngaahi l pooti fel ve'i pea mo e tu'unga ko 'oku 'i ai 'enau pa'angá, mo e anga ko 'a e tupu ko 'oku 'omai fakata'ú. Ka ko e sai p kau toe fakatokanga'i p mo kinautolu, mo mahino 'oku kakato p 'a e 'ave 'a e ngaahi fakamatala ko eni ki he kau m mipá. Ka 'oku pau p ia 'oku 'i ai e l pooti 'oku tufa kia kinautolu, 'oku nau m mipa ko 'i he me'a ko ení.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e fakamatala ki he 'ofisi fo'ou e Poate

Ko e fel ve'i pea mo e poini fakamuimuí, 'a ko mahu'inga 'o e falé. 'A ia 'e toki 'asi mai ia he lipooti ko 'o e ta'u fakapa'anga ka hokó, 15/16, 'a e tu'unga e falé, ha'u ki heni. Ka 'oku ou, ka te u fakahoko atu ai p 'e au, ko e ma'u 'a e motu'a ni, ko e 8 miliona 'a e mahu'inga ko 'o e falé. Ka ko e 8 miliona ko iá, te ne lava p 'e he pa'anga ko na'e totongi ko 'i he'enau nofo *rent* ko 'i he falé nofo'anga ko ke ne lava p 'o toe fakafoki. Pea 'ikai ngata ai, 'oku toe 'i ai pea ...

<006>

Taimi: 1450-1500

'Eiki Minisit Pa'anga:... pea mo e 'Ofisi ko ia 'o e V mo e Kakai, tauhi e v mo e kakai 'oku nau 'i ai mo kinautolu, 'oku nau totongi nofo, pea ma'u 'a e s niti ko ia 'o tokoni ki heni Sea.

Tukukehe ange 'ene faka'ofa'ofa ko 'ene faka'ofa'ofa 'ene fotu ko 'a e lanu moana, 'a e faka'ofa'ofa ko ia 'a e fale. Ko u tui 'oku hoko 'a e fo'i m tanga, kaikehe ko e ki'i fakahoko atu p ia 'a e fanga ki'i me'a ko ia Sea m l .

Sea K miti Kakato: Ha'apai 12.

Vili Hingano: Sea m l 'aupito, 'oatu 'a e faka'apa'apa ki he Feitu'u na, faka'apa'apa atu ki he T pile 'a e Pal miá kae 'uma' 'ene Kapinetí, Hou'eiki 'o e fonuá kae 'uma' 'a e kaung Fakafongonga. Hoko atu 'etau ng ue 'i Fakamatala Fakata'u ko eni 'o e Poate Sino'i Pa'anga M l l . Sea, ko e me'a 'uluaki 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'a e motu'a ni, 'uluaki p ko 'eku fakam l p 'aku ki he CEO pea mo e kau ng ue ko eni 'o e Sino'i Pa'anga M l l , koe'uhi ko e ng ue lelei, m 'opo'opo lelei mei he tafa'aki faka-*managenent* ki he 'alu 'o a'u ki he mata'ifika. 'Oku ou laulau hifo 'a e L pooti ko eni Sea, pea u peh kau eni he L pooti tu'ukimu'a talu 'eku h mai ki he Fale ni, 'ou lave'i 'a e tu'unga ma'olunga 'oku 'i ai 'a e ng ue 'oku fakahoko 'e he Poate Sino'i Pa'angá, ki he ng ue 'oku nau fai mei honau 'Ofisi. Fielau p ia Sea ko e 'uhingá 'oku Sea he Poaté 'a Taumu'a, pea mo e Tokoní 'oku nau M mipa 'i he Poate ko eni, pea ko hono 'uli tafoe 'o e fatongia ko eni, ko e fatongia lahi ka 'oku fakahoko lelei 'i he tu'unga faka-polofesinale 'aupito 'a e ng ue 'oku nau fai ko eni.

Tokanga ke 'i ha ha 'ofisa e Poate V henga M l l 'i Ha'apai

Sea ko e 'uluaki 'o e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'a e motu'a ni, na'e fakahoko mai 'i he L pooti 'i he'eku 'A'ahi faka-Fale Alea ki he Vahefonua Ha'apai, 'a e faka'amu 'a e kau ng ue fakapule'angá, ke 'i ai ha taha ng ue 'a e Poate Sino'i Pa'anga M l l 'i Ha'apai. Ko e 'uhingá ko e taimi ko ia 'oku nau fiema'u ai 'enau *statement*, ke nau 'ilo 'a e palanisi 'enau pa'anga m l l 'oku 'i ai p 'a e tokotaha tonu ke nau ma'u 'i he taimi totonu. Ki ha ni'ihi 'oku nau kau 'i he n ko eni 'i he polokalama 'i he fanga ki'i n iiki ko eni, nau faka'amu ke nau 'ilo'i ko e h 'a e tu'unga 'oku 'i ai fakas niti. Ka 'oku 'ikai ke fa'a ma'u ange 'i he taimi p ko ia 'oku nau fie ma'u ai. 'A ia 'oku tukuatu ia 'osi 'a e m hina pea a'u ki he m hina 'e taha, m hina 'e ua, pea toki ma'u ange 'a e me'a 'oku nau me'a. Pea 'oku nau manavasi'i na'a faifai ange kuo nau lele kinautolu ia 'i mu'a, ta ko ko e me'a ia 'oku kei 'i mui.

Tokanga ki he 'akauni liliu tauhi & ngaahi tupu te'eki ma'u

Ko e ua 'o e me'a 'oku fai ki ai 'a e tokangá Sea, 'i he peesi 44 p 'oku 'i ai 'a e .. 'a ia ko e *opposite* p 'o e me'a ko eni na'e fakahoko atu 'e Tongatapu 4. 'Akauni liliu tauhi pea mo e ngaahi tupu te'eki ma'u. 'A ia 'oku 'i ai e ngaahi fakamatala ko eni Sea ke me'a hifo p ki ai. Na'e 'i he 14 miliona 'a e ngaahi 'akauni liliu tauhi, mo e ngaahi tupu te'eki ma'u. 'A ia ko e p seti 'e 11 ia 'o e vahevahe fakak toa 'a e ngaahi koloa. 'Oku fakafongonga'i 'e 14 miliona ko eni 'aki 'a e 8.6 miliona 'i he ngaahi 'akauni liliu tauhi. Pea mo e 5.3 miliona tupu 'i he ngaahi totongi tupu te'eki ma'u. 'A ia ko e mahino ki he motu'a ni, ko e ongo fo'i 'akauni ko eni 'oku ua 'e Sea. Pea 'i he fakamatala ko ia 'i he ki'i fo'i konga faka'osi 'i he palakalafi ko eni 'oku peh ai,, 'i he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga 2014/15 na'e totongi mai ai 'e he Pule'angá, ha pa'anga fakak toa 'e 10.5 miliona tupu, 'a ia ko e 4.3 miliona tupu 'i he 10 ko iá, ko e 'akauni liliu tauhi, pea 6.1 miliona tupu 'i he ngaahi tupu te'eki ma'u. Sea, ko 'eku kole p 'aku ki he 'Eiki Minisit Pa'angá, ke ne hanga angé 'o ki'i fakama'ala'ala mai angé 'a e fakamatala ko eni fekau'aki mo e 'akauni liliu tauhi, pea mo e ngaahi tupu te'eki ai ma'ú, ko e 'uhinga ko e pa'anga ko eni 'e

10.5 miliona ko eni na'e totongi 'e he Pule'angá ki he Poate sino'i Pa'anga M 1 1 fekau'aki pea mo e ongo 'akauni ko eni 'e ua ko eni. Ko e 'uhingá ka u toki hoko atu p Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Minisit Pa'anga.

Tali Pule'anga ki he'ene mo'ua ki he Poate V henga M 1 1 he 'akauni liliu tauhi

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea. Ko e fakamatala ko eni ko e kongá eni ia ko e mo'ua eni ia 'o e Pule'angá he taimi na'e 'alu ai 'a e fokotu'u 'a e sino ko eni, ke peh ke hanga 'e he Pule'angá, koe'uhi ko e fu'u lahi 'a e pa'anga ko na'e tonu ke 'alu mo ia. Ke totongi ko 'a kinautolu kotoa p na'e ng ue fakapule'anga 'o a'u ki he taimi ko iá, ke 'ave ki he Sino pa'anga ko eni ki he V henga M 1 1 . 'A eni 'oku 'asi p ko eni he L pooti ko eni, T pile 1 'a ia ne me'a ki ai 'a e Fakafofonga, ko e tu'u ko ia 'a e ta'u fakapa'anga 13/14 na'e mo'ua ia 'o 23.3 miliona. Ko e n ia ko eni na'e 'asi ia he Laó 'e pau ke p seti 'e 6 ko e mo'ua ko eni 'oku pau ke totongi ia peseti 'e 6. Ko e tu'u he taimi ní, kau eni ia he ma'u'anga tupu lelei 'a e kautaha ko eni. Ko e me'a 'oku 'alu 'o v ofi 'a e fiká ia, hang ko e 14 ko eni, ko e 8 ko e sino'i pa'anga ia. Ko eni ko e 5 miliona 'a e totongi tupu. Koe'uhi ko e toutou ta'u kotoa p 'oku f liunga 'a e totongi tupu ia ko eni. 'A ia 'oku ke mea'i p 'Eiki Sea, ko e taimi ko ia na'e ha'u ai 'a e L pooti ko ia 'a e 'Atita he'emaui Patiseti, fai 'a e feinga ia heni ke fai mo totongi. Mau totongi 'e mautolu ia na'a mau n p mautolu ia p seti 'e 3 'a ia 'oku mau fakahaofi 'e mautolu 'a e p seti 'e 3 'osi totongi. Ko e tu'u 'a e ta'u fakapa'anga ko eni, toe p 'a e 4 meimei 5 miliona 'a e toenga 'a e n 'a e Pule'anga. 'Oku 'i ai 'a e taumu'a ia ke faka'osi ke 'osi ia he ta'u ni. Koe'uhí kae lava ke fakahaofi mai 'a e fu'u p seti 'e 3 ko eni lau miliona he toutou f liunga. 'A ia ko e poini ko eni 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'ene fu'u lahi peh 'a e totongi tupú ko e p seti 'e 6. Pea ko e tu'unga ko ia he taimi ní, 'oku 'alu ke 'osi, 'a ia ko e fakapapau'i p 'oku 'i ai 'a e ... kuo fai 'e he Pule'angá hono fatongia ke mahino kuo 'alu k toa 'a e pa'anga 'oku 'inasi totonu ke mon 'ia ai 'a e kau v henga m 1 1 'o tuku ki ai, 'oua 'e toe fakamo'ua. 'A ia ko e tu'u ia ko 'oku 'i ai he taimi ni pea ko 'ene a'u ki he ta'u fakapa'anga ko eni kuo lava atu Sea.

Ko e me'a ko ia ki Ha'apaí, hang p ko e fehu'i na'e 'omai 'e he Fika 12, ko e kau m mipa 'oku mau tufa ki ai fakatatau mo e Laó, pea 'oku 'i ai p hono vakai'i kinautolu koe'uhi ki he feitu'u ko ia 'oku tufa mo honau tu'asila ki ai. Ko e ni'ihí ko ia 'oku nau *email* 'oku mau 'oatu kiate kinautololu, ka ko e tafa'aki ia ko ki hono 'ave 'a e ngaahi l pooti ki he m mipa. 'Oku fai hono 'ave ka 'e toe vakai'i p 'a e k inga Ha'apai na'e 'oku 'i ai ha feitu'u ia 'oku h atu ai 'a e me'a ko ia. Ko e fatongia ia, ka ko e tali ia ki ai.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Vili Hingano: Sea fakam l atu, fokotu'u atu ai p .

Sea K miti Kakato: Kalake tau p loti.

Lord Vaea: Ko e me'a eni Sea fekau'aki mo e peesi 44 p Sea, kapau 'oku lava tokoni mai ai 'a e Tokoni Pal mia ki ai. 'Oku peh 'a e fakalea. 'I he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'angá, na'e tali ai 'e he Poate Sino'i Pa'angá ke kamata ha alea pea mo e Tonga *Cable Limited* ki hano n atu he s niti ke tokoni ki hono fakapa'anga 'o e *cable fibre optic* ki he Vahefonua Ha'apaí, pea mo e Vava'u. Ko e kole p ia Sea ke ki'i fakama'ala'ala mai ia. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Ko e.. na'e fai foki 'a e ng ue ki ai ke sio ko e h 'a e me'a 'e ala fakapa'anga'aki hano 'ave 'a e *cable* mei Tonga ni ki Ha'apai mo Vava'u pea na'e kau eni he ngaahi *option* p ko e ngaahi founga 'e taha 'e ala ma'u 'aki 'a e pa'anga. Sea ko e taimi ni kei fai p 'a e talatalanoa ki ai ha founga, 'e lelei taha fakalukufua ke lava ai 'o fakapa'anga 'aki 'a e *cable* ko eni, hono 'ave ko ia ki Ha'apai mo Vava'u. 'A ia ko e konga eni ia 'e taha 'o e ngaahi *options* p ko e ngaahi founga 'e ala fakapa'anga'aki. Ka 'oku kei hokohoko atu p 'a e alea ko eni Sea m 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 aupito. Vava'u N pele Fika 1 Vava'u.

Tokanga ki he ngaahi mon 'ia 'a e kau m mipa Poate

Lord Tu'i'afitu: 'Oku ou tui p mahalo ko e fehu'i faka'osi eni. Ka ko e me'a mahu'inga taha eni he'etau ng ue 'oku tokanga ki ai 'a e Konisit tone. He 'ikai ke tau ng ue fakatamaio'eiki, kae 'oua kuo tau loto ki ai. Peesi 50 tau ... fakamo'oni ki ai 'a e Tokoni Pal mia, ngaahi mon 'ia 'a e kau m mipa Poate. Kuo te'eki ke ma'u, p kuo faingam lie ke ma'u, 'e ha m mipa Poate ha mon 'ia. Ko e fehu'i Sea ko e h hono 'uhinga?

Sea K miti Kakato: M 1 . Pule'anga k taki 'o tali mai 'a e .. Peesi 50 palakalafi hono 2..

'Ikai ha mon 'ia ma'u kau m mipa Poate he 'osi taimi fai fatongia

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e tu'u ia ko eni ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'i ai ha *Gratuity* ko e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'i ai ha mon 'ia 'o nautolu 'a e kau m mipa 'i he taimi ko ia 'oku 'osi ai 'enau fai fatongia. 'Oku 'i ai p 'enau fai fatongia 'enau totongi 'anautolu ko e fanga ki'i *allowance* p 'i he m hiná he fai fatongiá, ka ko e me'a ko ia ki he peh 'osi 'enau fai fatongia ke 'i ai ha ki'i fakamon 'ia peh 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a peh ia Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Tu'i'afitu: M 1 'aupito Sea, 'oku ou loto p ke fakamatala ke mahino, ta ko 'oku 'ikai ke ma'u 'a e ki'i me'a lelei ko ka 'oku ma'u p ia h . To e hanga hifo ha taha ia ta'ema'usia 'i tu'a he si'i faka'ofa 'a e Poate ko eni, ka ko e Poate eni 'oku t naki 'a e 100 tupu miliona.

Sea K miti Kakato: M 1 Hou'eiki tau p loti.

Tokanga ke fakafongia'i lelei kau M mipa

M teni Tapueluelu: Sea fakamolemole ko e ki'i fehu'i faka'osi p 'oku nounou p fakamolemole 'Eiki k taki. Faka'apa'apa lahi ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakamolemole p Hou'eiki 'oku 'ikai ke u fie kau au ia hono fili 'a e kau Fakafongia 'i he Poate ko eni. Ko e peesi 46 Fakafongia M mipa. Sea ko e vakai p 'oku peh 'e 'ikai ke u lau atu 'e au 'a e hingoa, 'oku kei tu'uma'u p 'a e Fakafongia 'o e kau m mipa 'a ia ko e ... hingoa.... Potung ue Lao. Ko ... Hingoa.. Potung ue Ako pea mo. ...Potung ue Ako... pea mo Potung ue Ako. Sea ko e ki'i kole p Sea p 'oku lava ko e 'uhinga 'oku 'ikai foki ke tau pule atu kitautolu ki he fili 'a e kau

M mipa, 'e lava nai 'o toe ki'i *more representative* 'i he ngaahi Potung ue. Ko e anga p 'a e ki'i fehu'i Sea, na'a 'oku 'i ai hanau founga Sea ka 'oku 'ikai ke tau lave'i. Ko ia p Sea m l .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Pa'anga tali mai 'a e fehu'i.

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e Hou'eiki. Ko e tu'u ko ia 'a e Lao he taimi ni 'oku fili p 'e he kau M mipa ko ia 'oku nau m mipa 'i he Sino'i Pa'anga M l l 'a honau M mipa 'e toko 3. Ko e me'a ia ko 'oku 'uhinga ai 'oku fili 'a mo me'a, mo me'a, mo me'a. Ko e 'uhinga p ko 'enau Filí ia Sea m l .

Sea K miti Kakato: Tau p loti Kalake. Ko moutolu 'oku mou loto laum lie lelei ke tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he Ng ue 2014/2015 k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki Nopele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ivakano. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 18.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito hou'eiki. Hou'eiki, tau ki'i lepa h .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1515-1530

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, Hon. Penisimani 'Epenisa Fifita ki hono me'a'anga)

Sea K miti Kakato: Fakamatala Faka-Ta'u 'a e Potung ue *Statistic* 'o Tonga 2014. Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, ki'i kole p mu'a ki'i L pooti e 'Atita, 'a e *Statistic* ki'i toloi, ki'i holomui p mu'a. Ki'i holomui p mu'a, 'oku 'i ai p e fanga ki'i me'a 'oku fakatokanga'i kae toe foki mai Sea he lolotonga p e to'u Fale Alea ko eni, m l .

Sea K miti Kakato: M l . 'E ki'i tuku hifo e ki'i fakatatali atu kae toki fai e fakalelei pea toki 'omai, tau hoko atu ki he Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ng ue 'a e Kakai 2012, 2013, 2014. Pule'anga ...

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ivakan : K taki ki'i toloi p ia he 'oku 'ikai ke 'i heni e Minisit Polisi.

L pooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale 2014/2015

Sea K miti Kakato: M l tau ki'i toloi atu ia ka tau hoko atu ki he 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he ta'u 2014/2015. 'Atita Seniale ...

Lord Tu'ivakan : Tapu mo e Feitu'u na Sea. Sea ko e ki'i tohi p eni ia 'a e, kuo tuku mai mei he 'Atita. 'Oku ... 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ko e ... Na'e tukumai p foki 'e Sea pea mo e L pooti ko eni 'a e 'Atita Tau'at ina ko mei muli, ko e ' fekau p ia heni 'oku, ko u tui p mahalo kuo, 'osi lau p he Hou'eiki. 'Oku 'ikai ke toe 'i ai ha ' me'a, tukukehe kapau 'oku 'i ai ha taha 'i ai ha'ane...

L pooti Fakata'u 'Ofisi 'Atita Seniale 2014/2015

Sea K miti Kakato: M l , fokotu'u mai 'a e ... M l , tau p loti. Moutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali 'a e Fakamatala Faka-Ta'u 'o e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he ta'u 2014/2015, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivoso *Light of Life* Taka, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, N pele Tu'iha'ateiho, N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 14.

Sea K miti Kakato: M l . Moutolu 'oku 'ikai ke mou loto ki ai pea k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai.

Fakamatala Faka-Ta'u Potung ue Ngoue, Me'atokoni, Vaot t & Toutai 2014

Sea K miti Kakato: M l , m l Hou'eiki tali ia. Tau hoko atu ki he Fakamatala Faka-Ta'u e Potung ue Ngoue, Me'atokoni, Vaot t mo e Toutai 2014. M l , fokotu'u mo e pou pou. Sai, tau p loti.

M teni Tapueluelu: Sea ... ki'i fehu'i pe fakamolemole ...

Sea K miti Kakato: K taki ...

Fehu'ia 'uhinga ki he palopalema uta fua fonua ki Nu'usila

M teni Tapueluelu: Sea ko e ki'i fehu'i p ia 'oku ou tui p na'a lava 'Eiki Sea 'o fakama'ala'ala mai 'e he 'Eiki Minisit 'a e, ko e, 'oku lahi 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'omai ki he motu'a ni fekau'aki pea mo e ngaahi fua 'o e fonua 'oku 'ikai ke lava 'o uta ki Nu'usila. 'Oku 'i ai e ma'u 'e ni'ih i 'o peh 'oku ta'ofi tokua hang ko e meleni. Pea na'a ku fakahoha'a ki ai pea ne peh 'oku 'at p ka 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga fakatekinikale. Pea 'oku ou kole p 'Eiki Sea pe 'e lava 'o fakama'ala'ala mai ko hono 'uhingá ko e kakai 'o e fonua. Ko e h 'a e ngaahi fua 'o e fonua 'oku 'at ke uta ki Nu'usila p 'oku tapu ke uta ki Nu'usila pea ko e h 'a e ni'ih i 'oku 'at ke uta ki Nu'usila ka ko hono 'uhinga ko e ngaahi 'uhinga fakatekinikale 'oku fiema'u mai ki he tu'unga

kae toki uta ange pea toki faka'at . Ko e 'uhinga p ke tatau e ma'u 'a e fonua 'Eiki Sea. Ko e ki'i fehu'i p ia, hang ko e meleni 'Eiki Sea, m l .

Sea K miti Kakato: M l , 'Eiki Minisit Ngoue ...

Tali Pule'anga ki he palopalema uta fua ngoue ki Nu'usila

'Eiki Minisit Ngoue: M l 'aupito Sea. Fakatapu ki he Fale 'Eiki. Ko e, mahalo ko e fehu'i ko eni 'oku fekau'aki ia mo e ta'u ni ka ko e l pooti 'a e 2014, ka 'oku sai p ia kau ki'i lave atu p ki he me'a ko eni, ko e meleni 'oku 'at p e meleni ka ko e me'a fakatekinikale ko 'oku hoko ai ko e ngaahi fiema'u mei he m keti 'oku lahi 'aupito 'a e ngaahi fiema'u ko ke malu'i 'a e fua ko ia 'o e ngoue tautautefito ki Nu'usila koe'uh ko 'enau manavasi'i ko ia ki he 'inis kite ko ia ko e *fruit fly*. Pea 'i he'ene peh ko e ngaahi fie ma'u ko ki hono ngoue'i ko 'o e meleni 'oku lahi pea lahilahi mo e fakamole ki ai pea 'i he'ene peh 'oku hang 'oku faingofua ange p ki he kau ngoué ia ke fakatau p 'enau meleni 'i Tonga ni. Pea ko e me'a ia 'oku lahi ai p hono fakatau 'o e meleni 'i Tonga ni koe'uh he 'e lahi hono ng ue'aki 'a e kemikale pea toe lahi mo e ng ue 'oku fie ma'u ia ke 'i ai e fo'i 'at mei he vao ki he kamata'anga ko 'o e ngoue meleni mo e ngaahi me'a ko ia 'o fie ma'u ke huo ke ma'ala'ala, ko e fakat t p . Pea fie ma'u ke toutou fana faito'o, 'oku 'i ai e, ka ko e ngaahi fie ma'u ko ia 'oku ki'i fu'u lahi ia ki he kau ngoue pea ko e me'a p 'oku faingata'a ai ka 'oku 'at p e m keti, ko e fa'ahinga ia ko 'oku nau loto lahi ke fakakakato e fie ma'u fakatekinikale, lava p ke tokoni ki ai 'a e Potung ue ke fakahoko p hono teuteu'i e meleni ke uta ki muli.

Palopalema he uta meleni he Pasifiki

Ko e uta ko ki he kaung 'api ko e palopalema ai 'oku kei tute p 'e he kaung 'api e meleni pea 'oku mamafa ia. 'Oku 'ikai ke, 'oku fu'u lahi e fakamole ia ki hono 'ave ko iá. Na'e 'osi 'ave ki Apia, fu'u manakoa 'aupito ka 'oku nau kei tute p , 'oku kei totongi p e me'a ko ia pea 'oku fu'u ma'olunga pea 'oku 'ikai ke ma'u ai ha tupu lelei 'a e kau ngoué heni pea toe tuku hono 'ave ko ki *Apia*, m l .

Sea K miti Kakato: M l .

M teni Tapueluelu: Sea fakamolemole p , ko e, Sea ko e 'uhinga e fehu'í 'oku 'i ai e kulupu ngoue na'a nau fetu'utaki mai ki he motu'a ni, na'e fai e alea mo 'enau feinga ke uta e meleni ki *Apia*. Pea na'a nau fakafalala mai ko hono 'uhinga ke lava 'o fai ha alea fakavaha'afonua ko hono 'uhinga ko e ngaahi tukupau ko eni 'oku peh 'oku mamafa. Pea na'e makatu'unga ai e peh ko e fokotu'u ha'atau ki'i m keti 'i Ha'amoá. 'Oku lave'i 'e he motu'a ni mahalo 'oku 'i ai ha konga kelekele 'a e kau Ha'amoá 'oku feinga ke fokotu'u 'i heni. Pea ko 'eku 'uhinga p au pe 'e lava ke fakapapau'i 'e fai ha alea ko e 'uhingá kae lava 'o uta e meleni, 'oku lave'i p 'e he motu'a ni ko e meleni ia 'oku mahalo 'oku 'ikai ke...

<009>

Taimi: 1530–1540

M teni Tapueluelu: ui ia 'i Ha'amoá. 'Oku 'uhinga ai ko hono manakoa 'aupito hono 'ave ki aí. Ka ko e tukuhaú, ko e me'a ní 'e 'ikai ke lava fai ha alea fakafonua p 'a e *government-*

government ke fakakaukau'i 'a e me'a ko ia 'Eiki Sea hang ko e feinga ko eni ki he *PACER PLUS* ke ki'i lava fai ha *regional co-operation* 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Minisit Ngoue.

Tatali ki he alea *PACER PLUS* kae fakakakato e fefakatau'aki mo e Pasifiki

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: M 1 'aupito Sea ka ko 'eku tokoni atu p . Ko e, ko ia, ko e tu'u ko na'e 'osi 'i ai p 'a e alea 'a e fefakatau'aki ko ia 'a e Pasifikí ko e *PICTA*. Ka koe'uhi ko e to e lele ko eni mo e alea ko eni ko e *PACER PLUS* 'oku lolotonga lele pea 'oku mei 'osi kakato 'a e alea ko ia he 'oku to e 'ave p 'a e me'a ko ia na'e 'i he *PICTA* 'o fakakau ki ai koe'uhi ke kakato ko ia hono, 'a e lava kakato ko ia 'a e alea ko 'i he *PACER PLUS*. 'A ia 'oku kau mai ki ai 'a Nu'usila mo 'Aositel lia. Pea 'e fakakau leva ia, 'e kau leva mo e fefakatau'aki ko 'o e 'otu motú ai. Pea 'e fiema'u leva ia ke fakakakato 'e he ki'i fonua kotokotoa p he 'otu motú e ngaahi me'a ko ia 'oku fiema'u ko ia he aleapau ko ia. Ko e me'a ia 'oku talitali ki ai e taimi ni ke maau 'a e *PACER PLUS* kae hoko atu e ng ue ko ia. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Ha'apai 13.

Kole pulutousa Potung ue Ngoue ke tokoni ki he fakahoko ngoue 'i Ha'apai

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma' e Fale 'eiki ni. Sea ko e ki'i fakahoha'a atu p Sea 'i he peesi 105 fo'i palakalafi fakamuimui taha ko ia ki laló. Sea ko e tu'unga 'o e fakahoha'a, na'e 'i ai e lele atu 'a e motu'a ni fekau'aki pea mo e ngaahi fiema'u 'a e k inga fekau'aki pea mo e ki'i palakalafi ko ení. Pea ko u sio hifó 'oku kau e fiema'u ia hono faka, 'oku fiema'u ke fakalahi 'a e konga ko ia Sea. Pea ko e 'uhinga ia 'oku fiema'u, ko motú Sea 'oku hang ha mohemohé e mohemohé. Pea ko e me'a ko ia 'oku fiema'u ia ke ngaahi'aki e mohemohé ia ko e pulutousa. Ka ko e fokotu'ú, na'a 'oange pulutousa ko eni 'a e Potung ue Ngoue ko , 'a e pulú. Ke tufa ia he kakaí ke nau lava 'o teke'aki 'a e mohemohé pea toki hoko atu ai 'enua ngoue. He ko u tui 'oku 'i ai e ngaahi ' lia 'oku 'ikai ke lava ia 'o fakahoko e ngoue ki ai ko e 'uhinga ko e 'akau ko ení. 'Asinga ai e mamafa 'a e pulutousa, 'oku 486 ki he houa. Pea ko e teke 'oku 'ikai ke lava ha ki'i pole ia 'e 30 hono teké, haafe pole 30. 'A ia ko e konga ia Sea 'oku 'oange angé ki he Minisit ke fai ange ha'ane me'a mai Sea fekau'aki pea mo e ngaahi fokotu'utu'u ko ení 'a e potung ué fekau'aki mo hono fakalahi mai e fa'ahinga, 'a e fa'ahinga monumanu ko ení. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 , 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Sea fakamolemole p kae to e fakamanatu mai angé p ko e peesi fiha ko 'oku 'uhinga ki ai 'a e fehu'í.

Sea K miti Kakato: 106, 'uluaki palakalafi. Na'a ke me'a mai 'anenai ko e 105.

Veivosa Taka: (mate maika)

Sea K miti Kakato: Minisit ko e peesi 105 'a e palakalafi fakamuimui ko e fanga sipi, 'o 'alu ai 'o faka'osi ki he palakalafi ki 'olunga 'i he 106. Ko 'ene kole pulutousa ke teke'aki e mohemohé ko e 'uhinga ke tauhi ai e monumanú.

Veivosa Taka: Ko ia Sea m l .

Sea K miti Kakato: Mahalo 'oku 'ikai ke nau to e ng ue'aki e tutututu ka 'oku nau fiema'u e pulutousa.

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: 'Io, m l 'aupito Sea. Sai p kau toki vakai p 'oku 'i ai ha'amau pulutousa p 'ikai, 'a e potung ue. He ko e ' palau p foki 'oku me'á, mahalo p na'e haea mai pe 'oku ng ue'aki.

Veivosa Taka: Sea, k taki Sea. Ko e peesi 106 'oku 'asi ai ko ko e fu'u pulutousa eni 'oku 'i ai. 'A eni 'i laló, 'o fakafou e fanga sipi mo e fanga pulu. Ko 'eku 'uhinga ki ai, ke 'omai e pulutousa ko iá ke teke'aki e mohemohé. Kae hanga 'e he kakaí ia 'o tokanga'i e pulú kae lava ke fakama'a atu e ngaahi me'a ko ia Sea. Mahalo ko 'eku 'uhinga Sea, he ko 'oku 'asi 'i 'olunga h 'oku tufa ki he kakaí 'a e sipí, ka ko e pulú eni 'oku ou fakahoha'a atu aí Sea. M l .

Sea K miti Kakato: Sai ke tuku atu p ki he Minisit ke mou toki feme'a'aki ki ai. 'Eiki Pal mia.

Tali Pule'anga ki he kole pulutousa ke teke'aki mohemohe

'Eiki Pal mia: Sea ko e, tapu atu ki he Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki e Falé. Ko e kolé, ko e kole ki ha pulutousa. Mahalo p 'oku te'eki ai ke mou mamata 'i Lotofoa. Ka ko e 'akau ko eni ko e mohemohe. 'Oku fu'u putuputu 'ene tupú pea 'oku fefeka. Ko 'etau faka'amú ke 'ofa mai ke 'i ai ha pulutousa ke ne hanga 'o to'o e mohemohé kae 'uhingá kae lava ke to e tupu fo'ou kae ha'u e fanga pulu mo e fanga sipi ki ai. Ko e kole ko ení, 'i he motu'a ni ko u fa'a 'alu 'o sio ki ai pea ko u maumau'ia he fu'u kekeleke lahi 'o Foá ka ko e kongá lahi foki 'oku ma'u 'e he mohemohé. Ko e, 'ikai ke u tui 'e ma'u 'e he Pule'anga ha pulutousa. Pea kapau 'e ma'u ha pulutousa, 'e fakangatangata p 'a e ki'i, ki'i ' lia ko te ne 'ai ko hono 'uhingá ko e 'akau ko eni ko e mohemohe. Ka ko 'eku kolé, f f eni. Tuku ange mai e fanga pulu ke nau 'uluaki kai p 'enautolu e mohemohé, mo e fanga sipi mo ha fa'ahinga hoosi mo ha fa'ahinga manu, kosi. Ke nau to'o p 'enautolu ia 'a e ' laú. He ko u tui au 'e kei mo'ui p fanga manú ia ai. Koe'uhi ka tau hanga angé 'o fakakaukau'i p ko e, 'e ma'u fakaf f ha pulutousa. Ko hono mo'oní, ko u fa'a, hang ko e me'a ko u lave kiai. 'Oku ou 'alu 'o sio ki he fonuá 'ene mo'ui mo 'ene fu'u lahí, ka ko e pangó ko e mohemohé ia 'oku faingata'a. Pea ko u tui 'oku mahino p eni ki he Fakafongá. Kapau 'e, 'oku 'i ai ko ha pulutousa?.

Veivosa Taka: Ko ia 'Eiki Pal mia. 486 meimei 500 ki he houa, ka ko e houa 'oku 'ikai ke lava ha haafe pole 30 hono teke.

'Eiki Pal mia: Mahalo 'e, ko e kole 'oku tau ongo'i p 'etautolu e kolé kae hang ko 'eku laú. 'Oku 'i ai e me'a 'oku tau faka'amu ki ai. Pea 'oku tau faka'amu ke hoko. Ka 'oku pau ke tau 'uluaki sio ki he anga e me'angaue 'oku tau ma'ú. Ko e pulutousa ko ení kapau te ne hanga 'o fakamoleki ha houa 'e l mahalo na'a lava p mei h ki heni, 'i he anga ko matolu e mohemohé. Kaekehe ko 'etau talanoa p . 'Oku 'ikai ke u peh atu 'e au ke tuku e me'a ko ení. Ka ko 'etau fakakaukau ki ha founa. Ko e anga ko 'eku sio kapau 'e 'omai p 'a e fanga pulú ia ke nau nofo p nautolu ia he fo'i loto, te nau kei mo'ui p nautolu ia ai ka tau sio angé p ko e h ha'atau me'a...

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e 'Eiki Sea. Ko e ki'i tokoni p ki he, mahalo ko e 'uhinga ia 'a e Fakafofonga 'Eiki Pal mia. Ka ko 'ene 'uhinga ke tufa ange ha fanga pulu mo ha fanga sipi mo ha fanga kosi. Ko 'ene 'uhingá ia. He 'oku kole ma'upe ke tufa e me'a kotoa p .

Sea K miti Kakato: Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: 'Eiki Sea, ko 'eku tokoni 'aku 'oku 'ikai ko ha fakakata ka ko e me'a 'oku hoko . Kole koe ki he kau Ha'apai, mou me'a atu ki Ha'asini, mou sio hono faito'o 'o e siale mohé, 'oku 'ikai ke 'i ai ha pulutousa ia. Te u tala atu kia moutolu ko 'enau, ko Ha'asini k toa e ' lia ko ia, nau poto nautolu. 'Oku nau ngaahi'aki p honau nimá. Toki 'osi ia pea toki atu. Ka 'oku 'ikai ke, ko e Minisit Ngoue , ko e feitu'u k toa, Ha'asini, Niut ua, nau ngaahi'aki p honau nimá. 'E to e foki p eni ki he me'a 'a e Pal mia, kole ki hota k inga Ha'apaí, mai 'o sio h .

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Veivosa Taka: Ki'i fakatonutonu... Tapu pea mo e Sea. Ko e 'uluaki fakatonutonu Sea ki he me'a ko eni 'a e Hou'eiki Fika l 'o Ha'apai. Ke to'o he veesi folofolá ia e fo'i lea ko , kole pea 'e foaki, to'o ia 'o fai mo mavahe ia kae mavahe 'a Ha'apai ia mei ai. Ko e me'a 'uluakí ia. Ko e kongá ko eni fekau'aki pea mo e mohemohé Sea, 'oku 'ikai ke faka' 'a Ha'apai ia. Ka ko 'eku lave'i ko 'e he motu'a ni, kapau 'e ma'u, 'ikai ko e 'uhinga ia ke, ko eni ko e sipí eni kuo 'osi kamata hono 'omaí, 'i he l pootú, 'i he peesi 106 ko e ngaahi monumanu ia 'oku tufa ki Ha'apaí. Tu'ifua Vaikona ki 'Uiha, ko e sipi ia 'e 7. Ko e palakalafi ia. Ko e 'uhinga ai ko 'eku fakah atu. Ko e 'uhinga ai ko 'eku fakah atú,. He 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia h , Ha'apai 13. Ko e kongá ia Sea ka ko 'eku 'uhinga p 'aku ia ki he mohemohé kae lava e k inga. Pea kapau te mou palomesi mai 'i he 'aho ni, ka 'oange me'a ko , te mou sio moutolu

'Eiki Minisit Lao: Sai p ia te ma toki pea mo e Fakafofonga ki Ha'asini mo e feitu'u ko ia 'o sio ai pea lava e ng ue.

Veivosa Taka: Sea, ko 'eku 'uhinga eni 'oku 'ikai ke u fiema'u au ke u sio ki Ha'asini. Poini, ko 'eku poiní 'oku ou 'oatú. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko e me'a ko na'e me'a ki ai e Minisit Lao ki Ha'asini, ko hoku v henga. Mo'oni 'aupito e Minisit Laó ia, mo'oni 'aupito. Ng ue'aki p honau nimá. 'Io. M l .

Lord Tu'i' fitu: Sea ka 'oku tonu ke ke tokoni ko e v henga ko ena 'oku ke 'i ai ko e Hala Siale Mohé ia. Tonu ke 'alu ki ai ke fakahinohinoa Foa ke nau ki he Hala Siale Mohé.

Sea K miti Kakato: M l . Ha'apai 12.

Tokanga ki ha polokalama Potung ue Ngoue ke tokoni ki he fakamaketi Ha'apai

Vili Hingano: M l Sea. Faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na, faka'apa'apa atu ki ho'o k mití. Sea ko u ki'i fie fakahoha'a p 'i he peesi 100. Ko e me'a ko eni 'oku 'asi mai he pa'anga h mai, na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 1576.60 na'e t naki 'e he potung ue 'i he lolotonga 'o e ta'ú, 'a ia ko e ha'u kotoa p mei hono fakalele 'o e M keti Fanga 'i he...

Taimi: 1540-1550

Vili Hingano: ... S . na'e u sia 'a e m keti 'i he saikolone *Ian* pea 'ikai to e foki mai e kau ngoue tokolahi ki he m keti 'a ia na'a nau takitaha fakam keti pe he ve'ehalá. Sea ko e me'a ko eni 'oku fai atu ki ai 'a e fakahoha'a ko e 'uhinga ko e, kapau ko e anga eni e t naki 'i he tu'unga 'o e ta'u 2014 ko u tui p au ia ko e 15 'o a'u mai ki he ta'u ni kuo hiki ia pea mei he tu'unga ko ení. Ka 'oku ou lave'i hifo p au Sea 'i he hokohoko hifo 'a e polokalama ko ení na'e 'i ai 'a e ngaahi ako mo ha ngaahi fakataha na'e fakahoko fakalotofonua pea mo fakatu'apule'anga 'i he Vahefonua 'o Ha'apai, 'o hoko mai ai p ki he kau 'a'ahi ne fai mai 'o a'u mai 'i he peesi ko ena peesi 100 peesi 101 'a e ngaahi 'a'ahi kehekehe ange ki he vahefonua Ha'apai.

Pea ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni ko e h e tu'unga 'o e ngaahi 'a'ahi mo e ngaahi ako mo e ngaahi fakataha ko ení pea mo e tu'unga 'o 'etau m keti ?

Ko e me'a ko eni 'oku lave'i he motu'a ni 'oku te'eki ke fai ha ng ue ki he'etau M keti Fanga 'i he S . Ko e makatu'unga ko eni 'o e s niti 'oku lava 'o t naki 'oku hoko ko e pa'anga h mai 'a e vahefonua 'i he sekitoa ko ia 'o e ng ué 'a 'ene tu'u ko 'i he'etau l pooti Sea, 'oku ou tui 'oku ke mea'i hifo p 'oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'ut maki 'aupito. Ka 'oku ou tui ko e 'aho ni 'oku kehe ia. Ka 'oku te'eki ai foki ke tau ma'u e fika ko ia te tau toki ma'u ia 'i he l pooti ko ia 'o e ta'u fo'ou. Ka ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni Sea ko e h e tu'unga 'o 'etau ng ue pea mei he'etau potung ue kuo fai mei he ngaahi me'a ko eni kuo hoko ko ení ke tokoni ki he Vahefonua Ha'apai.

Tokanga ki ha polokalama *biogas* ma'a Ha'apai

'Oku m hino 'i he kongá ki lalo 'o e palakalafi fakamuimui taha 'o e peesi 101 'a e Kautaha Fakam mani Lahi 'a e Me'atokoni pea mo e Ng ue (*FAO*). Na'e 'i ai 'a e ngaahi kolo 'e tolu Pukotala, Felemea pea mo Holopeka na'e fai ai 'a e ng ue ko eni 'o fekau'aki pea mo e *biogas*. Sea 'oku lave'i he motu'a ni ko e taha eni 'a e ng ue 'oku fakahoko he vahefonua ko hono tokangaekina 'a e ma'a 'a e Vahefonua Ha'apai. Pea 'oku kaunga 'aupito 'a e fanga monumanu h fanga he fakatapu 'a e fie ma'u 'a e polokalama *biogas* ki he me'a ko ia 'o e Vahefonua Ha'apai. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku m hino ki he motu'a ni kiate au Sea, ko e ngaahi kolo 'e tolu ko ení 'a eni na'e fakahoko ai 'a e polokalama ko eni, hang kiate au 'oku 'ikai ke toe hoko atu ia. 'Oku ou lave'i p au ia 'a e ngaahi kolo ko eni 'oku hang kuo tukunoa'i 'a e fo'i *project* ia.

Ka ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'oku 'ikai ke u m hino'i 'e au ko e h e 'uhinga 'a e tu'unga na'e hoko ki ai ki he *project* ko eni. Ka ko e anga e faka'amu ia kapau 'oku kei fakahoko 'a e *project* ko eni pea mei he potung ue 'oku kole atu ke toe ki'i fakalahi mai ko e 'uhinga ko e fie ma'u ko eni ke tauhi homau vahefonua ke ma'á ke, ko e 'uhingá 'oku lahi 'a e ngaahi talanoa 'oku 'ave holo 'i he ngaahi *media* 'o taut fito ki he kolo e motu'a ni 'a e fiema'u ko ia ke tauhi 'a e fanga monumanu 'i honau ngaahi loto ' . Pea 'oku ou tui ko hono solova'anga hono 'ave ki he loto ' ko e 'ai e *Bio Gas*. Pea 'oku ou kole atu ai Sea tokoni mai mu'a 'a e Minisit na'a toe ma'u ha faingam lie ke fai ai 'a e polokalama ko eni ke tokoni ki he k ingá 'i Ha'apai.

Tokanga ke tokangaekina Ha'apai he polokalama tokoni Potungaue Ngoue

Pea 'i he peesi 102 'oku lave'i p he motu'a ni ia Sea pea 'oku ou tui p 'oku mea'i 'e he Feitu'u na pea mo ho'o Fale 'a e *El Nino* pea mo e Saikolone *Ian* na'a ne u sia 'a e fonua. Pea ko e fakamatala ko eni 'oku 'omai 'i he palakalafi hono ua fe'unga mo e pa'anga 'e 20 poini 6 miliona 'a e maumau 'o e ng ue pea mo e toutai 'i he u sia ko eni 'i he Vahefonua Ha'apai. Ko u tui na'a tau talanoa 'i he 'aneafi pea mo e houa pongipongi 'o e 'aho ni ki he Lao ko ia 'o e Toutai pea ko eni kuo fai e faitu'utu'uni ki ai 'a ho Fale. Pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga 'aupito ke, ko e h e tokoni p ko e h e fokotu'utu'u 'a e potung ué 'oku fai ki he vahefonua ke lava 'o fakafoki mai 'a e pa'anga h mai 'a e fonua 'i he ng ué pea mo e toutai 'a eni na'e totonu ke mau a'usia. Ko u tui p au ia Sea 'oku 'osi 'i ai p 'a e fokotu'utu'u ng ue ia ka 'oku 'ikai ke 'asi mai ki he'etau l pooti ko e h e tu'unga 'oku fai ki ai 'a e fakakaukau 'a e potung ué ki he Vahefonua Ha'apai 'i he'ene tu'u ko eni he'etau l pooti ko eni.

Ko e mahalo ko e fanga ki'i me'a p ia 'e Sea ka 'oku ou sio hifo 'i he peesi 104 ki he savea ng ue fakata'u t pile f poini 25 'oku 'i ai 'a e m fana 'i he motu'a ni ko e 'uhingá ko 'eku lave'i hifo neongo e *El Nino* pea neongo mo e Saikolone *Ian* ka 'oku ou lave'i hifo 'a e tu'unga 'o e ngaahi 'eka lahi 'aupito 'aupito na'e si'i fai feinga 'a e k ingá 'o ng ue'i 'a e fonua 'iate kin autolu p ko e 'uhinga ko e feinga ke *recover* pea mei he faingata'a ko eni na'e hoko kiate kin autolu fakatalopiki pea mo e la' lahi ko eni. M hino p ko e ngaahi 'uha lahi ko eni 'i he uike kuo 'osi Sea toki ma'u he motu'a ni 'a e l pooti na'e, neongo na'e ki'i 'uha p 'a Ha'apai ka na'e 'ikai ko ha 'uha lahi 'o hang ko ia na'e hoko ko ia 'i Tongatapu ni.

Ka 'oku 'i ai 'a e faka'amu ia Sea ke tokoni lahi 'aupito pea ke kau ia 'i he *priority* 'a e Minisit pea mo e potung ue 'a hono tokangaekina 'a e Vahefonua Ha'apai. Ko e 'uhingá ko e tu'unga ko eni na'e fatu ai 'etau patiseti pea na'e 'i ai 'a e me'a na'e fai ai 'a hono fakafehu'ia pea mo e faka'amu 'a e motu'a ni ka 'oku ou tui 'e tokoni mai p 'a e Minisit ai ko e 'uhingá ke solova 'a e palopalema ko eni pea mo tokoni mai ki he fakaa'ua'u 'a e ng ue 'oku mau fai 'i he ng ue pea mo e toutai. 'A ia na'e h fua atu p ia 'i he maa'imoa faka'ali'ali ng ue ko ia 'o e ta'u ni Sea 'a e tu'u 'i he tu'unga lelei 'aupito 'a e faka'ali'ali ng ue ko ia 'a e tangata'i fonua Ha'apai 'i he ta'u ni. Kapau 'oku peh 'enau feinga p nautolu 'ia nautolu f f kapau 'e toe ala atu 'o fakaivia nautolu. Hang ko e me'a ko eni na'a taku 'o peh 'oku 'ikai ke mau ng ue 'i he vahefonua ko eni, 'ikai! 'Oku mau ng ue p .

Sea K miti Kakato: M l .

Vili Hingano: Ka 'oku, ko e anga pe ia 'o e fakahoko 'a e fatongia 'a e ongo tu'unga m tu'a ko eni 'i ho Fale Sea. Ko e fakatangitangi p ma'a e vahefonua ka ko hono mo'oni 'oku si'i ng ue p 'a e tu'unga m tu'a mei he Vahefonua Ha'apai 'a eni p 'oku 'asi 'i he'etau ngaahi t pile ko eni pea 'oku ou pou pou atu ki he me'a ko eni kuo fakahoko atu 'e he Fakafofonga 13 ke tufotufa mai 'a 'etau tau fanga ki'i *bulldozer* mo e fanga ki'i *bobcat*... ko eni ke tokoni ki hono tauhi e ma'a pea mo tokoni ai p ki he fonua 'Eiki Sea. Mahalo ko ia p m l e ma'u faingam lie Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'Eiki Minisit Ng ue toe 'i ai ha'o tali ki ai ?

‘Eiki Minisit Ng ue & Toutai: M 1 ‘aupito Sea. ‘Io ‘oku fakam l ki he Fakafofonga mei Ha’apai. Pea ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku ‘ohake ko eni he l pooti ko eni, ‘io ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’utu’u ng ue fakahoko ko e hokohoko atu p ‘a e ng ue. Ko e tokoni ko he ‘osi e af ko e ta’u foki eni ko e ta’u faingata’a eni ‘a e 2014 koe’uhí ‘oku ‘ikai ke ngata p he af ko eni na’e u sia ai taut fito p ki Ha’apai ko e ta’u ia na’e toe la’ala’ foki. Ka na’e fu’u lelei ‘aupito ‘a e teuteu ko ia ‘a Ha’apai fai e tokoni ki ai ki he langa hake ko ia ‘o e ng ue he ‘osi p ko ia ‘a e af . Na’e fakahoko p ‘a e ng ue ki ai. ‘Oku ‘ikai ke ngata p he potung ue ka ko e ngaahi tokoni mei muli ‘o fai ko eni e me’a ‘o tokoni ki he k ingá ‘o langa hake. Tautaut fito ki he ng ué pea toe fai p mo e tokoni mei muli ki he toutai.

Fokotu’utu’u Pule’angá ke fakalalakaka e ngoue & toutai ‘a Ha’apai

K ko e tu’u ko ki he tu’u atu ko eni he taimi ni ‘oku fai ‘a e fokotu’utu’u lelei ‘aupito ki Ha’apai ke hokohoko atu. He ‘oku fakalalakaka ‘aupito ‘a Ha’apai. Pea hang p ko na’e hoko ko ia ‘i he, na’e h totonu p ‘i he faka’ali’ali ng ue ko eni mo e toutai ko eni ‘a Ha’apai fakalalakaka lahi ‘aupito ‘aupito kae tautaut fito ki he ngaahi kolo ko ia ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi kongata tahi pule’i makehe hang ko Felemea mo Kotu, Ha’afeva ko N muka ‘ilonga ko ‘a ‘enau, ‘ikai ke ngata p ‘i he’enau toutai ka ‘oku nau toe malu’i ‘a e koloa ko mei tahi mo e ‘ takai ko ‘oku ‘i ai ‘a e koloa mei tahi. Ko e kehekehe ia ko ‘o e kuonga ko eni, pea ‘ikai ke ngata ai ‘oku tu’u fakataha ‘a e k ingá he kolo kotoa ‘o ng ue fakataha. Ko e kehekehé ia. Ko kinautolu ko é ‘oku nau fo’i fakafalala ‘aupito p ki he toutai ‘oku ‘ikai ke nau kau kinautolu ki ha toe ng ue ko hono malu’i.

Pea ko e feinga p foki koe’uhí ko e fie ma’u faka’ekon mika mo e tokoni ko ia ki he faka-me’atokoni. Ka ko e tu’u ko he ng ue hang ko eni fekau’aki mo e *biogas* p ko e ng ue ko ki hono faama’i ko ia ‘a e fanga monumanu ko ia ko e puaká pea ‘oku fakahoko p ki he ngaahi ...

<002>

Taimi: 1550 1600

‘Eiki Minisit Ngoue: ... f milí ka ko e tokoni ko ení ko e tokoni mei Siaina ka ko e tu’unga ko ‘oku ‘i ai ‘oku ‘ikai ke fu’u manakoa he ngaahi koló. Na’e foki mai mei Vava’ú, na’e ‘i ai ‘a e kolo ‘e 2 na’e ‘ave ki ai ‘a e me’ang ue ko ení ‘o ng ue’aki, pea ‘oku lele lelei atu p ki ‘i taimi nounou pea hang ko ‘oku li’akí p . Ka ‘oku ‘ikai ke tuku ai ‘a e ng ue ‘a e Potung ué ‘oku kei hokohoko atu p he ‘oku mo’oni ‘aupito ‘e tokoni eni ki he koló koe’uhí ko e tauhi e koló ke ma’a pea tauhi e fanga monumanú pea tokoni ‘a e kasá ki he feime’atokoní mo e ngaahi me’a peh . Kai kehe ‘oku fokotu’utu’u pea ‘oku mahino ‘aupito e fakalaka ‘i Ha’apai ka ‘oku kei hokohoko atu ai p pea ‘oku ai ‘a e fokotu’utu’u ‘a e Potung ué ko e kau ng ue mo e ngaahi me’ang ue fo’ou mo ha ngaahi me’a peh ke tokoni ki he langa hake ko ia ‘a e ngoué mo e toutai ‘i Ha’apai. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . Ha’apai 12.

Kole Ha’apai ke ‘oange *biogas* ki Ha’apai

Vili Hingano: Sea. K taki, ‘oku ou fakam l ki he ‘Eiki Minisit ko e ‘uhinga ko e me’a ko eni ‘oku ne me’a mai ‘akí. Ko e fehu’i atu p ia p ‘oku ..., kapau ‘oku kei lele p polokalama ia ko *biogas* he ko ena ‘oku ‘ikai ke laum lie lelei e Lolo ‘a Halaevalú ia ke nau ng ue’aki. Pea ‘oku ou kole atu au kapau ‘oku kei fakahoko p polokalama ko iá he Potung ué pea ‘omai mu’a

ia ki Ha'apai he 'oku mau fiema'u 'e ma'ui lelei 'e Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Minisit ko e kole ia mei Ha'apai ke 'oange 'a e *biogas* ia kia nautolu. 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Sea, ka u ki'i tokoni atu. Pea ko 'eku tu'o 2 'eni 'eku 'a'ahi ki Ha'apai. Ko 'eku 'a'ahi fakamuimu' mahalo ko ha m hina eni 'e taha. Ko e me'a ko 'oku kole ke fakama'á, 'oku ou kole atu, 'uluaki fai mu'a he kakaí 'a e me'a ko 'oku nau ala to'ó. Me'a ko 'oku ma'ama'a ko pea to'ó 'o 'ave 'o ... tuku e ngaahi me'a mamafá. Kuo u 'osi 'a'ahi holo 'i Pangai mo Hihifo, m 1 mo e K vana Ha'apai mo 'ene ki'i kau hiko veve 'oku nau fai e hiko vevé. Ko 'eku kole ki he Fakafofongá, kole ange mu'a ki he kakaí ke nau fai e me'a ko 'oku nau ala lava faí. 'O to'o e me'á. Ko 'etau , ka tau ka 'o 'a'ahi ki Ha'apai 'oku tau atu p 'o sio 'i he me'a ko ke lava 'o to'o, 'o fai ka 'oku 'ikai ke lava 'o faí. Ko e, ko 'eku kole angé p 'oku hongé 'a Ha'apai? Ko 'eku fehu'i ki he ongo tangata ko eni p 'oku hongé me'akai 'a Ha'apai? Mo ki'i tali mai ang .

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Seá. Ke ki'i tali p ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia. Ko e l pooti na'e 'omi he Minisit . Sea 'oku t t atu

'Eiki Pal mia: Sea ko e l pooti eni ia na'e 'omai he 2014. Ko e 2016, ko e mahu 'aupito 'a Ha'apai. Na'e sai p 2014 ia he na'e fai e af , pea na'e fai e langa. Ka ko 'ene tu'u ko 'a Ha'apai ko e me'a ia 'oku ou 'eke ai kia nauá, p 'oku hongé ko e fonuá, p 'oku fiekaia e kakaí. Kuo u fokotu'u atu, ko e lahi lahi e me'akai. Na'a ku toki ha'u au pea mai mo e fo'i 'ufi 'e 20 na'u ha'u mo au. Lahi 'aupito p me'akai ia. Ka ko e ... hang ko e monumanú, kuo u kole atu, totonu ke nau fafanga e fanga puaká ke lahi he 'oku lahi e niu motu'ú 'ikai ke fai ha fua niu. Lahi p ng ue ke faí. Ko e palopalemá ia 'oku nofo ia he me'a kehe. 'Oku ai p kakai ng ue m lohi 'i Ha'apai. Ka tau ka ki Ha'apai 'oku ai p kolo kotoa 'oku ai p kau ng ue m lohi ai. Pea 'oku sai p nautolu ia 'oku 'ikai ke nau hoha'a nautolu ia. Ko e kau fakapikopikó eni 'oku nau toutou fai mai e me'a ko eni ki hení. Ka 'oku ou kole fakamolemole atu k inga Ha'apai mou fanongo mai, 'oku lahi p me'akai pea lahi mo e 'osení mo e hakau ke mou . Ha'u e kakai ki Tonga ni kae li'aki honau 'api tukuhaú 'i Ha'apai, tuku atu ai mo e hakau ko ena 'oku ai e feké mo e me'á. Kuo, mahalo ko e palopalema 'oku tau talanoa ki aí ko e, kuo pau ke fekau e kakaí ke nau ng ue. Ko e palopalemá ia. Ka ko ena 'oku 'ikai ke ai ha me'a 'e hoko 'i Ha'apai 'oku sai 'aupito p ia.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele Fika 2 Vava'u.

Veivosa Taka: Sea kau ki'i faka'osi atu ai p au ia kau ki'i miniti p 1 pea u toki fokoutua ki lalo. Kuo u fakam 1 atu Sea ma'u faingam lie tapu mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko e tu'unga ko 'o Ha'apai ia 'oku 'ikai ha me'a ia 'e hoko 'i Ha'apai. Hang ko e lea ko 'oku taka he fonua 'o Tupou. Ke Ha'apai mai . 'A e me'a ko 'oku 'ikai ke ma'u 'i Ha'apai. Ko e *biogas* 'oku 'ikai ke 'i ai ia. Ko 'ete 'alu atu, ko 'ete ki'i lele atu ki ha feitu'u, ke Ha'apai mai . Pea ko ia 'oku 'uhinga ai ko 'a e lea ko he fo'i hala Hihifó 'oku mea'i p he Hou'eiki ko Tonga mai, ke 'i Tonga mai , pea fakahingoa ki ai e ki'i konga kelekele. Ka ko e anga ia Sea 'a e fakahoha'á mo e fokoutua mo e me'a 'oku fai ki ai e vili. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato:

M 1 . 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea kole p mu'a 'Eiki Sea ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'e Sea. 'Eiki Sea, 'oku ou tu'u hake p au ia lahi e me'a ia 'oku tonu ke fai ki ai e feme'a'akí. Pea ko e l pooti ko ení, 'oku k toi ai 'a e ngoué, ko e vaot mo e toutai 'Eiki Sea. Pea 'oku totonu p ke 'oua 'e fai hano fakavavevave'i 'Eiki Sea, he 'oku mahu'inga ki he Hou'eiki pea mo e kau Fakafofonga e Kakaí 'a e ngaahi 'isi ko ení 'Eiki Sea. Ko e l pooti eni ia 'o e ta'u kuo 'osí. Kae tuku p 'e Hou'eiki, 'Eiki Pal mia 'oku mau kole fakamolemole ki he Feitu'u na, tuku p mu'a ke mau 'oatu mu'a. 'Oku mau faingata'a'ia he fo'i fehu'i 'oku 'omai he 'Eiki Pal miá, p 'oku fiekaia e kakai 'o Ha'apai. Kapau te mau to e 'oatu e faingata'a mei Vava'ú, 'e toe 'omai p fehu'i tatau. 'Oku fiekaia 'a Vava'u?

Ka koe'uhí 'Eiki Sea 'oku lahi e mon 'ia 'oku ma'u 'e Tongá. Lahi 'aupito 'aupito e mon 'ia 'oku ma'u 'e Tongá ni. Ka ko e faka'amú, 'oku ou m lie'ia he kole 'oku fai he ongo tamá, Fakafofonga mei Ha'apai. Ko e fakalalakaka eni ia 'oku te'eki ke a'u ia ki Ha'apai. Me'apango p kuo l pooti mai ia he Minisit p ko hai ia 'oku 'ikai ke ne ta'efiema'u 'i Vava'u. Kapau 'oku ai ha me'a 'e fekau'aki mo ha lelei 'a e fonuá mo e kakaí ko hai te ne ta'efiema'u 'Eiki Sea. Ko e tokoni fekau'aki mo e 'u tangik vái fiema'u 'aupito ia he kakaí. Ka u foki mai Sea ki he ngoué, 'a e me'a ko na'e kole he ongo Fakafofonga Ha'apai.

'Eiki Minisit kuo u faka'amup ke to e fakalelei'i e ki'i savea na'a mou 'aí, fekau'aki mo Vava'ú. He ko hono mo'oní p 'Eiki Sea 'oku 'ikai ha pa'anga e kakaí, ko e 'ilo fo'ou ia kuo 'omai ki he fonua ni 'oku lava p ke mo'ui e 'uhilá ia 'i he polokalama ko eni ko e *biogas* p ko e ngaahi e 'a puaká 'i ai pea mo hono ngaahi naunau 'Eiki Sea 'ikai ke u fa'a lave ki ai 'Eiki Sea koe'uhí 'Eiki Sea ko e molumalu ho fale 'Eikí ni 'Eiki Sea. Pea kapau leva 'oku kole atu he kakai ho fonuá 'o hang ko e kole 'oku fai 'e Ha'apai, pea 'oku totonu p 'Eiki Pal miá ke ke fakamolemole mou fanongo mai p mu'a ka mau 'oatu 'a e me'a ko 'oku fiema'ú. He 'e lava ke tutu'u ai 'a e ngaahi fakamole fekau'aki mo e 'uhilá. 'E lava ke tokoni ki he kasá, tu'u e ngaahi me'atokoni 'o 'ilo ai e kakai e fonuá 'Eiki Sea.

Na'a mau tupu 'i motu na'e kamata'aki e tafu 'o a'u p 'o t naki e momomomo'i papá 'o fa'u e ngaahi fo'i sitou pea tuki leva 'i loto 'Eiki Sea pea 'ai mo hono fo'i ava 'i loto h fanga he fakatapu pea tutu leva ko sitou ia na'e ng ue'aki 'e he f nau akó he mai 'o nofo Neiafu, 'e tatau p mo Ha'apai 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko e 'alu 'oku ai e 'ilo fo'ou 'oku 'omai ko ení ko e *biogas*, pea 'oku mau kole atu leva, pea 'oku 'i ai mo e palopalema 'oku hoko atu leva 'Eiki Sea. Ko e ngaahi palopalema koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki ko he 'Eiki Pal miá, fekau'aki mo e hakaú, fekau'aki mo e toutai. Kuo to e ange e kakai ia nima m lohi 'o ng ue fakakomesiale, 'o toe to'o mai he founga vave 'aupito, 'a ia ko hono 'uhinga ia 'oku ta'ofi ai e mokohunú 'o 'ikai ke to e uta he fanga ki'i fonua ko ení 'a e me'a na'e lava 'e Lulunga, lava he Ha'apai kotoa, lava 'e Vava'u mo Niua, lava pea mo e kongá 'o 'Eua ke ma'u mei ai ha pa'anga lelei 'o e fonuá 'Eiki Sea.

Ka koe'uhí kuo 'omai e ki'i fo'i fehu'i ia 'oku ki'i faingata'a ke tali atu 'e he kau Fakafofongá, p 'oku fiekaia 'a e vahe motú 'Eiki Sea. Ko hono 'ai mo'oní p , 'ikai ke ai ha taha ia 'e fiekaia 'Eiki Sea, he ko hotau fonua ni 'oku tau fiema'u ke tau ng ue, pea 'oku 'ikai ke tuku e ng ue ia he fonua ni 'Eiki Sea. 'Oku ou fakatauange 'e au ia 'e Hou'eiki kapau na'e lava 'o a'u e ngoué, ko e hina ki

he vahe motú kotoa, mahalo ko e ngoue p te tau tofuhia ai ko e mataká 'oku ou ki'i lave'i hifo heni 'Eiki Minisit 'oku ai 'ene lave fekau'aki pea mo e mataká 'i he, 'i loto 'i he peesi ko ení 'Eiki Sea, kapau na'e lava to e fakafoki mai e polokalama ko iá, 'e tofuhia kotoa e kakaí pea 'e foki 'a Ha'apai ki Ha'apai, foki 'a Vava'u ki Vava'u he 'oku ai honau ngaahi 'api tukuhau, koe'uhí ke nau 'o to'o mai e ngaahi fo'i niu 'a ia 'oku 'aonga ki he fakamataká 'Eiki Sea, 'o tokoni leva ki he tu'unga faka'ekon' mika e fonua ni 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku ou tu'u atu ke u pou pou atu ki he kau Fakafofonga ko eni 'o e Kakaí, mou fakamolemole p Hou'eiki Pule'anga, mou me'a p , mou fanongo, koe'uhí tapu ange mo moutolu ka mau 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau lelei koe'uhí ma'a mautolu ko pea mei tahí 'e 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, pea 'oku ou lave'i atu koe'uhí ko 'etau taimí, ka 'oku fakaongoongo atu p au 'Eiki Sea ki he Feitu'u na. Neongo e m lie 'eku malangá 'Eiki Sea, ka te ke fai tu'utu'uni e Feitu'u na ia.

Sea K miti Kakato: Te'eki ai ke u fai tu'utu'uni.

Lord Tu'ilakepa: Kai kehe 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu 'Eiki Sea, ki he ki'i savea ko eni na'e fai he 'Eiki Minisit , 'o kau ki he *biogas* 'a eni na'e kole he ... ke to e ki'i vakai'i p mu'a 'a Vava'u. Na'a ko ha ni'ihí p ia 'oku nau mo'oni he 'oku pau ke 'oatu e, ta ko ko e *project* ia 'oku ta'etotongi kae afe'i p ia 'e Tonga ia ke tofuhia, he 'oku tokolahi 'a Tongá ni. 'Oua. 'Ai ke mahino ke 'ilo he kakaí ko e *project* eni ia 'oku lava p ia ke fakapa'anga 'e he ni'ihí 'oku nau *donor* mei mulí ma'ae kakai e fonuá. Mahalo ko ha ki'i p seti si'isi'i p 'Eiki Sea te mau lave ai. Na'a mau totongi p ha ki'i tola 'e 100 kae toki fokotu'u 'a e polosekí. 'Oku mau 'osi maheni he kakaí pea kuo 'osi 'ilo he kakaí 'a e 'alunga ko 'o e kolé he taimi ni 'e 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, 'oku ou kole atu mu'a ke toloi ki 'apongipongi 'oua te tau fu'u fakavavevave ke tau p loti'í. Lahi 'aupito 'aupito e ngaahi me'a 'oku fiema'u 'e mautolu mei tahí ke kole atu kia moutolu. Ko e h e me'a 'oku mou me'a ki aí? Ko e fakatupu 'ita atu Sea. 'A e lolotonga 'emau ongoongosia mo 'emau faka'amu ke ai ha t mai ha koloa mei he Hou'eiki Kapinetí ka nau ki'i ngulungulu lalo 'ikai ke fu'u t lelei ka mautolu.

Sea K miti Kakato: Nau pou pou mai p 'anautolu.

M teni Tapueluelu: Sea kau ki 'i pou pou p ki he 'Eiki N pele Sea. Ko e kole atu p kapau 'e lava toloi. 'I ai mo e fanga ki'i me'a ia 'oku fie pou pou ki ai.

Sea K miti Kakato: Sai. M 1 'aupito. Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

Na'e liliu leva 'o Fale Alea pea me'a hake 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ki hono me'a'angá.

'Eiki Sea: Hou'eiki m 1 'aupito e feme'a'aki he 'aho ni, ka tau toloi ki he 10 'auhu. Ka tau kelesi

Kelesi

(Na'e kelesi ai p he 'Eiki Sea 'a e fakataha ki he 'aho ni)

<003>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o tonga

'Aho Tusite, 16 'o Akosi 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o fakam l ia hono v henga i he falala kiate ia ke fakahoko fatongia ma anautolu i he Fale Alea. Na e ikai ha le o o e kakai o Vava u 16 i hono alea i a e patiseti ki he ta u fakapa anga ko eni. Ngaahi Fokotu u Faka-Fale Alea:

1. Fakakau ki hono fakapa aanga he 2016/2017, fakapa anga hono faka osi a e fakakakato kotoa e ngaahi hala i Vava u, o kamata mei Vava u 16. E \$650,000 pea tokoni mai a e kakai o Vava u 16 ki he toenga. Ko e faka amu ke kamata i Sepitema o e 2016 pea osi ki he Sepitema 2017.
2. Ngaahi ma u anga vai a Vava u 16 ko e fiema u vivili. Ko e pa anga e \$240,000 e fiema u mei he Pule anga.
3. Fiema u ha maama hala mo ha maama sola ki Vava u 16 ke malu ai a e kakai. Ko e \$82,300, a ia ko e fo i maama e 203.
4. Fiema u ha ngaahi fale l langa. Ko e pa anga e \$760,000 e fiema u ki he ngaahi naunau langa pea ko e leipa e fakahoko p ia e he hoa o e kau fefine l langa.
5. Fiema u ha takai ma a mo faka ofo ofa. Tokoni mai a e Pule anga ke kumi mai ha me ang ue ke fakama a aki e kolo. Kole ha \$117,400 ke fakapa anga aki a e ngaahi me ang ue ko eni.

Me a a e Eiki Sea ko e vahevahe o e patiseti oku fai pe o fakatatau ki he ivi o e Pule anga. Fakamanatu oku iai a e ngaahi K miti Fakav henga ki he ngaahi motu ke nau vakai i a e fiema u vivili mei honau ngaahi v henga. **Tuku a e ngaahi fokotu u ki he Pule anga.**

Me a a e Eiki Pal mia o pou pou ki he Eiki Sea pea mo fakah ko e ngaahi fiema u ko eni oku t fuhia ai a e ngaahi v henga kotoa. Ko e me a mahu inga he ngaahi fokotu u ko eni ko e ala mai a e ngaahi kolo mo e ngaahi v henga o tokoni ki he Pule anga. Kae hang ko e me a a e Eiki Sea e fai pe a e vahevahe o fakatatau ki he ivi fakapa anga ka e fai pe ha fakakaukau ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika l Vava u o fokotu u ke tali a e ngaahi fokotu u mei he Fakafofonga Vava u 16.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o pou pou ki he ngaahi fokotu u ke tuku atu ki he Pule anga. Hoko atu ene me a ki he ngaahi maama sola o hoha a ki he anga hono vahevahe e maama sola.

Me a a e Eiki Sea o e Fale Alea ko e Pule anga eni o Tonga, ikai ko e Pule anga o Akilisi, ka ko e Pule anga o e Tu i mo e Tonga kotoa.

TUKU ATU KI HE PULE ANGA KE NAU VAKAI MO NG UE KI HE NGAHI FOKOTU U NI.

K MITI KAKATO:

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o eke a e uHINGA oku pulia ai a e Lao Fakaangaanga Fika 11 mei he Asenita. Me a a e Eiki Sea o e K miti Kakato na e fai a e feme a aki aneafi pea tu utu uni a e Eiki Sea ke ave ki he K miti Tu uma u kae toki fakafoki mai.

Lao Fakaangaanga Fika 10/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule i o e Toutai 2016

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Haapai oku mahino p ko e fakataumu a e Lao ko eni ki he p seti e 5 p o e kau toutai. Oku i ai a e falala ki he Minisitá he oku taukei i he toutai pea oku iai a e tui ko e lao ko eni e lelei ia ma a e toutai. Ko e me a oku fai ki ai a e tokanga ko e taumu a ki he mo ui lelei pea ke nga unu a e ng ue ko eni ke a usia a e ngaahi taumu a ko ia.

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 oku fiema u ke fai ha vakai ki he lelei mo e kovi e ala hoko o makatu unga he lao ko eni. Oku ikai ke tuhu i pau mai e he lao ko eni pe ko e ika f pe toutai pe oku fakangatangata ki ai a e lao ko eni o hang ko e ngaahi fakamalanga. I ai a e tokanga ki he ika oku fakatau atu i Tonga ni he oku ave a e ika lelei ia ki muli kae tuku a e ikai kovi i Tonga ni. Fakatonutonu mei he Minisita T naki Pa anga oku ikai ko ha ika kovi oku fakatau fakalotofonua. Oku fakakalakalasi a e ika pea ko e ika lelei pe oku tuku atu i Tonga ni. Tokoni mei he Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ko e ika “*reject*” ia oku tuku mai i Tonga ni.

Me a a e Minisita K meesi o fakamahino ko e Lao *Foreign Investment* oku osi fakah mahino ai a e ngaahi ng ue fakakomesiale ia oku tuku taha p ma a e kakai Tonga. Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Haapai ko e fokotu u ia ke tuku p a e faingamalie ia ki he Tonga f nau i i Tonga ni.

Me a a e Fakafofonga Haapai 13 ko e p seti e 5 ko e kau Haapai k toa. Na e fai a e fakatalanoa ki he ni ihi o kinautolu pea na a nau kole mai ke toloi kae toe fai ha talanoa. Ko e fa u a e lao ko eni i he fiema u a hai? Ko hai i he kaume a ni e ma u hono vaka i he tila ko

eni. Fiema u ke fakakakato a e tu unga fakalao o e fonua ko eni. Fiema u ke tau foki ki he kakai.

FALE ALEA (2pm)

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o tokanga ki he Lao fakaangaanga Fika 11/2016 mo hono to o mei he asenita na a ko ha tautea na e amanaki ke fai ki ha CEO. Ko e taimi lahi na e fai ai a e teuteu i a e lao ko eni pea kole ko eni ke tuku kitu a. Fakatonutonu mei he Eiki Pal mia kapau oku i ai ha kole mei he Pule anga ke fakafoki koe uhi ko ha t nounou. Me a a e Eiki Seá ko e founga ng ue p ke maau he na e osi lau a e lao, pea ko e kole na e totonu ke fakahoko mai ia oku te eki ke lau a e lao.

ME A A E EIKI SEA KE TOE FAKAFOKI A E FO I LAO FAKAANGAANGA FIKA 11/2016 KI HE ASENITA A E K MITI KAKATO PEA TOKI OHAKE AI A E KOLE MEI HE PULE ANGA KE FAKAFOKI.

L pooti a e Komisoni Fili 2015

Tali ke tukuhifo ki he K miti Kakato. 16/0.

KOMITI KAKATO (2.11PM)

Lao Fakaangaanga Fika 10/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pule i o e Toutai 2016

Me a a e Minisita Ngoue mo e Toutai na e ma u a e faingamalie o sio ki he kau toutai pea na a nau kole mai ke ki i toloi ange a e ngaue kae lava ke fakahoko a e fakataha koia.

PALOTI O TALI KE AVE KI HE KOMITI LAO KE AVE KI HE KAKAI PEA TOKI FAKAFOKI MAI. 14/0.

Lao Fakaangaanga Fika 11/2016: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Komisoni Ngaue Fakapule anga 2016.

Tali ke fakafoki a e Lao ni. Fakafoki a e Lao ni.

L pooti Fakata u a e Komisoni Fili 2015

Me a a e Minisita Lao o fakama ala ala a e l pooti.

Me a a e Fakafofonga N pele a e Ongoniua o eke a e uHINGA na e fuoloa ai hono fili ha Komisiona fetongi o *Barrie Sweetman*. Tali a e Minisita Lao ko e founga p ia na e fa a hoko ka ko e feinga eni ke oua toe hoko ha me a peh pea ko e Komisoni eni ia oku fili ia e he Tu i.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu o fakam l ia a e fakalea o e l pooti ko eni oku faka ofo ofa aupito.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 3 Tongatapu ko e fili oku fakata u 4, pea ko e eke pe oku to e i ai ha ng ue kehe a e ofisi ko eni. Oku to e i ai ha ng ue makehe ke nau fai tukukehe ange mei he fili? Me a a e Minisita Lao ke tuku ke toki fai ha vakai ki ai na a oku fiema u ke t mate i a e ofisi ni.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Haapai o eke pe ko e ofisi eni oku nau tokanga i a e ID fakafonua, pea kapau ko ia, kuo osi lele lelei nai ia? Me a a e Minisita Paanga oku lele p a e *project* ko eni i he malumalu o e Ofisi Palasi.

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4 oku hoko atu e he Komisoni ko eni a e ng ue fakatemok lati, peesi 8, 10.3 fekau aki mo e pepa ke toki t langa í, a ia ko e pepa mahu inga ia. Eke ki he Minisita pe oku ife ia a e l pooti koia. Tali a e Minisita Lao te ne tuku mai ha tatau o e pepa ko eni i he vave taha.

P LOTI O TALI A E L POOTI 19/0.

Poate Sino i Paanga M l l mei he Ngaue 2014/2015

Me a a e Minisita Paanga o fakama ala ala a e l pooti.

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 4, peesi 42, inivesimeni 126m kuo osi ma u he taimi ni. Peesi 44, tafa aki to omata u ki olunga, *subheading* kulokula, ko e invesimeni o e n iiki. Ko e 1m oku n atu i he m hina kotoa p . Oku m opo opo a e l pooti ka ko e kole mai oku ave a e ngaahi inivesimeni oku ave ke term deposit o tupu peseti e 4 kae 6 a e n iiki. I ai mo e tokanga ki he ni ihi kuo osi tuku kitu a ka oku te eki oange enau paanga, pea ke omai ha fakamatala ki he fale ko eni na e toki langa. Ko e fiema u p ke fakafiem lie a e ngaahi tali ko eni ki he ni ihi oku onautolu a e paanga ko eni mo e faka amu ke fai ha *AGM* ke ongo atu ai e le o o e kau ng ue fakapule anga. Tali mei he Minisit Paanga ko e peseti e 19 o e paanga oku ave ki he n . Ko e taha eni e ma u anga paanga a e *fund* ko eni. Ko kinautolu kuo osi mei he ng ue fakapule anga kuo pau ke nau ta u 60 kae lava ke toki oange enau s niti ka oku tufa p a e l pooti kiate kinautolu. Ko e tu unga o e fale na e i he 8m, a ia e lava ke toe fakafoki mai mei he paanga totongi *rent* he fale ko ia na a nau uluaki i ai, pea oku to e *rent* atu foki mo e kongaki he Ofisi o e Komisiona ki he V mo e Kakaí.

Me a a e Fakafofonga Fika 12 Haapai o fakam l ia a e *CEO* mo e kau ngaue o e Sino i Paanga. Oku i he tu unga m olunga mo oni a e fakahoko fatongia a e Sino i Paanga ko eni. Faka amu a e kau ng ue fakapule anga ke i ai ha tokotaha ng ue a e Sino i Paanga i Haapai ke ma u a e ngaahi fakamatala he taimi totonu pea oatu a e fakamatala oku fiema u fekau aki mo e ngaahi n iiki. Peesi 44, akauni liliu tauhi mo e ngaahi tupu te eki ma ú, kole ha fakama ala ala o e 10m tupu na e totongi e he pule anga ki he Sino i Paanga.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu ha fakama ala ala a e fakapa anga o e ave o e keipolo ki Haapai mo Vava'u. Na e me a a e Tokoni Palamia ko e konga pe *option* pe eni e taha ki hono fakapa anga o e ngaue koia.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u [peesi 50] o tokanga ki he ikai oange ha ki i monia ma a e kau m mipa o e Poate.

P LOTI O TALI 18/0.

Potungue Sitetisitika o Tonga 2014

Kole a e Minisit Pa anga ke toloi. Tali ke toloi.

Potungaue Fefakatau aki, Takimamata & Ngue a e Kakai 2012, 2013, 2014

Toloi.

Ofisi o e Atita Seniale

Tali 14/0

Potungue Ngoue, Me atokoni, Vaot t mo e Toutai 2014

Me a a e Fakafofonga Fika 4 ke fakama ala ala mai a e ngaahi fua o e fonua oku at ke uta ki Nuusila mo ia oku ikai ngofua ke uta ki Nuusila. Me a a e Eiki Minisit o fakama ala ala a e kaveinga ni. Hoko atu a e Fakafofonga ke fai ha alea fakafonua ke lava o uta atu e meleni o kau ai hono uta atu ki Pagopago pea hoko atu a e feme a aki.

FALE ALEA (4pm)

TOLOI A E FALE ALEA KI HE PULELULU, 167 AKOSI 2016.